

**MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK
SOKSZÍNŰ VÁLASZOK**

GAZDÁLKODÁS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

**MULTIDISCIPLINARY CHALLENGES
DIVERSE RESPONSES**

JOURNAL OF MANAGEMENT
AND BUSINESS ADMINISTRATION

Online folyóirat

FŐSZERKESZTŐ: FENYVESI Éva, PhD
SZERKESZTETTE: VÁGÁNY Judit Bernadett, PhD

Borító: FLOW PR

Kiadja: Budapesti Gazdasági Egyetem

Felelős kiadó: Prof. Dr. Heidrich Balázs, rektor

ISSN 2630-886X

2023.

TARTALOMJEGYZÉK

FARKAS Julianna: Előszó	3
FARKAS Julianna: Palladio: Citta Ideale – Az ideális reneszánsz város	7
HÁMORI Antal: Fogyasztóvédelmi oktatás a Budapesti Gazdasági Egyetemen	39
HÜBNER Andrea: Disszonáns örökségek	66
JUHÁSZ-DÓRA Katalin: Tradíció és innováció a városi szállodák közösségi tereiben	88
SZALÓK Csilla – PETYKÓ Csilla – SCHULTZ Éva: Turisztikai vonzerők, vagy közösségépítő hagyományok újragondolása a falusi turizmusban	117
THUMA Orsolya: Kulturális értékek, érzelmek és motivált gondolkodás	145
VÁCZINÉ TAKÁCS Edit – BENKEI-KOVÁCS Balázs: Az értéktári munka pedagógia vonatkozásai és jó gyakorlata	166

ELŐSZÓ

A Pedagógia tanszék munkatársai igen fontosnak tartják, hogy rendszeresen, évente, félévente olyan tudományos konferenciát szervezzenek, amely keretet ad a közművelődési szakemberek és az egyetemi oktatók találkozásának, vélemény- és tapasztalatcseréjének.

Az „Örökség és közösségek” címmel szervezett konferencia 2022. október 13-án a Budapesti Gazdasági Egyetem Markó utcai Aulájában került megrendezésre. Külön érdekesség, hogy a konferencia megnyitása után Dr. habil Lugasi Andrea PhD, a Budapesti Gazdasági Egyetem KVI Karának Dékánja és Dr. Juhász Erika PhD, a Nemzeti Művelődési Intézet Szakmafejlesztési igazgatója ünnepélyesen aláírták a két intézmény közötti együttműködési megállapodást. Mindkét fél kifejezésre juttatta, hogy reményeik szerint a megállapodás hivatalossá tétele tovább erősíti az egyébként már eddig is széleskörűen megvalósult együttműködést.

A plenáris ülések után két szekcióban folytatódtak az előadások, amelyek közül az egyik elsősorban a kultúra turisztikai vonatkozásaira koncentrált, a másik pedig – amelyben a Pedagógiai tanszék munkatársai adtak elő – alapvetően a közművelődési, közösségépítési aspektusokra. A konferencia, illetve a Pedagógia szekció fő célja az interdiszciplinaritás, azaz annak bemutatása volt, hogy a közösségszervezés, a kultúra és közművelődés, valamint a turizmus között milyen szoros kapcsolat- és hatásrendszer működik.

A Pedagógia szekció előadásainak többsége szintén a Nemzeti Művelődési Intézet által kiírt pályázat kutatási anyagát dolgozta fel, bemutatva annak még feltáratlan részeit.

Ettől a tematikától némileg eltér a Palladio munkásságát elemző tanulmány, amelyben azonban szintén fontos elem az érték kutatás és elemzés, a korszakokon átívelő kulturális értékek hatásmechanizmusának szemléltetése.

A Pedagógia tanszék 2020-ban nyerte el a Nemzeti Művelődési Intézet kutatócsoportok számára kiírt pályázatát, melynek címe „A helyi értéktárak, kulturális örökségek szerepe a közművelődésben és a közösségépítésben a váci és dunakeszi kistérségekben”.

A kutatás során elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogyan működnek helyi szinten a települési értéktárak. A lakosság körében milyen egyéb érzelmek jelennek meg a nemzeti és helyi értékek kapcsán. Azonosíthatók a lakossági felmérés révén olyan új, korábban nem besorolt értékek melyek a települési értéktárakba felterjeszhetők lennének.

A vizsgálat időszerűségét az adta, hogy széleskörű társadalmi és szakmai egyeztetések eredményeként megszületett a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény, amely új lendületet adott az értéktárak fejlesztésének.

A kutatási témát szociológiai, pszichológiai és nevelés- és kultúratudományi aspektusból is vizsgáltuk, építve a rendelkezésre álló hazai jogszabályok rendszerezett bemutatására, valamint a hazai szakirodalmi források mellett egy átfogóbb nemzetközi háttérelmzésre.

A teljes kutatási anyagból egy tanulmánykötet is született „Helyi értékek nyomában” címmel, amelyet Dr. Ponyi László, a Nemzeti Művelődési Intézet központi kutatásvezetője értékelt és méltatta a kötetet.

Őszintén reméljük, hogy ez a kiadványunk is hasznára lesz a szakmai, érdeklődő közönségnek és inspirációt, ötleteket ad majd a kutató kollégák számára a további közművelődéskutatási tevékenységek kivitelezéséhez.

FORWORD

The staff of the Department of Pedagogy consider it very important to organise a regular scientific conference every six months, which provides a framework for the meeting of experts in the field of public education and academics, and for the exchange of opinions and experiences.

The conference "Heritage and Communities" took place on 13 October 2022 in the Markó Street Lobby of the Budapest University of Economics and Business Administration. It is of particular interest that after the opening of the conference, Dr. Andrea Lugasi PhD Habil, Dean of the Faculty of Business and Economics of the Budapest University of Economics and Business Administration and Dr. Erika Juhász PhD, Director of Professional Development of the National Institute of Cultural Affairs signed a cooperation agreement between the two institutions. Both parties expressed their hope that the formalisation of the agreement will further strengthen the already extensive cooperation.

After the plenary sessions, the presentations continued in two sessions, one of which focused on the tourism aspects of culture, and the other - in which the staff of the Department of Pedagogy presented their research - mainly on the public culture and community building aspects. The main objective of the conference and of the Pedagogy section was interdisciplinarity, i.e., to show the close links and impacts between community organisation, culture and public education and tourism.

Most of the presentations in the Pedagogy section also elaborated on the research material of the National Institute of Cultural Heritage's call for proposals, presenting the unexplored parts of the project.

The study analysing Palladio's work differs somewhat from this theme, but it also includes an important element of value research and analysis, illustrating the mechanism of the impact of cultural values across the ages.

In 2020, the Department of Pedagogy won the National Institute of Cultural Heritage's call for proposals for research groups entitled "The role of local treasure libraries and cultural heritage in public education and community building in the sub-regions of Vác and Dunakeszi".

During the research, we were primarily interested in how municipal libraries function at the local level. What other emotions do people have about national and local values. New, previously unclassified values that could be added to the municipal directories could be identified through a population survey.

The timeliness element of the study was given by the fact that because of extensive social and professional consultations, Act XXX of 2012 on Hungarian National Values and Hungaricums was passed, which gave a new impetus to the development of value libraries.

The research topic was also examined from the sociological, psychological, educational, and cultural science perspectives, building on a systematic presentation of the available domestic legislation and a more comprehensive international background analysis in addition to the domestic literature.

The complete research material was also used to produce a volume of studies entitled "In Search of Local Values", which was evaluated and praised by Dr. László Ponyi, the central research manager of the National Institute of Cultural Heritage.

We sincerely hope that this publication will be useful for the professional and interested audience and will give inspiration and ideas to our research colleagues for further public cultural research activities.

**PALLADIO: CITTA IDEALE –
AZ IDEÁLIS RENESZÁNSZ VÁROS**

**PALLADIO: CITTA IDEALE –
THE IDEAL RENAISSANCE CITY**

FARKAS Julianna

Kulcsszavak: *reneszánsz, építészet, antikvitás, Palladio*

Keywords: *Renaissance, architecture, antiquity, Palladio*

JEL Code: *Y5*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.01>

ABSZTRAKT

Tanulmányom fókuszában alapvetően nem az építészeti megoldások állnak, bár a témából adódóan természetesen ezekre is kitértem, sokkal inkább arra voltam kíváncsi, hogy milyen eszmények, értékrendszerek, kulturális hatások álltak ezen építészeti eszközök alkalmazásának hátterében. Írásomban a következő kérdésekre kerestem a választ: Mit jelent az ideális város a reneszánszban, mit jelent Palladio műveiben? Milyen szemlélet áll mindennek a hátterében és miben tükröződik ez vissza? Honnan merítette Palladio az építészeti eszményeit, miért érdeklődtek a művei iránt oly intenzíven a későbbi történelmi korszakokban is?

A téma megértéséhez megvizsgáltam az érett reneszánsz korszakának szellemi, kulturális, városépítészeti sajátosságait, áttekintettem azokat a hatásrendszereket, amelyek Palladio gondolkodására és művészi kifejezőmódjára meghatározók voltak. Elsősorban az ókori építész és teoretikus, Vitruvius elméleti munkáját tanulmányoztam, hiszen alapmű volt általában véve a reneszánsz építészek, így Palladio számára is. Ezek után a reneszánsz alkotó, Leon Battista Alberti munkásságát és összefoglaló építészeti művét mutattam be, hiszen Palladióra nagy valószínűséggel ő volt a legnagyobb hatással. A reneszánsz ideális város egy megvalósult példája volt Bernardo Rossellino városépítő műve, aki II. Pius pápától kapta a megbízatást egy tökéletes város felépítésére, amely a pápa nevét kapta, s így lett Pienza. Palladiónak először a teoretikus munkásságáról írtam, majd az általa elképzelt ideális várost, Vicenzát mutattam be, az általa épített, legfontosabb épületek elemzésével. Végül Palladio hatására bítam fel a figyelmet, vagyis a palladianizmus jelenségére Európában és Észak-Amerikában.

Célom, a szakirodalmi elemzés és saját tapasztalataim alapján az egyes korszakokon átívelő eszmék művészi kifejezésének vizsgálata volt, egy konkrét művész, Palladio tevékenységén keresztül.

ABSTRACT

The focus of my study is not on the architectural solutions of the Renaissance -although, due to the nature of the topic, I will lightly touch on the basics of the architecture of the era as well- but on the ideals, values, systems, and cultural influences that gave birth to the tools and concepts

used in architecture. In my essay, I sought answers to the following questions: What was an ideal city in the Renaissance, and how was it represented in Palladio's works? What views and attitudes were behind the concepts and ideals, and most importantly, how these views and attitudes influenced the architecture? Where did Palladio gain his architectural ideals, and what made his works so intensely researched even in later historical periods?

To understand the topic, I examine the intellectual, cultural, and urban architectural characteristics of the mature Renaissance era, I review the systems and concepts influenced Palladio's thinking and artistic expression. I primarily analyze the theoretical work of the ancient architect and theoretician Vitruvius, as it was the base for Renaissance architects in general, including Palladio. Later in the essay, I present the work of the Renaissance creator, Leon Battista Alberti, and the summary of his architectural work since he most likely had the greatest influence on Palladio. A realized example of the ideal Renaissance city is Bernardo Rossellino's work. Rossellino was commissioned by Pope Pius II, to build a perfect city, later named after the pope as Pienza. In the case of Palladio, first, I observe him as a theoretician to present the ideal city he envisioned, Vicenza, with an analysis of the most important buildings designed by Palladio. Finally, I draw attention to the influence of Palladio and the phenomenon of Palladianism in Europe and North America.

My goal, based on the analysis of the literature and my own experiences, is to examine the artistic expression of ideas spanning each era through the activities of a specific artist, Palladio.

BEVEZETÉS

Szerb Antal 1936-os olaszországi útinaplójában, a „Harmadik toronyban” így ír Palladio városáról, Vicenzáról: „Amint nézegetem Palladio házba-öntött vonalharmóniáját, csak azt látom benne, mennyire Goethe-szerű, mennyire Iphigenia-szerű. Valami csodálatos praestabilita harmónia dolgozik talán a szellem életében, a világra jön és épít és dolgozik egy olasz művész, hogy kétszáz év múlva arra jöjjön egy német költő és művében megértse önmagát és rendeltetését. Közben hányszor törtek egymásra nemzetek és nemzedékek, de az egészen nagyok, - igaza van Babits Mihálynak - «egymásnak felelnek idő és tér távolságain

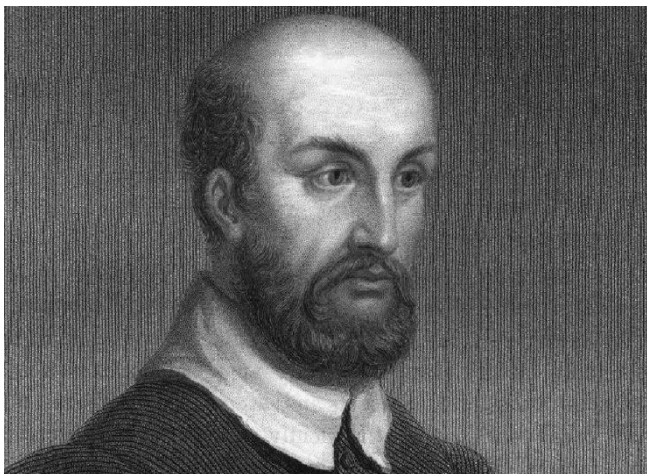
át»...Palladio harmóniája legyőzte benne lelkének fúriáit, megtisztította, mint Iphigenia Orestest, - és az olasz serenitást magába szíva megszületett benne az a végső emberi vízió a szellem önmagában nyugvó tökéletességéről...” (Szerb, 1936). A fenti idézet sokszoros utalásaiból nem könnyű kifejteni a lényegét, de mindenképpen érdemes megpróbálkozni vele. Szerb Antal reflexiójáról van szó, amelyben szerepel Goethe, aki olaszországi útján szintén megállt Vicenzában, hogy megcsodálja Palladio remekműveit, közben pedig Babits Mihályra is hivatkozik, kinek szavai szerint „az egészen nagyok egymásnak felelnek idő és tér távolságain át.” Arra a szellemi inspirációra utal, amely korszakokon átívelve hat és folyamatos tovább gondolásra, megújulásra ösztönöz. Ilyen motiváló erő az olasz „serenitas”, azaz a derűs életfelfogás, a „csodálatos praestabilita harmonia”, a leibnizi értelemben vett, előre elrendezett harmónia és „Palladio harmóniája”, az épületeiből áradó arányosság, kiegyensúlyozottság is. Alapvetően nem az építészeti megoldásokra koncentrálok, bár természetesen a témából adódóan ezekre is kitérek, sokkal inkább azt vizsgálom, hogy milyen eszmények, értékrendszerek, kulturális hatások állnak ezen építészeti eszközök alkalmazásának háttérében.

Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresem a választ: Mit jelent az ideális város a reneszánszban, mit jelent Palladio műveiben? Milyen szemlélet áll mindennek a háttérében és miben tükröződik ez vissza? Honnan merítette Palladio az építészeti eszményeit, miért érdeklődtek a művei iránt oly intenzíven a későbbi történelmi korszakokban is?

Mielőtt rátérnék e kérdések megválaszolására, szeretnék néhány – a téma szempontjából - fontos életrajzi adatot bemutatni.

Ki volt Palladio, kitől kapta a nevét?

Andrea Palladio, több, mint fél évezreddel ezelőtt született Padovában, Andrea di Pietro della Gondola néven (1. ábra).

1. ábra. Andrea Palladio (1508-1580) portréja, metszete a 19. században R Woodman. Fotó: The Print Collector/Hulton Archive Collection/Getty Images

Forrás: <https://www.thoughtco.com/andrea-palladio-influential-renaissance-architect-177865>

Tizenhárom éves korában került Bartolomeo Cavazza műhelyébe, hogy kitanulja a kőfaragó mesterséget, de két év múlva Vicenzába szökött, ahol épületszobrászattal kezdett el foglalkozni. (Ackerman, 1972) Meghatározó esemény volt az életében, hogy 1537-ben találkozott a humanista író és építész Gian Giorgio Trissinóval, aki pártfogásába vette a tehetséges ifjút. (Hajnóczy, 1979) Trissino volt az, aki megajándékozta a „Palladio” névvel, amely némelyek szerint Pallas Athénére utal, a bölcsesség, az igazságos háború, a jog, az igazságosság, a művészetek és a kézművesség istennőjére, de valószínűbb az a magyarázat, miszerint ez a neve annak az angyalnak, akit az „Italia liberata dai Goti”-ban, azért küld Isten, hogy megsegítse Justinianus császár hadvezérért, Belizárt, mégpedig egy csodálatos palota falai között. (Hajnóczy, 1979) Mesterének köszönhetően Palladio nagy utat járt be, fizikai és szellemi értelemben egyaránt. Trissino magával vitte Rómába, ahol épp folyamatban volt a Szent-Péter

bazilika építése, de járt Provence-ban is. Trissino, a jeles humanista és az általa létrehozott Akadémia olyan szellemi környezetet jelentett Palladio számára, amelyek elmélyítették az ókori stúdiumok iránti érdeklődését és megalapozták a tudását. Olyannyira, hogy Daniele Barbaro azt kérte, hogy fordítását, melyet Vitruvius, az ókori építész és teoretikus „De architectura” című művéről készített, Palladio lássa el illusztrációkkal (Hajnóczy, 1979).

PALLADIO KORA, A KORSZAK JELLEGZETESSÉGEI

Palladio tehát a Cinquecento, a XVI. század gyermeke, amelyet késő reneszánsznak szoktak nevezni, bár a század második felét inkább a manierizmushoz sorolják és már Palladio művészetében is fellelhetők manierista elemek (Foscari, 2020). Lényeges különbség a reneszánsz érett szakaszához viszonyítva, hogy az áradó lelkesedés és optimizmus, az ember mindenhatóságába, a világ harmóniájába vetett hit elapadt, a tridenti zsinat (1545-1563) meghirdette az ellenreformációt/katolikus megújulást, mely a vallásos hit megerősítését célozta meg.

A tudományok és művészetek területén ugyanakkor töretlenül folytatták tovább az érett reneszánsz hagyományait, melynek következtében megújult az érdeklődés az antikvitás, az antik gondolat, mentalitás, eszmények és építészet iránt (Hajnóczy, 1979).

A RENESZÁNSZ ÉPÜLET- ÉS VÁROSSZERKEZET

A reneszánsz városépítészet számos urbanisztikai újítást alkalmazott a középkorhoz képest, bár többnyire nem új városok építésével, hanem a már meglévők bővítésével és átalakításával. A főtér központi fekvésű, egyenes az utcarendszer, szabályos a városalaprajz, megjelenik a citadella, a fellegvár, mint egy másik város, mint egy, kifejezetten a fejedelem számára létrehozott védelmi rendszer.

Az úgynevezett középpontos-sugaras (centrális-radiális) városszerkezet egyfajta társadalom alakítási koncepciót tükröz vissza. Az itáliai városállamokban nagyon gyakran egyeduralkodó, fejedelem birtokolta ebben az időben a hatalmat, a fejedelmi palota tehát a centrumba, a főtérre került. „Az építészetteoretikusok nem tartják illegitimnek a fejedelem (Principe) hatalmát, műveikben nincs kritika, szembenállás a politikai hatalommal.” (Hajnóczy, 1994:15). A fejedelmi palota körött kapott helyet a politikai elit, a középületek és a városlakók pedig tőle távolabb, de meghatározott hierarchia szerint, mint különféle mesterségek, társadalmi rétegek képviselői. A bankárok, az ékszerészek vagy éppen az építészek ennek a társadalmi hierarchiának a csúcán álltak, tehát közelebb a városközpontozhoz, míg a szabók, tímárok, vargák csak a város szélén működhettek. Az is előfordult, hogy a katedrális már kikerül a centrumból, amely a középkori, vallásos hagyományokkal való szakításra utal (Hajnóczy, 1992).

A reneszánsz városépítészet az egészségügyi szempontokat is igyekezett figyelembe venni, megnőtt a növényzet, parkok, kertek, ligetek, szökőkutak jelentősége és szerepe. A várost egy élő organizmusnak tekintették, melyet a geometrikus felépítés, a középpontosság és az arányosság alapelvei szabályoznak. Leonardo da Vinci az 1484-1485-ös milánói pestisjárvány idején, amely több mint 50 ezer lakost ölt meg, megállapította, hogy a betegség terjedését a város túlszűfolttsága és az egészségtelen körülmények okozták, ezért azt tanácsolta, hogy rendezzék újra a város szerkezetét: az előkelőbb, magasabb rangú polgárok maradjanak a város falain belül, a többi polgár pedig a falakon kívül, mintegy Milánó vonzáskörzetében építse fel a házait. Fontosnak tartotta szétválasztani a hatalmas embertömeget, amely a gócpontja lehetett mindenféle fertőzésnek (Hajnóczy, 1994).

Mindezeket az antropomorfizmusra való törekvés egészíti ki, melynek fő mondanivalója, hogy a városnak is úgy kell felépülnie, ugyanolyan arányok szerint, akár csak az emberi test. Az emberi test, amely már nem bűnös, nem szenvedésre

ítéltetett, hanem gyönyörködtető. Az ember lesz mindennek a mértéke, s ez jól illeszkedik a reneszánsz individualizmusához (Hajnóczi,1979).

Az ideális reneszánsz város eszmei alapja, mintája és legfontosabb eleme voltaképpen az ideális reneszánsz ember, az „uomo universale.” (Firpo, 1975; Kruft, 1990). Ahogy az ideális városkoncepciók a fejedelmek, uralkodók, egyházi méltóságok számára készülnek, azok a művek, amelyek a tökéletes reneszánsz ember tulajdonságait írják lajstromba, főképp a nemes emberekre fókuszálnak, nem a köznépre. Ilyen például Baldassare Castiglione, „Il Cortegiano”, „Az udvari ember” című műve, amely azt taglalja a dialógus ókori eredetű műfaján keresztül, hogy milyennek is kell lennie az ideális udvari embernek. A beszélgetés, a vita szereplői végül a következő megállapításokra jutnak: az ideális udvari ember legyen mindenekelőtt jó külsejű, arányos, azon kívül jó fegyverforgató, birkózó, kiváló vadász és az is fontos, hogy legyen jártas a korabeli zenében, táncban, azaz rendelkezzen a középkori lovagi erények többségével. Mindezekon túl értsen a festészethez is, valamint legyen birtokában a humanista műveltségnek is, mint az ékesszólás, a retorika, legyen képzett a tudományokban, tudjon görögül és a latinul, könnyedén hozzá tudjon szólni minden aktuális kérdéshez a társasági életben, ha úgy adódik. Az udvari embernek szeretetreméltónak, sőt elbájolónak kell lennie, az a fő, hogy ne legyen mesterkélt, őrizze meg a természetességét. Az udvari embernek nagy önbizalma van, de sohasem gőgös, inkább tréfás, szórakoztató, de sohasem durva. Hódol a női szépség előtt, ugyanakkor kiemelkedő emberi kvalitásokkal rendelkezik, mértéktartó, jóindulatú. E tulajdonságait folyamatosan tökéletesítenie kell, ahhoz, hogy igazi „uomo universale” legyen, azaz egyetemes emberré váljék, és közben nem szabad irigységet keltenie másokban. Mint láthatjuk, a fenti elvárások igen magasak, ugyanakkor nem öncélúak: az udvari embernek azért kell tökéletessé, ideálissá válnia, hogy képességeivel az uralkodót segítse, s így az egész város, sőt, végső soron az egész állam üdvét szolgálja. (Farkas, 2009) Ez az idea, a tökéletes ember ideája nyilvánul meg a reneszánsz építészet antropomorfizmusában is.

Filarete, humanista építész és teoretikus „Trattato di architettura” az „Építészetről szóló traktátus” című, 25 könyvben, már olasz nyelven írt művében az épület arányait az emberi testhez hasonlította, az épület külső megjelenését pedig az emberi arccal hozta összefüggésbe, sőt, azt vallotta, hogy minden épületnek saját egyénisége van, ahogy az embereknek, úgy az épületeknek is van teste és lelke is. (Ezt a művét Antonio Bonfini Mátyás király kérésére fordította latinra.) Az építész tehát, amikor alátámaszt egy épületet, korrigálja a hibákat, olyan, akár a gyógyító orvos. „Az épületet is (ahogyan az embert szokás) fel kell osztani arányosan tagokra, belső és külső részre, továbbá bejáratra és kijáratra, valamint más szükséges egységekre...Az ember és az épület létrejöttét is analógiaként fogalmazza meg: „... az apa, vagyis az épület megrendelője nászra lép az építésszel, az építész anyaként megfog, a megfogant épületen egy ideig gondolkodik, nehogy koraszülött legyen...” (Virág, 2018:8).

Az emberi test mértékei és arányossága szerint kialakított épület és város a reneszánsz építészet egyik legfőbb jellegzetessége és törekvése, vagyis a rend, a rendszer, a rendezettség megteremtése. Ez a rend, nemcsak esztétikai, hanem társadalmi értelemben is rendkívül fontos. Nem véletlen, hogy a reneszánsz kor államférfiúinak és filozófusainak a legfontosabb célja és törekvése a rendkívül széttagolt, az európai nagyhatalmi politikától és a vallásháborúktól megtépzott Itália egyesítése. Ezt több, mint két évszázaddal ezelőtt már Dante is kifejtette „Az egyeduralom” című művében. Csak úgy, mint később Machiavelli, ő is az egységes Itália és az erős központi hatalom mellett érvelt. (Reynolds, 2008) Erre valójában 1870-ig kellett várni, de az egyik legfontosabb szellemi alapvetés a nevéhez köthető. Dante véleménye szerint az emberiségnek egyetlen, legfőbb vezetőre van szüksége, akinek „...abszolút hatalma önmagában véve biztosítaná, hogy az igazság érvényre jusson, ő a béke fenntartója és a törvények létrehozója.” (Reynolds, 2008:448).

Machiavelli pedig 1512-ben így ír erről a Fejedelem (II Principe) című művében:

„Az imént felsorolt tulajdonságokból következik, hogy jobb, ha az uralkodót könyörületesnek tartják, mint kegyetlennek. Mégis vigyázni kell, hogyan alkalmazzuk a könyörületességet. Cesare Borgia kegyetlennek ismerték; mégis ezzel a kegyetlenségével rendbe szedte Romagnát, egyesítette, békés, biztonságos életre szoktatta. Amiért, ha jól szemügyre vesszük, sokkal könyörületesebb volt, mint a firenzeiek, akik, hogy kegyetlenek ne tartsák őket, végig nézték Pistoia romlását. Az uralkodónak nem kell attól félnie, hogy kegyetlenek tartják és megrágalmazzák, ha egységben és biztonságban tartja alattvalóit. Mert egy kevés vér kiontásával könyörületesebb lesz a fejedelem, mint némelyek, akik merő könyörületből szabad folyást engedtek a rendetlenségnek, ez pedig öldöklésre és rablásra ad alkalmat.” (Machiavelli, 2003:XVII).

A reneszánsz citta ideale, tehát az individuálisan (fizikailag és mentálisan) társadalmilag, ideológiailag, szakrálisan, esztétikailag, védelmi és egészségügyi szempontból is rendezett, tökéletes város.

A LEGFŐBB HATÁSOK, MINTÁK

Vitruvius hatása a reneszánsz építészelméletre, különösen Palladióra

A reneszánsz művészet alapvetően az antikvitásból merített, az antik eszményekből nyert inspirációt. Így volt ez az építészet és az építészetelmélet területén is, ahol is – az itáliai romterületek közvetlen hatásán kívül - Marcus Vitruvius Pollio „Tíz könyv az építészetről” című munkája volt az a bővizű forrás, amelyből minden követője bátran meríthetett. Ilyen volt például Filarete is, aki Francesco Sforza fejedelem után Sforzindának keresztelte el a traktátusában szereplő eszményi, ideális várost (Hajnóczi, 1994).

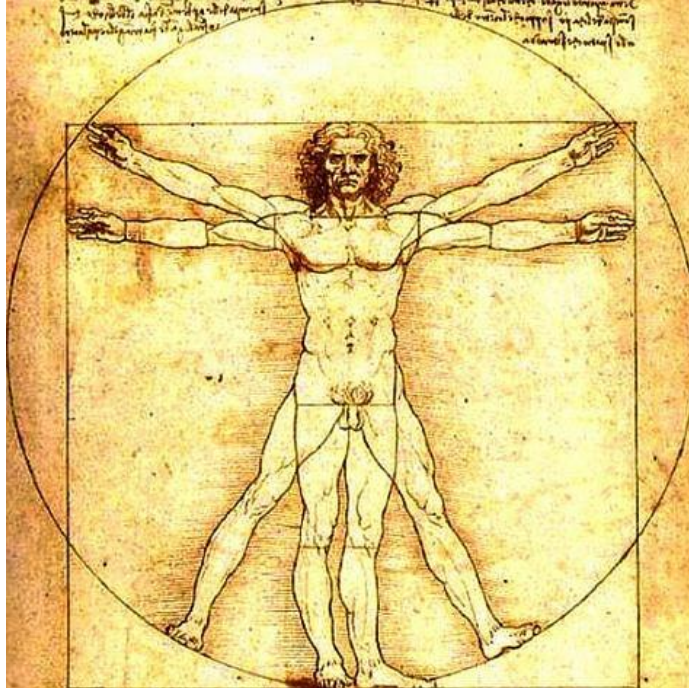
Palladio, saját elméleti művének mindjárt a bevezetőjében hivatkozik rá: „És mivel mindig azon a véleményen voltam, hogy az antik rómaiak, mint sok más dologban, a helyes építkezésben is messze megelőzték mindazokat, akik utánuk voltak, mesteremnek és vezetőmnek Vitruviust választottam, aki ennek a művészetnek egyetlen antik írója.” (Palladio, 1982:13).

Fontos életrajzi adalék, hogy Vitruvius, bár már Julius Caesarnak is dolgozott, Augusztusnak lett az udvari építészete illetve hadimérnöke és művét elsősorban neki ajánlja: „Midőn a te isteni szellemed és hatalmad Imperator Caesar, uralmát az egész földkerekségre kiterjesztette, amidőn legyőzhetetlen vitézséged minden ellenségedet földre tiporta, s diadalod és győzelmed dicsőítették a polgárok...ily nagy foglalatosságaid idején nem mertem kiadni mindazt, amit az építészetéről írtam és nagy gonddal kifejtettem. Attól féltem, hogy alkalmatlan időben zavarlak, magamra vonom bosszúságodat. Ám amikor felfigyeltem rá, hogy te nemcsak az emberek közéletére és az állam berendezésére fordítasz gondot, hanem a középületek alkalmosságára is, hogy az állam általad ne csak provinciákkal gyarapodjék, hanem a birodalom fenségét a középületek kiválósága is fokozza, úgy gondoltam, nem mulaszthatom el, hogy mindezeket mindjárt az első időben neked ajánlva adjam ki.” (Vitruvius, 2009:29).

Hogy megértsük Vitruvius munkásságának elméleti alapjait, céljait és eszményeit, meg kell vizsgálnunk azt a történelmi időszakot is, amelyben élt és alkotott. Augustus, miután legyőzte politikai ellenfeleit és i.e. 31-ben az actiumi csatában megfutamította Antonius és Cleopatra hajóhadait, tulajdonképpen a birodalom egyeduralkodója lett. Nem annyira szerénységből, mint inkább politikai érzéktől vezérelve princepsnek, azaz a birodalom első emberének nevezte magát, de voltaképpen magához vonta, központosította az összes fontos politikai tisztséget és hatalmat. A hosszú polgárháborús időszak, valamint Hispánia és Gallia legyőzése után birodalom szerte meghirdette a békét, a Pax Augustát, és megépítette az Ara Pacist. A Béke Oltára igen erős szimbóluma az augustusi értékrendnek és politikának, reliefjein megelevenednek a hagyományok, a princeps legmagasabb szintű legitimációjaként láthatóak az isteni ősök, Tellus Mater, a római Földistennő, a termékenység, a bőség, a hatalom és gazdagság jelképei és természetesen maga Augustus, családja körében, mint jámbor, isteneket féltő, áldozatot bemutató uralkodó. Augustus nemcsak a békét hozta el, hanem a béke talaján kivirágzó bőséget és gazdagságot, az ősök, a régi római

erények tiszteletét, egy szóval a Rendet. Hatalmát, erejét, nagyságát pedig monumentális építkezésekkel prezentálta a birodalom állampolgárainak és ellenségeinek egyaránt.

Érdekes módon Vitruvius építészeti alkotásairól nem sokat tudunk. Vívezetékeket, hajítófegyvereket tervezett, „...a neki tulajdonított fanumi bazilikát máig nem sikerült régészetileg azonosítani.” (Hajnóczy, 2002:9). Elméleti jellegű műve, a *De architectura* az, amelyet örökségül hagyott az utókornak, s amely nagy hatást gyakorolt a reneszánsz építészetre. Ebben a művében fejtette ki szinte enciklopédikus módon azokat az alapelveket, amelyeken kitapinthatjuk az augustusi értékrend visszatükröződéseit. Megfogalmazza az építészet manuális és intellektuális jellegét, a jó építész tulajdonságait. Vitruvius építésze olyan, akárcsak egy reneszánsz polihisztor: értenie kell a gazdasághoz, éghajlathoz, matematikához és geometriához, a műszaki tudományokhoz, a csillagászatához, de ugyanakkor a művészetekhez, például a zenéhez, az esztétikához és a bölcsészettudományokhoz is. Az egyik legfőbb irányelve a „symmetria”, a természetben meglévő harmónia, mely az emberi test felépítésében is megmutatkozik. Vitruvius, a már említett teoretikus művében fogalmazza meg antropomorfikus szemléletét. „Véleménye szerint ezt támasztja alá az építészeti terminológia is, például a homlokzat, lábazat, oszlopfő stb. kifejezések. Az építészetben használt mértékegységeket is a test arányainak megfelelően fejezték ki az ókori emberek, ilyenek voltak az arasz, a könyök vagy a hüvelyk stb. Amikor Vitruvius a szakrális épületek tervezésének leírásához fog, akkor forrásaként a természetet (az ember alkotóját) és az emberi testet választja. Ezek szolgáltatják a mintát a szimmetria létrehozásához, amely az arányosságon alapul (Virág, 2018:5). Leonardo da Vinci Vitruvius tanulmánya talán az egyik legismertebb reneszánsz alkotás, amely az aranymetszés szabályára, a természet és az emberi test szimmetriájára, a mikro- és makrokozmosz harmonikus viszonyára utal (2. ábra).

2. ábra. Leonardo da Vinci: Vitruvius tanulmány

Forrás: <http://albar.lapunk.hu/a-vitruvius-tanulmany-titkai-1074579>

Leon Battista Alberti hatása Palladio teoretikus munkásságára

Leon Battista Alberti is igazi reneszánsz polihisztor, hiszen humanista művész, építész, festő, költő, régész, filozófus és zenész egyszemélyben, kortársai ezért enciklopédikus embernek is nevezték. Egyik legérdekesebb műve „A családról szóló könyvek”, amelyben a mindennapok ezernyi kérdéséről ír, hogy miként kell vezetni egy udvarházat, milyen szempontok alapján kell kiválasztani a menyasszonyt, hogy kell a pénzt beosztani. Ez is a reneszánsz individualizmusára utal, amelyben az intimszféra egyre fontosabbá válik.

„De re aedificatoria” (Az építészetéről) című 10 kötetes művében olvashatunk először az új típusú város eszméjéről: „Leon Battista Alberti a társadalmat kiválóakra, hivatalnokokra és köznépre osztja, minden bizonnyal a Platon Államában található kategóriákat követve.” (Hajnóczi, 1992:57). A platóni ideális állam felépítése nagyon hierarchikus, szinte kasztrendszerű, melynek az élén a

filozófusok állnak, majd az örök vagy katonák következnek, végül a kétkezi dolgozók rétege (Platon, 1984).

Leon Battista Alberti művében a társadalom alapvetően kétpólusú, egyrészt a kiválóak, másrészt a köznép. „A társadalmi hierarchia csúcsán vagy a király vagy a zsarnok áll, előbbi palotája a város központjában, utóbbié a városon kívül épül.” (Hajnóczy, 1992:57). Alberti természetesen jól ismerte Vitruvius tíz könyvét az építészetéről és nyilvánvalóan ez inspirálta a maga tíz kötetes művének a megírására is, bár több tekintetben eltér tőle, nem szolgál utánpótlásról van szó. Leon Battista Alberti, korának kiváló humanista tudósaként, elsősorban a retorikában volt járatos, így alapvetően a klasszikus szónoklattani szerzők, Cicero és Quintilianus műveit tanulmányozta, az ő fogalmaikat és terminológiáját használta fel elméleti munkásságához (Hajnóczy, 2002). Tudjuk, hogy Palladio is behatóan tanulmányozta Vitruvius munkáját, amely a reneszánsz korban az építészek körében alaplátónak számított, annál is inkább, mivel ő maga illusztrálta a Daniele Barbaro szerkesztésében kiadott 1556-os velencei Vitruvius kiadást (Hajnóczy, 1979).

Ennek ellenére „Nem a kortársi építészet és az ekkor leginkább tisztelt Vitruvius adja azonban a döntő impulzust, hanem Leon Battista Alberti elméleti műve, akinek Tíz könyve az Építészetéről ezekben az években a legnagyobb hatást gyakorolta Palladióra.” (Palladio, 1982:403). Alberti fogalmazta meg azokat a kérdéseket és válaszokat, amelyek a szépség mibenlétére, egy épület emberhez viszonyított arányosságára, a kör szakrális szimbolikájára vonatkoznak, s ezzel követendő példát állított az utókor számára (Tavernor, 1998).

BERNARDO ROSSELLINO HATÁSA PALLADIO ÉPÍTÉSZETÉRE

Pienza, a megvalósult ideális város

Bernardo Rossellino volt az, aki először megvalósította a reneszánsz ideális várost. Természetesen már az ókorban is foglalkoztak ezzel, Plotinos, újplatonista filozófus például a platóni ideális állam mintájára szeretne volna megvalósítani

„Platonopolist”, Platon városát, Campaniában, „amelyet a platoni Törvények értelmében kormányoztak volna, s ezért természetesen itt a Törvények nevelési elvei is érvényesültek volna (Orosz, 2004:212). „A milétoszi Hippodamosz eszményi várost akart létrehozni – nemcsak formai, hanem társadalmi értelemben is. Milétosz szabályos struktúrája mellett közösségi tereinek gondos tervezettségével is kiemelkedik elődei közül: az agorák és a középületek tudatosan, előre, a struktúrába beillesztve, tervezett térként jelennek meg.” (Fonyódi, 2005: 370). Az elsősorban Platon „Az állam” című munkájára támaszkodó, a reneszánsz különböző szakaszaiban keletkezett filozófiai munkák (például Mórus Tamás „Utópiája”, amely 1548-ban olasz nyelven is olvasható lett, vagy Tommaso Campanella „Napvárosa”) is a tökéletes várost, államot próbálták vizualizálni, mint ahogy a későbbi korok utópiái is, ám Rossellino meg is alkotta azt (Hajnóczy, 1994).

Rossellino megbízója Anea Silvio Piccolomini, humanista tudós, polihisztor, Siena bíborosa volt, akit 1458-ban II. Pius néven pápává választottak. II. Pius elhatározta, hogy szülőhelyén, Corsignanóban, amely egy toszkán kisváros volt az Orcia völgyben, egy tökéletes várost épít a saját elképzelései szerint, palotával és székesegyházzal. Új városát – saját pápai neve után – Pienzának keresztelte el, püspöki székhellyé tette és felszentelte az új székesegyházat. A katedrálison kívül sikerült felépíteni a Piccolomini palotát, a Városházát és néhány kardinális lakhelyét is, azonban maradtak olyan tervek, amelyek nem kerültek megvalósításra. Az építkezések rövid három év alatt zajlottak le, Bernardo Rossellino vezetésével, akit a pápa mindig csak „Bernardus Florentinus”-nak említ. (Éber, 1909) Rossellino „firenzei építész és szobrász, Leonardo Bruni híres firenzei síremlékének alkotója, a palotaépítés terén Sienában a XV. század legtermékenyebb és legszerencsésebb mestereinek egyike.” (Éber, 1909:76).

Forrás: https://www.culturalheritageonline.com/location-3485_Co-cathedral-of-Santa-Maria-Assunta.php

Forrás: <https://www.borghiditoscana.net/en/pienza-en/palazzo-vescovile-o-palazzo-borgia-pienza-val-dorcia-siena-author-and-copyright-marco-tamerini-5/>

Forrás: https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g644280-d3806116-Reviews-Palazzo_Piccolomini-Pienza_Tuscany.html

Forrás: <https://italianlimitededition.it/beni-culturali/palazzo-comunale>

3. **ábra. Pienza néhány nevezetessége** (balról jobbra, fentről lefelé: Cattedrale Santa Maria Assunta, Palazzo Vescovile vagy Palazzo Borgia, Palazzo Piccolomini, Palazzo Comunale)

Pienza épületei (3. ábra) világosan érzékelhetően fel lettek osztva fő és másodlagos épületekre, szabályos körvonallal, a főtér folyamatos bővítésével a székesegyház irányába. A város tervezésében maga pápa is részt vett és a gondos tervezésnek köszönhetően az ókor óta ez tekinthető az első nagy volumenű városrendezési kísérletnek, amely a későbbiekben példaként szolgált egész Itáliában. II. Pius egy olyan idillikus várost képzelt el, ahol minden egyes szeglet racionálisan lett megtervezve, ahol az épületek tökéletes geometriai arányoknak felelnek meg, ahol nyoma sem marad a középkori káosznak, nyomornak, rendezetlenségnek, melynek lakói békében és harmóniában élnek egymással és a természettel egyaránt. Sajnos, a pápa korai halálának köszönhetően, a többi terv nem már nem valósulhatott meg és a város rövidesen ismét egy csendes vidéki várossá változott. A tervekől azonban tudjuk, hogy a város egyenes főutcájára merőlegesen nyíltak volna a mellékutcák, a főtér körül kertes, ligetes lakóházak álltak volna és a főtértől távolabbi részekben pedig a kevésbé tehető polgárok háza is helyet kaphattak volna. (Éber, 1909)

halhatatlanságához ajánlani, mint annak a hercegnek, aki bölcsességével és kiválóságával korunkban egyedül fogható azokhoz a római hősökhöz, akiknek hőstetteit csodálattal olvassuk a történelemben és részben látjuk az antik romokban.” (Palladio, 1982:178). A legnemesebb tudománynak (scientia nobilissima) titulálja az építészetet, amelyben egy magasabb szintézisben egyesül a tudomány és a művészet, ötvöződnék a manuális és az intellektuális képességek. Az építészet voltaképpen a természet mimézise, utánzása. „A mikrokozmoszban, azaz a műalkotásban a makrokozmosz, vagyis a világegyetem modelljét teremtették meg, s igyekeztek reprodukálni az ebben felfedezett eszményi szépséget.” (Hajnóczy, 1979:29). Palladio felfogásában a szépség nem csak a szép formákból ered, hanem elsősorban az arányokból, a geometrikus felépítésből, a rész és egész egymáshoz való viszonyából, a kompozícióból.

Ahogy említettem, Palladióra nagy hatással volt felfedezője és névadója, Gian Giorgio Trissino, humanista író és építész, aki 1555-ben megalapította az Accademia Olimpica-t, melynek alapító tagjai között már Palladio is ott volt. Ez a humanista tudósokból álló kör volt az, amely mindinkább az antikvitás felé terelte az érdeklődését. Mesterével, Trissinóval olyan utazásokat tettek Itáliában, amely tágította, szélesítette Palladio látókörét (Hajnóczy, 1979). Az elméleti művéhez vezető következő lépcsőfok az volt, amikor Daniele Barbaro, aquileiai pátriárka Vitruvius fordításához és magyarázataihoz illusztrációkat készített és mindeközben alaposan áttanulmányozta az ókori építész teoretikus művét.

Palladio nagy mértékben támaszkodott Vitruvius elméleti munkásságára, az ő nyomdokain alkotta meg építészetének hármas szabályrendszerét: „Három dolgot kell minden épületnél figyelembe venni (amint Vitruvius mondja), amelyek nélkül egyetlen épület sem érdemli meg a dicséretet: és ezek a hasznosság vagy kényelmesség, a tartósság és a szépség.” (Palladio, 1982:15). Bármelyik hiányzik is az ideális épület kritériumainak listájáról, már fel is borul a kényes egyensúly. Közvetlen mintát Leon Battista Alberti építészeti alapelvekről szóló tíz kötetes

műve szolgáltatott, amely 1546-ban olasz nyelven is megjelent és igen népszerűvé vált (Palladio, 1982).

A „Négy könyv az építészetéről” című művében azonban nemcsak az antik írókra és Leon Battista Albertire hivatkozik folyamatosan, az is kiderül belőle, hogy kiválóan ismerte saját korának legmeghatározóbb építészeti elméleti irodalmát is. A IV. könyvben, a Bramante Tempiettójáról szóló részben, más korabeli alkotók neveit is olvashatjuk, dicsérő szavak kíséretében. Hivatkozik Michelangelóra, Sansovinóra, Sanmichelire, Vasarira, mint kiemelkedő építészekre, szobrászokra, művészekre és külön említi Serliót és Vignolát, mint jeles teoretikusokat, építészetelméleti munkák alkotóit. Az első könyv az építkezés módjairól, a magánházakról és a középületekről szól. Ebben – az etruszk (toszán) és a római (kompozit) eredetű oszloprenden kívül - a görög építészet elemeit is tárgyalja: „Öt oszloprend van, amelyet az antikok használtak, azaz a toszán, a dór, az ión, a korinthoszi és a kompozit.” (Palladio, 1982:26). Ír a padlózatról és a mennyezetről, a loggiákról, a bejáratokról, ajtókról, ablakokról, termekről, a lépcsőkről, a boltozatokról, kandallókról és a szobák ideális magasságáról is. A második könyv tartalmazza a Palladio által tervezett, a városban és azon kívül álló házak, villák terveit, valamint az antik görögök és rómaiak átriumos házainak rajzait. Arra inti követőit, hogy amennyire lehet, vegyék figyelembe a megrendelők érdekeit, ugyanakkor hozzát teszi: „Gyakran azonban az építész kénytelen inkább azok akaratának eleget tenni, akik fizetnek, mint annak, amit tekintetbe kellene venni.” (Palladio, 1982:93). A reneszánsz építészetelméletben már megszokott módon -, jól érzékelhetően elkülöníti a különböző társadalmi rangú embereket, ír a „nagy emberekről”, akiknek tágas, díszített házak kellenek, majd a „kisebb állású nemesurakról”, akiknek olcsóbb, kevésbé díszített épületekkel kell beérniük, illetve a kereskedőkről, akiknek gondolniuk kell a raktározásra is (Palladio, 1982). Míg a városi házak a nemesek mindennapi kényelmét szolgálják, hogy teljes erejükkel szolgálhassák a köztársaság ügyeit – írja Palladio – a villáknak a városon kívül kell lenniük, hogy a hosszabb, nyári pihenés lehetőségét biztosítsák az elit

számára. „A tudós építésznek feladata minden igyekezetével és alapos kutatómunkájával kényelemes és egészséges helyet felkutatni és keresni, tekintve, hogy a villában többnyire nyáron tartózkodnak, amikor testünk még a felettebb egészséges helyeken is elgyengül és megbetegszik a melegtől.” (Palladio, 1982:138). A harmadik könyv az utakról, hidakról, terekről, gyakorlóterekről és bazilikákról szól. A könyv lényegét Palladio ezzel a részletes leírással foglalja össze: „Megtalálja benne (Savoia hercege) sok csodálatos antik épület rajzát, amelyeket fáradságos munkával készítettem, hogy szemléltessem az antikvitást azoknak, akik szeretik, elbeszélve, hogy mikor, kinek a tervei szerint és milyen célzattal készültek. És hogy hasznára legyen az építészet tanulmányozóinak, ábrán megmutatva alaprajzukat, felépítésüket, profiljaikat és minden részletüket, hozzátéve igazi, valódi méreteiket, miként azokat elmélyült tanulmányaim során felmértem.” (Palladio, 1982:178). Nagyon érdekes, amit a terek funkciójáról ír, vagyis, hogy szükség van egy városban olyan helyekre, ahol az emberek összegyűlhetnek és beszélgethetnek egymással. Fontos, hogy sok tér legyen a városon belül, de mindenképpen legyen egy főtér (mint az ókori agora vagy fórum), amelyet közösségi térnek lehet nevezni. További gondolata, hogy szintén ókori mintára, poticusok, oszlopcsarnokok legyenek a terek körül, hogy az időjárás viszontagságai elől a lakosok oda húzódhassanak védelemért. Külön alfejezetet szentel az antik és a keresztény bazilikák közötti különbségeknek, mind szerkezetükben, mind funkciójukat tekintve és ezen a helyen utal Vitruvius fanói bazilikájára. Végezetül a tornacsarnokokról, gyakorlóterekről ír részletesebben (Palladio, 1982). A negyedik könyv az antik templomok leírását és rajzait mutatja be. „Mivel az antik görögök és rómaiak isteneiknek emelt templomaik építésére igen nagy gondot fordítottak, és azokat igen szépen építették meg, hogy azokkal a nagyszerű díszítésekkel és tökéletes arányokkal rendelkezzenek, amik az Istennek, akinek szentelték őket, megfeleljenek: arra törekszem, hogy ebben a könyvben bemutassam sok antik templom formáját és díszzeit, amelyeknek még láthatók a romjai, és amelyeket én lerajzoltam, hogy mindegyikből meg lehessen

ismerni, milyen formában és mely díszítésekkel kell megépíteni a templomokat.” (Palladio, 1982:227).

Palladio a templomépítés legtökéletesebb alaprajzi formájának a kört tartotta, mert úgy gondolta, hogy ez fejezi ki leginkább Isten lényegét és tökéletességét. A kör tulajdonképpen geometriai kifejezése az ideológiai tartalomnak, az eszményítésnek. (Hajnóczy, 1979) Ez szintén az antikvitás hatása, miszerint a kör a természetnek az egyik leggyakoribb megnyilvánulása, amely egyszerre nyilvánul meg a mikrokozmosz formáiban és az univerzum jelenségeiben. Nem véletlen, hogy a Pantheon alaprajza kör alakú, mint ahogy a római Vesta templomé is, „hasznos a Földhöz, mely fenntartja az emberi nemet, és amelynek, mint mondták, Vesta az istennője volt.” (Palladio, 1982:280). Ez is az antikvitás természet közelségének egyik ékes bizonyítéka, amely abban is kifejeződött, hogy a templomokat, szentélyeket szent ligetekbe vagy azok közelében emelték.

„Az antikok tekintettel voltak arra, hogy eleget tegyenek mindegyik istenüknek, nem csupán a hely kiválasztásában, ahová a templomot kellett építeniük, hanem a forma megválasztásában is: amiért a Napnak és a Holdnak, mivel a Föld körül folytonosan keringenek, és ezzel a körforgásukkal minden jelenségre hatást gyakorolnak, kör alakúra építették a templomokat...” (Palladio, 1982:229).

Úgy vélte, hogy a templomoknak a legnemesebb, legtartósabb anyagokból kell épülniük, és a falaknak fehér színűnek kell lenniük, mert ez szimbolizálja legjobban az isteni tisztaságot. Palladio a művét saját maga látta el illusztrációkkal, ötvözve az antik építészeti formákat a korabeliakkal, hiszen egyik legfontosabb alaptétele az „antik eljárások és formák a szép modern építészet módján alkalmazva.” (Palladio, 1982:409). Az eredmény nem egyszerűen az antik építészet adaptálása, hanem „Újraalkotja a technikát, az arányok tanát, a stílár formákat, a szerkezeti elemeket és a téralkotást.” (Palladio, 1982:410).

PALLADIO IDEÁLIS VÁROSA – VICENZA

Palladio mesterével, Trissinóval többször is elutazott Rómába, hogy ihletet nyerjen, tudjuk, hogy járt Provance-ban, de fő műveit Veneto tartományban, Vicenzában és Velencében alkotta meg. „Négy könyv az építészetről” című művében Palladio így ír Vicenzáról: „Nem nagy területű város, de tele van a legnemesebb elmékkal és bőséges gazdagsággal: és ahol először volt alkalmam a gyakorlatban megvalósítani azt, amit most közhaszonra nyilvánosság elé bocsátok.” (Palladio, 1982:13). Vicenza ebben az időben politikailag erősen függött Velencétől és hatalmas adókkal váltotta meg a védelmét. Ennek következtében a vicenzai arisztokrácia, amelyhez Trissino is tartozott, meglehetősen Velence ellenes volt. Trissino tevékenységének és az általa létrehozott Accademia Olimpicanak köszönhetően a humanista műveltség, az eloquentia, az ékesszólás, a tudós társalgás művészete hamarosan meghódította Vicenzát is. Ebben a kulturált, arisztokrata társaságban pedig megszületett az igény, hogy az alapvetően középkori hangulatú, gótikus épületekből álló városképet átformálják a saját, humanista elképzeléseiknek megfelelően (Hajnóczy, 1979).

Basilica Palladiana

A Basilica Palladiana Vicenza közigazgatási és hatalmi központja a Piazza dei Signori-n, a városháza. Eredetileg nem Palladio építette, hiszen egy XIII. századi épületről van szó, viszont – sok más neves építész közül – előzetes tervei alapján, az akkor még szinte ismeretlen Palladiót kérték fel a rekonstrukcióra (5. ábra). A koncepció lényege a bazilika gótikus arculatának megváltoztatása volt, a homlokzat teljes átalakításával, loggiák felépítésével. Ezen a művén alkalmazta először az úgynevezett Palladio-motívumot, amely a bazilika földszintjén és emeletén is végigfut.

5. ábra. Basilica Palladiana, Vicenza

Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Basilica_Palladiana

A Palladio-motívumban nem nehéz felismerni az antikizáló törekvéseket, a Colosseum boltíveit, a földszinten a dór, az emeleten pedig a jón oszloprendet. A boltívek hármás nyílást foglalnak magukba, a középső félköríves, a két szélső pedig egyenes lezárású. A Basilica Palladiana is kitűnő példája annak, hogy Palladio felhasználja az antik elemeket, ugyanakkor megújítva, saját ötleteivel átformálva jeleníti meg őket. Olyan méltóságot és monumentalitást sugároz, amely az egész Piazza dei Signori-t uralja (Hajnóczy, 1979).

Palazzo Chiericati

Miután Palladio hírnevet szerzett magának a Basilica Palladiana rekonstrukciójával és humanista szellemben történő átépítésével, hamarosan megkapta a megbízást a Palazzo Chiericati felépítésére (6. ábra).

6. ábra. Palazzo Chiericati, Vicenza

Forrás:

https://www.comune.vicenza.it/uffici/cms/musei.php/museo_civico_di_palazzo_chiericati

Palladio a városi palotáit szintén antik mintára készítette el. „A homlokzaton két oszlopsort egymás fölé helyezett oly módon, hogy az alsó szintet teljesen megnyitotta, és megbontva a házak vonalát, az egész homlokzatot a járda széléig előrehozta. A földszinti nyitott oszlopcsarnok így közterület lett, lényegében járda. felette helyezkedik el a palazzo emelti díszterme.” (Hajnóczy, 1979:55). Gyakorlatilag egy porticust alkotott meg, egy fedett oszlopcsarnokot, amelyet az antik szakrális építészet is kedvtelve alkalmazott. Az alaprajz szimmetrikus, az „U” alakú épület kétszintes homlokzatát két egyenlő szintre osztotta, amelynek a középső része enyhén előreugrik, a sarkok alatt pedig dupla oszlopok állnak. (A” Négy könyv az építészetről” című művében, a harmadik könyvben ír a görög és latin terekről, itt ír hosszasan a porticusokról, melyeknek rajzolatát is láthatjuk.) (Palladio, 1982). A megrendelő, Girolamo Chiericati, jórészt azzal nyerte el a városi tanács engedélyét arra, hogy Vicenza főterére egy magánpalotát építhessen, mert azt ígérte, hogy a későbbiekben úgyszólván középület lesz belőle. (Hajnóczy, 1979)

Azaz, mind az építkezési forma, mind a funkcionalitás az antik szellemiséget hordozza, mégsem egyszerű utánzásról van szó, hanem egy „megújítva megtartó” attitűdről, a saját elképzeléseihez alakított adaptációról.

Villa Rotonda

Eredeti nevén, Villa Almerico-Capra, ismertebb nevén a Villa Rotonda Vicenza közelében épült, egy lankás domb tetején (7. ábra).

7. ábra. La Rotonda, Vicenza

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Villa_Almerico-Capra

A Villa Rotonda tehát már messziről is jól látható, illetve csodálatos panorámát nyújt a bennlőknek és tökéletesen szimmetrikus alkotás. Palladio az antik szakrális építészetből vette át a thympanont, a háromszögletű homlokzatot, amelyből a Villa Rotondának összesen négyet készített. Sokak szerint konkrétan a római Pantheon volt a mintája, amelynek azonban csak egy thympanonja van, vagyis itt is tetten érhetjük a már említett, „megújítva megtartó” attitűdöt. A háromszögletű homlokzatokat jón oszloprend támasztja alá, mind a négy oldalán. Mintegy az oszlopcsarnok biztosítja az épület és a természet közötti kapcsolódást.

A villa úgy került kialakításra, hogy illeszkedjék a természethez, a domborzati viszonyokhoz, kellően napfényes és szellős legyen, azaz a lehető legtökéletesebben szolgálja lakóinak egészségét. A centrikus kompozíciónak megfelelően, középen egy kör alakú főterem áll, amelyet kupola fed, ezért is kapta a közkeletű „rotonda” nevet (Palladio, 1982). Ez a kialakítás nagyon hasonlít a teoretikus művében leírt templom formához: „Palladio szinte egy antik római templom világi célú újraalkotására vállalkozott: villa-templomot épített. A forma emelkedettségét a kulturális légkör, a művelt humanista összejövetelek ihlették, amelyeket Palladio olyan jól ismert.” (Hajnóczy, 1979:66). A Villa Rotonda az antik szakralitás, monumentalitás és a humanista erudíció eszményi megjelenítése.

Teatro Olimpico

Palladio a görög színházat álmotda meg és építette fel Vicenzában, amely szemmel láthatólag minden tekintetben megfelel az antik előírásoknak, hiszen lépcsőzetes, félköríves, ám itt is megnyilvánult a művészi kreativitás, Palladio folyamatos újításokra való hajloma, hiszen a Teatro Olimpico nem szabadtéri, hanem fedett színház (8. ábra) (Buzogány, 2012).

8. ábra. Teatro Olimpico, Vicenza

Forrás: <https://www.canovatour.com/prodotto/grande-musica-a-vicenza/>

Mégis, a színház, mintha maga a város lenne, a város kicsinyített mása vagy tükörképe, amely már a reneszánsz egyik legnagyobb vívmányát, a perspektivikus ábrázolást is alkalmazza, ezáltal a nézők valóban úgy érezhetik, hogy részévé válnak a színpadi eseményeknek, kibontakozik előttük Vicenza, az ideális város. Ahogy Hajnóczy Gábor írja: „Ha fenséges nyugalmat árasztó színpadi utcáiba bepillantunk, valami elvontságot, sőt idealizálást érzünk. [...] Feltételezhetjük, hogy Palladio ilyenek képzelte a klasszikus fenség iránt lelkesedő arisztokrácia számára megteremtendő Vicenzát.” (Szabó, 2013:148).

VELENCE – PALLADIO TEMPLOMAI

A Velencei Köztársaság sajátos, különleges helyzetben volt ebben az időben. Egyrészt azért, mert megvolt a kellő gazdasági ereje, másrészt azért, mert az ellenreformáció (vagy katolikus megújulás), a vallási restauráció kevésbé érintette. A velencei arisztokraták többsége rendelkezett a kor humanista műveltségével és ennek szellemében alakították a város eseményeit és szellemiségét (Hajnóczy, 1979). Palladio 1571-ben kapta meg a főépítési tisztséget, így Velencébe helyezte át a székhelyét, pontosabban folyamatosan ingázott Velence és Vicenza között. Két legkiemelkedőbb alkotása Velencében a San Giorgio Maggiore templom és az Il Redentore, a Megváltó temploma. A San Giorgio Maggiore alaprajza kereszt formájú, azaz a jellegzetes keresztény szemléletet tükrözi vissza. Teoretikus művének negyedik könyvében így ír erről az alakzatról: „Igen dicséretreméltók azok a templomok is, amelyek kereszt formájúra készültek, azon a részen bejárattal, amely a kereszt lába lenne. Azzal szemben van a főoltár és a kórus, ezenkívül a két keresztszárban, amelyek, mint karok, mindkét irányba kinyúlnak, másik két bejárat vagy másik két oltár: mivel kereszt formájúra alakították őket, a nézők szemében azt a fakeresztet jelenítik meg, amelytől az üdvösségünk függött. És én ilyen formájúra építettem a San Giorgio Maggiore templomot Velencében. (Palladio, 1982:230)” Ettől függetlenül, antikizáló háromszög-thympanonos

homlokzatával a San Giorgio Maggiore templom is jócskán eltér a velencei templomépítészet megszokott tradícióitól.

Palladio számára azonban a tökéletességet a kör alakú templom jelentette. „Mi, akiknek nincsenek hamis isteneik, hogy a templomok formájában az alkalmasság követelményének megfeleljünk, válasszuk a legtökéletesebbet és legkiválóbbat: és mivel a kör lesz ilyen, lévén az összes idom közül az egyetlen egyszerű, egyöntetű, egyenlő, erőteljes és tágas, készítsük a templomokat kör alakúra. (Palladio, 1982:230)” A körnek nincs kezdete, sem vége, akár a farkába harapó kígyónak, minden része egyenlő távolságra van a középponttól és ezáltal leginkább alkalmas az isteni egység kifejezésére. Palladio ezt az eszményt az II Redentore templomban kívánta megvalósítani, a pestis járvány miatt emelt fogadalmi templomban, melynek belső tere tulajdonképpen egyetlen kör alakú tér, amelyre egy hatalmas kupola borul rá, amely egyszerre hangsúlyozza a központosságot – a hosszanti alaprajz ellenére - és uralkodik a templom egésze felett (9. ábra).

9. ábra. II Redentore, Velence

Forrás: <https://hu.pinterest.com/pin/400609329348537969/>

A templom főbejáratát lépcsőn lehet megközelíteni, a homlokzat széles oromzata a római Pantheonhoz teszi hasonlatossá, ugyanakkor Palladio megint egy újítással élt, hiszen megkettőzte a homlokzatot, sőt, a tetőzettel tulajdonképpen megháromszorozta, amely, felette a domináns kupolával, mégis egységes hatást kelt. A thympanon alatt korinthuszi oszlopsor húzódik, érzékeltetve a perspektívát.

PALLADIO HATÁSA A KÉSŐBBI KOROKRA – A PALLADIANIZMUS

A palladianizmus, mint összefoglaló stílusirányzat azokra a művészekre, épületekre vonatkoztatható, amelyekben kimutatható Palladio szellemiségének és formai megoldásainak hatása. Ezek jórészt XII-XVIII. századi alkotók és műveik főképp Angliában és Írországban. A „Négy könyv az építészetéről” című teoretikus művét lefordították angolra, németre, franciára és spanyolra is, így az európai építészetelmélet legfőbb forrása és ihletője lett, különösen a klasszicizmus térhódításával. „A klasszicizmus szigorú teoretikusai korántsem vélekedtek egyértelmű elismeréssel a palladiói formákról. Szellemi elődjüket látták ugyan benne, mégis megkritizálták a ’pontatlanságát’, ’bizarr’ megoldásait, amellyel megsértette a mereven klasszikus szabályokat.” (Hajnóczi, 1979:8). Kritikusai elsősorban a formai megoldásait helytelenítették, amelyek sok esetben nem feleltek meg a szigorúan vett klasszikus szabályoknak, sőt, többnyire manierista elemek is keveredtek benne. (Palladio, 1982) Mindamelllett, hogy a klasszicista építészek sok esetben bírálták, Palladio hatása rájuk nézve tagadhatatlan. A világ számtalan országából jó néhány építész azért látogatta meg Itáliát, hogy ihletet nyerjen Palladio alkotásaiból, melynek következtében ma számtalan Palladiót utánzó épület található mind Európában, mind Észak-Amerikában. Ahogy azonban Palladio elmélete és művészete sem pusztán az antikvitás szolgái utánzata volt, hiszen mindig megújította azt, követői, a palladiánusok is úgy tekintettek a műveire, mint inspirációra (Tavernor, 1991). Ebből kifolyólag a palladianizmusnak számtalan helyi megoldása született (Farber & Reed, 1980).

A XX. századi művészeti felfogás már nem ragaszkodott oly mereven a klasszikus szabályok betartásához és megtörtént Palladiónak az újrafelfedezése. Colin Rowe, neves építéstudományos tüzetesen vizsgálta Palladio arányrendszerének tökéletességét, és a korabeli építészeket is erre, a matematikai arányokat alapul vevő szellemiségre buzdította. Ezeket az arányokat Rowe „Le Corbusier villáin is felfedezte, és ezzel több építész lelkesült neoplatonista, matematizáló opcióra készítetett. Ezek az építészek – vagy legalábbis a hangadók – ’Ötök’ néven egy csoportot alapítottak, s Peter Eisenman, Michael Graves, Charles Gwathmey, John Hejduk és Richard Meier tartozott közéjük.” (Kunszt & Klein, 1999:35).

A „Művészet templomai” című ismeretterjesztő filmsorozat egyik része, Giacomo Gatti rendezésében Palladio építészetének hatásaival foglalkozik Amerikában, hiszen a New York-i Legfelsőbb Bíróság, a Tőzsdepalota épületei, a washingtoni Kapitólium illetve a Fehér Ház egyértelműen magán viseli az itáliai építész szellemiségét. „Palladio neve hallatán a tökéletesre asszociálok...Mesterien bányák az átlókkal, az arányokkal és a harmóniával...az amerikai építészet atyja!” – hallhatjuk a filmben a szakemberek lelkesült megnyilatkozásait (A Művészet templomai, 2022).

A Magyar Nemzeti Levéltár őriz egy levelet, amely eredetileg a Nádasdy Levéltárból származik, s amelyet Palladio feltehetőleg Nádasdy Tamásnak címzett, bár ez egyértelműen még nem került bizonyításra. Az mindenesetre biztosnak tűnik, hogy Palladiónak volt kapcsolata a magyar főúrrakkal (Palladio, 1982). Minenesetre a Bréda kastély, a nagyannai Szent Kereszt Felmagasztalása templom, a Bethlenszentmiklósi Bethlen kastély építészeti megoldásai mind palladiói hatásra utalnak (Budai, 2020).

Ahogy a bevezetésben is említettem, amikor Goethe 1786-ban Itáliában járt, meglátogatta Vicenzát is, megtekintette Palladio művészetének kézzel fogható alkotásait és csodálattal adózott nekik. Így írt erről „Utazás Itáliában” című könyvében:

„Az ő dolgaiban valóban van valami isteni, valami olyasmi, mint a nagy költő erénye: igazságból és hazugságból alkot valami harmadikat, melynek kölcsönzött léte elbűvöli az embert.” (Hajnóczy, 1979:8).

Palladio építészeti alkotásai elérték céljukat, amelyet teoretikus művében fogalmazott meg, megvalósították a szépség, kényelem és a tartósság hármas egységét. Munkásságával hidat képezett az antikvitás és a reneszánsz, saját kora és a modern kor között, hiszen folyamatos inspirációt jelentett a későbbi idők alkotói számára, egészen napjainkig, nemcsak Európában, hanem azon túl is, szerte a nagyvilágban. Palladio neve még most is egyet jelent a szépséggel, a tökéletes, arányos kompozícióval, a mindent átható harmóniával. Csakúgy, mint magának Palladiónak az életműve, Goethe véleménye is időtállóan bizonyult. Évszázadok óta élünk Palladio bővületében.

IRODALOMJEGYZÉK

1. A Művészet templomai: 2022. Palladio. Elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=hAmlbM_enWQ (Hozzáférés dátuma: 2023.02.01.)
2. Ackerman, J., 1972. *Palladio*. Penguin Books. Einaudi
3. Budai, K., 2020. A harmónia építésze. Elérhető: <https://kultura.hu/a-harmonia-epitesze> (Hozzáférés dátuma: 2023.12.09.)
4. Buzogány, A., 2012. Színház a színházban: avagy a Teatro Olimpico az Operában. Elérhető: <https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/ec178a802da7281b0b8564a4b38115cd> (Hozzáférés dátuma: 2023.02.10.)
5. Éber, L., 1909. *Művészettörténeti olvasmányok*. Budapest: Singer és Wolfner kiadása.
6. Farber, J.C., Reed, H. H. 1980. *Palladio's architecture and its influence*. New York: A Photographic Guide, Dover Publications.
7. Farkas, J., 2009. Embereszmény és viselkedéskultúra a reneszánszban. *Agora*, 2009/3. 9-18.
8. Firpo, L., 1975. La citta ideale del Rinascimento. In.: Gianni Carlo Sciolla (ed.) *La citta nel Rinascimento*. Torino: UTET
9. Fonyódi, M., 2005. Az ortogonális városháló mint városi attribútum. *Építés-Építéstudomány* 33(3-4), 363-389.

10. Foscari, A., 2020. *Living with Palladio in the Sixteenth Century*. Lars Müller Publishers.
11. Hajnóczy, G., 1979. *Andrea Palladio*. Budapest: Corvina kiadó
12. Hajnóczy, G., 1992. Centrum és periféria. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica*, 55-62.
13. Hajnóczy, G., 1994. *Az ideális város a reneszánszban*. Budapest: Akadémiai kiadó.
14. Hajnóczy, G., 2002. *Vitruvius öröksége*. Budapest: Akadémiai kiadó.
15. Krufft, H. W., 1990. *Le citta utopiche. La citta ideale del XV al XVIII secolo fra utopia e realta*. Laterza.
16. Kunszt & Klein, 1999. Peter Eisenman – A dekonstruktívizmusról a foldingig. Budapest.
17. Machiavelli, N., 2003. A fejedelem. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/00800/00867/00867.htm#bm18> (Hozzáférés dátuma: 2023.02.09.) (Eredetileg 1513-ban írta)
18. Orosz, G., 2004. *Az európai Ókor neveléstörténete*. Debrecen: Kossuth Egyetemi kiadó.
19. Palladio, A., 1982. *Négy könyv az építészetéről*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata (Az eredeti mű 1570-ben jelent meg.)
20. Platón, 1984. *Platón összes művei*. Budapest: Európa könyvkiadó (II.kötet, Az állam) (Az eredeti mű i.e. 375-ben íródott.)
21. Reynolds, B. 2008. *Dante, A költő, a politikai gondolkodó, az ember*. Budapest: Európa könyvkiadó.
22. Szabó, Zs. 2013. Városképek, színpadképek. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/281638492_Varoskepek_szinpadkepek (Hozzáférés dátuma: 2023.01.24.)
23. Szerb, A., 1936. A harmadik torony. *Nyugat*, 1936/10. Elérhető: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00609/19304.htm> (Hozzáférés dátuma: 2023.01.05.)
24. Tavernor, R., 1991. *Palladio and Palladianism*. London: Thames and Hudson
25. Tavernor, R., 1998. *On Alberti and the Art of Building*. New Haven and London: Yale University Press.
26. Virág, Á. 2018. Antropomorfizmus az építészetben. Elérhető: http://real.mtak.hu/79196/1/VA_Antropomorfizmus_az_epiteszetben_u.pdf (Hozzáférés dátuma: 2023. 01. 07.)
27. Vitruvius, M. P., 2009. *Tíz könyv az építészetéről*. Szeged: Quintus kiadó

**FOGYASZTÓVÉDELMI OKTATÁS A BUDAPESTI
GAZDASÁGI EGYETEMEN**

**CONSUMER PROTECTION EDUCATION AT THE
BUDAPEST BUSINESS SCHOOL**

HÁMORI Antal

Kulcsszavak: *fogyasztóvédelem, oktatás, Budapesti Gazdasági Egyetem*

Keywords: *consumer protection, education, Budapest Business School*

JEL kód: *D18, I23, K39*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.02>

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány – célkitűzését tekintve – fejlődéstörténeti megközelítésben, mintegy negyedévszázados áttekintéssel bemutatja a Budapesti Gazdasági Egyetem fogyasztóvédelmi jogi oktatásának, kutatásának főbb mozgatórugóit, állomásait, eredményeit, tantárgyait, tudományos publikációit, konferenciáit, következtetéseket, javaslatokat megfogalmazva lehetséges perspektíváit, különös tekintettel a 2022. évben létrejött Fogyasztóvédelmi Kutatócsoportra. Ezen időutazás keretében – a fogyasztóvédelem, a fogyasztóvédelmi oktatás, kutatás komplexitása, jelentősége, szerepe és aktualitása mellett – az intézményközi kapcsolódási pontok és a vonatkozó jogszabályváltozások is megjelennek. A kutatási kérdések, illetve hipotézisek, miszerint feltérképezhető(-e) (helyel-közszel) teljeskörűen közel 25 év szóban forgó forrásanyaga, szakirodalma, van(-e) potenciál e tevékenységben és materiában, a kutatási módszerek alkalmazásának szemlélésén keresztül is megválaszolhatók. Eszerint, a reflexiók, a tantárgyfelelősi „interjú”, emlékezet, továbbá a meglévő releváns tantervek, tantárgyi programok, tematikák, leírások, iratok, jogszabályok, kormányhatározatok és egyéb aktusok, valamint szakirodalom utáni vizsgálódás, nyomozás és az elemzés, értékelés eredményeként igénylőnek mondhatók. Az eredmények között szerepel például a Fogyasztóvédelem, a Fogyasztóvédelmi jog, a Fogyasztóvédelem a vendéglátásban, az Etika és fogyasztóvédelem, a Fogyasztóvédelem és fogyasztáspszichológia nevű tantárgyak bevezetése, két karon, több szakon és valamennyi tagozaton, számos mű, köztük egyetemi tankönyvek megjelenése, konferenciák rendezése, illetőleg a Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport létrejötte.

SUMMARY

The objective of the study is to present the main drivers, stages, results, subjects, scientific publications, conferences, and by drafting conclusions and proposals the possible perspectives of consumer protection legal education and research at the Budapest Business School. The study applies a historical approach and provides a quarter of a century overview, with a special focus on the Consumer Protection Research Group established in 2022. In the context of this journey through time, in addition to the complexity, importance, role and topicality of consumer protection, consumer education and research, the inter-institutional interfaces and the relevant

legislative changes will also be highlighted. The research questions and hypotheses as to whether the source material and literature of almost 25 years can be (more or less) fully mapped, whether there is potential in this activity and material, can also be answered by looking at the application of research methods. As a result of the subject leader „interview”, recollection, as well as of the existing relevant curricula, subject programmes, themes, descriptions, documents, legislation, government decisions and other acts, furthermore as a result of research, investigation, analysis and evaluation of the relevant literature, the reflections can be considered affirmative. The results include, for example, the introduction of the subjects Consumer Protection, Consumer Law, Consumer Protection in the Hospitality Industry, Ethics and Consumer Protection, Consumer Protection and Consumer Psychology at two faculties, for multiple specialisations and at all levels, furthermore the publication of numerous works, including university textbooks, the organisation of conferences and the creation of the Consumer Protection Research Group.

BEVEZETÉS

A Budapesti Gazdasági Egyetemen (BGE) folyó fogyasztóvédelmi oktatási, kutatási tevékenység bemutatása terítékre tűzésének aktualitását adja például az a figyelemre méltó tény, hogy idestova negyedévszázada indult el az a folyamat, amelynek eredményeként a BGE jogelőd intézményében, a Budapesti Gazdasági Főiskolán (BGF) az 1999/2000. tanév második félévétől a fogyasztóvédelmi jogi ismeretek oktatása önálló fogyasztóvédelmi tantárgyak bevezetése által is manifesztálódik (Hámori, 2001a; Hámori, 2001b). A fogyasztóvédelem történelemtudományi, közgazdaságtudományi, szociológiai, pszichológiai, etikai, jogtudományi, sőt, teológiai és egyéb aspektusainak kiemelkedő jelentősége (ld. pl. Fazekas, 2007; Hamar & Hámori, 2016; Hámori, 2022a; Pázmándi, 2020; Szendrő, 2020) mellett az is apropóként szolgál e témaválasztáshoz, hogy a 2022. évben létrejött a BGE Fogyasztóvédelmi Kutatócsoportja (Hámori, 2022b).

A tanulmány – célkitűzését tekintve – fejlődéstörténeti megközelítésben, mintegy negyedévszázados áttekintéssel bemutatja a BGE/BGF fogyasztóvédelmi jogi oktatásának, kutatásának főbb mozgatórugóit, állomásait, eredményeit,

tantárgyait, tudományos publikációit, konferenciáit, következtetéseket, javaslatokat megfogalmazva lehetséges perspektíváit, különös tekintettel fogyasztóvédelmi kurzusok további szakokon történő bevezetésének indokoltságára és a Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport jelentőségére. Ezen időutazás keretében – a fogyasztóvédelem, a fogyasztóvédelmi oktatás, kutatás számos jogág, jogterület (pl. polgári jog, közigazgatási jog, pénzügyi jog, szabálysértési jog, büntetőjog, alkotmányjog) szempontjából is fennálló komplexitása, relevanciája és aktualitása (ld. pl. Balla, 2019; Baranovszky & Kóródy, 2020; Barta, 2020; Bencsik, 2013; Bencsik, 2016; Bisztriczki & Kántás, 2012; Bisztriczki & Kántás, 2014; Bodzási, 2018; Bodzási, 2019; Farkas & Wellmann, 2012; Fazekas, 2017; Fazekas, 2016a; Fazekas, 2016b; Fazekas, 2020; Filó, 2016; Frivaldszky, 2016; Frivaldszky, 2015; Fuglinszky, 2016; Gárdos & Rácz, 2012; Gellén, 2019; Gombos & Lehóczky, 2019; Hajnal, 2013; Hajnal, 2015; Hajnal, 2020a; Hajnal, 2020b; Hamar & Hámori, 2016; Hámori, 2022a; Jagusztin, 2021; Jeney, 2005; Józson, 2018a; Józson, 2018b; Józson, 2018c; Józson, 2019a; Józson, 2019b; Juhász, 2018; Karsai, 2011; Kertész, 2016; Lattmann, 2011; Lábady, 1976; Loos, 2019; Mészáros, 2019; Miskolczi-Bodnár, 2018; Miskolczi-Bodnár & Sándor, 2012; Molnár, 2013; Nagy, 2016; Németh, 2014; Németh, 2020; Papp, 2011; Pázmándi, 2016; Pfeiffer, 2016; Pusztahelyi, 2020; Rácz, 2020; Sepsi-Keyha, 2019; Simon, 2016; Szabó, 2017; Szeghő, 2015; Szépvölgyi, 2019; Szikora & Hajnal, 2020; Szilágyi, 2021; Szolnoki-Nagy, 2014; Tattay, 2005; Traub, 1995; Verebics, 2012; Vékás, 2001; Vékás, 2002; Vékás, 2021; Vida, 1999; Vida, 2000; Vörös, 2007; Wallacher, 2014; Weatherill, 1997; Weiss, 1971; Zavodnyik, 2010; Zavodnyik, 2013) mellett – az intézményközi kapcsolódási pontok és a vonatkozó változások is megjelennek.

A megfogalmazott kutatási kérdések, illetve hipotézisek a következők: feltérképezhető(-e) (helyel-közzel) teljeskörűen közel 25 év szóban forgó forrásanyaga, szakirodalma, van(-e) potenciál e tevékenységben és materiában,

nem utolsó sorban egy egyetemközi fogyasztóvédelmi kutatócsoport működésében.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

A tanulmány egyrészt tantárgyfelelősi emlékezeten, másrészt a vonatkozó tantervek, tantárgyi programok, tematikák, leírások, iratok, jogszabályok, kormányhatározatok és egyéb aktusok, valamint szakirodalom kutatásán, feldolgozásán, összehasonlító elemzésén, értékelésén alapul. Ennek körében felidézésre, áttekintésre kerültek az 1990-es évek végi, szóban forgó kezdetek, megkeresések, levelezések, személyes találkozások, megbeszélések, a korszak tárgyunk szempontjából releváns „integrációs törekvései”, hazai és európai uniós lépései, a jövőbe tekintés jegyében a további (pl. tantárgy-)bővítési lehetőségekre is kitérve.

SZAKIRODALOM-, FORRÁSFELDOLGOZÁS

A fogyasztóvédelem, ismereteinek oktatása a Krisztus utáni 2000. év előtt is – különböző mértékben – megjelent több tudományterület tantárgyainak tematikáiban, oktatási anyagaiban, életében (Buzás & Hámori, 2005), azonban az európai közösségi, illetve uniós – például országjelentésekben testet öltő – biztatások, bátorítások, számonkérések (Czuczai, 1997) hatásának is köszönhetően – 1997. december 15. napján – elfogadott, a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (Fgytv.) hatálybalépése, különös tekintettel e törvény 17. §-ának¹ (5) bekezdésére, nagyon jelentős továbblendítési alapként

¹ Az Fgytv. 17. §-ának 1997. december 23-i közlönyállapot szerinti (1)-(5) bekezdése: „(1) A fogyasztóval iskolai és iskolán kívüli oktatás keretében meg kell ismertetni az igényei érvényesítéséhez szükséges jogszabályokat. (2) A fogyasztóvédelmi oktatás elsősorban állami feladat. (3) Az iskolai fogyasztóvédelmi oktatás a Nemzeti Alaptanterv részét képezi. A Nemzeti Alaptanterv fogyasztóvédelemmel kapcsolatos követelményeinek a Kormány részére történő benyújtása előtt be kell szerezni a fogyasztói érdekek országos képviselőjét ellátó társadalmi szervezetek véleményét is. (4) A Nemzeti Alaptanterv elvei és követelményei szerint az ipari, kereskedelmi és idegenforgalmi miniszter (a továbbiakban: miniszter) közreműködik a közoktatás intézményei számára készülő fogyasztóvédelmi tantervi követelmények meghatározásában. (5) Az

jelentkezett. Az Fgytv. 17. §-ának 1997. december 23-i közlönyállapot szerinti (5) bekezdésében kimondásra került, hogy az állam az iskolai fogyasztóvédelmi oktatással kapcsolatos feladatait az oktatási intézményeken keresztül, a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőséggel és a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó társadalmi szervezetekkel együttműködve látja el.

A fogyasztóvédelmi oktatás jelentős mozgatórugói között a fogyasztóvédelmi politikai kormányhatározatok vonatkozó pontjai is megjelentek (ld. Hámori, 2016a; Hámori, 2017a: 13–14.). A fogyasztóvédelmi politika koncepciójáról szóló 1036/1999. (IV. 21.) Korm. határozat az 1999-2002. közötti időszak középtávú fogyasztóvédelmi politika céljai között – az információhoz jutás biztosítása érdekében – megemlítette a fogyasztói oktatás kiteljesedését, megszervezését; a prioritások között pedig rögzítve volt, hogy a fogyasztók fogyasztóvédelmi oktatásának a célok figyelembevételével az eddigieknél nagyobb súlyt kell adni az alsó- és középfokú oktatásban, valamint a felsőoktatásban. A kormányhatározat a fogyasztóvédelmi politikai célok érdekében végrehajtandó feladatok között – az oktatási miniszter felelősségi körében – szerepeltette: a fogyasztói oktatás szervezése, kiteljesedése érdekében a) a fogyasztói jogok oktatását a Nemzeti Alaptantervbe, illetve az abból készülő kerettantervekbe, valamint a pedagógusképzés, illetve -továbbképzés tananyagaiba be kell építeni; a

állam az iskolai fogyasztóvédelmi oktatással kapcsolatos feladatait az oktatási intézményeken keresztül, a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőséggel és a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó társadalmi szervezetekkel együttműködve látja el.” Az Fgytv. 17. §-ának jelenleg (2023. március hónapban is) hatályos (1)-(5) bekezdése: „(1) A fogyasztóval iskolai és iskolán kívüli oktatás keretében meg kell ismertetni az igényei érvényesítéséhez szükséges jogszabályokat. (2) A fogyasztóvédelmi oktatás elsősorban állami feladat. (3) Az iskolai fogyasztóvédelmi oktatás a Nemzeti Alaptanterv részét képezi. A Nemzeti Alaptanterv fogyasztóvédelemmel kapcsolatos követelményeinek a Kormány részére történő benyújtása előtt be kell szerezni a fogyasztói érdekek országos képviselőjét ellátó egyesületek véleményét is. (4) A Nemzeti Alaptanterv elvei és követelményei szerint a fogyasztóvédelemért felelős miniszter közreműködik a közoktatás intézményei számára készülő fogyasztóvédelmi tantervi követelmények meghatározásában. (5) Az állam a fogyasztóvédelmi oktatással kapcsolatos feladatait az oktatási intézményekkel, a fogyasztóvédelmi hatósággal és a fogyasztói érdekek képviselőjét ellátó egyesületekkel együttműködve látja el.” Elérhető: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/1/id/99700155.TV/ts/20230625/> [Hozzáférés dátuma: 2023.03.09.]

felsőoktatási intézményekben pedig ajánlással kell kezdeményezni a fogyasztóvédelmi oktatás beindítását (határidő: 2000. szeptember 1.); b) az alsó- és középfokú, valamint a felsőfokú oktatásban a fogyasztóvédelmi oktatás megszervezésére, tananyagok készítésére és az oktatók képzésére programot kell készíteni (határidő: 1999. december 31.).

Az 1999. évben az Oktatási Minisztérium (OM) – az egyetemek és a főiskolák autonómiáját tiszteletben tartva – ajánlást bocsátott ki a felsőoktatási intézmények számára, hogy a fogyasztóvédelmi oktatást ezen a területen is serkentse (Agg, 2001). Ugyanebben az évben a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség (FVF) főigazgatója, Huszai Gábor személyesen és sikeresen megkereste Intézményünk, akkori nevén a Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola főigazgatóját, Csizmadia Lászlót a két intézmény közötti tárgybani együttműködés érdekében, amelynek eredményeként a jelen sorok írója felkérést, megbízást kapott önálló fogyasztóvédelmi tantárgyak, tantárgyi programok, tematikák kidolgozására, e tantárgyak tantárgyfelelősi és oktatási feladatainak ellátására, valamint az FVF-fel való együttműködésre, például lektori feladatok ellátására. Ennek keretében – a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség és a fogyasztóvédelmi felügyelőségek szakembereinek jelentékeny bevonásával, részben hatósági ellenőrzési szemüveggel – több kötetes, lektorált oktatási anyagok is készültek (Hámori, 2001a; Hámori, 2001b).

Az 1999/2000. tanév tavaszi félévétől kezdve – ekkor már, 2000. január 1. napjától Budapesti Gazdasági Főiskolaként – több szakon (pl. a turizmus-vendéglátás, a pedagógusképzés területén) és minden tagozaton (nappali, levelező, távoktatás), két Karon, a Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karon (KVÍK), illetőleg a Külkereskedelmi Karon önálló fogyasztóvédelmi tantárgyak is indultak, úgy mint *Fogyasztóvédelem*, *Fogyasztóvédelmi jog*, *Fogyasztóvédelem a vendéglátásban* (egy – néhány évvel ezelőtti – tantervi reformban, tantárgyi összevonások révén ezen utóbbi *Etika és fogyasztóvédelem*, a Fogyasztóvédelem a marketing mesterszakon *Fogyasztóvédelem és fogyasztáspszichológia* névre

kereszteltetett, más szakokon a *Fogyasztóvédelem* és a *Fogyasztóvédelmi jog* továbbra is létezik). A fogyasztóvédelmi oktatásban – Intézményünk tantermeiben is – éveken át részt vett például Huszai Gábor főigazgató és helyettese, Szűcs András, valamint Nagy Vilmos fogyasztóvédelmi felügyelőségi igazgató-helyettes. Az említett OM-ajánlás hatásáról – OM-FVF-felmérésre – a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen 2001. május 18. napján *a fogyasztóvédelmi ismeretek felsőoktatásban történő oktatásáról*, az OM által szervezett tudományos konferencia rendezésére is sor került, az eredményeket külön kiadványban közzétették; a konferencián előadóként (Hámori, 2001c), a kötetben szerzőként (Hámori, 2001a) képviselhettük Intézményünket, az előrelépésekről másutt és a későbbiek során is beszámoltunk (Hámori, 2001b; Buzás & Hámori, 2005).²

2011. május 31. napján, ugyanazon a helyszínen, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem által rendezett, *A fogyasztóvédelem helye a hazai felsőoktatásban* című tudományos konferencián előadóként az eltelt időszak tapasztalatairól, változásairól adhattunk számot (Hámori, 2011a). Az időközben keletkezett – oktatási anyagokként is számon tartott, jogszabályi változásokat is követő – fogyasztóvédelmi jogi kutatási eredményeinket folyamatosan

² A II. középtávú, 2003-2006-ig szóló fogyasztóvédelmi politikáról szóló 1012/2003. (II. 25.) Korm. határozat 1. pontja alapján a II. középtávú fogyasztóvédelmi politika megvalósítását szolgáló, a határozat mellékletét képező feladatterv végrehajtása során kiemelt figyelmet kellett fordítani a fogyasztóvédelmi oktatás EU konform továbbfejlesztésére is. A feladattervben – egyebek mellett – szerepelt, hogy a felsőoktatásban gondoskodni kell a képzési követelmények átdolgozásakor a szakcsoportoknak megfelelő fogyasztóvédelmi ismeretek képzési programba illesztéséről, valamint a fogyasztóvédelem témakörében szakirányú továbbképzési kurzusok intézményi meghirdetéséről; a megfelelő színvonalú oktatás érdekében az egyes képzési irányoknak megfelelő tananyagok elkészítéséről és kiadásáról kell gondoskodni, amelyhez a pénzügyi feltételeket is meg kell teremteni. A III. középtávú fogyasztóvédelmi politika megvalósítására irányuló, 2007-2010 közötti időszakra szóló cselekvési program végrehajtásához szükséges kormányzati intézkedésekről szóló 1033/2007. (V. 23.) Korm. határozat II. pontjának 7. alpontjában foglaltak értelmében a Nemzeti Alaptanterv felülvizsgálata során a fogyasztóvédelmi ismereteket specialitásuknak megfelelően az egyes műveltségi területekbe be kellett építeni; támogatni kellett az alap- és középfokú intézmények pedagógusai fogyasztóvédelmi tárgyú továbbképzését, a fogyasztóvédelmi szakirányú továbbképzés tananyagának kidolgozását és a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság általi elfogadtatását; az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakképesítések szakmai és vizsgakövetelményeinek felülvizsgálata során figyelembe kellett venni az adott szakmához kapcsolódó fogyasztóvédelmi ismereteket.

publikáltuk, tudományos tanulmányok, szakkikkek (pl. Hámori, 2008; Hámori, 2009a; Hámori, 2010a), majd szakkönyvek formájában. Az ilyen tárgyú, kiváló lektorok által kontrollált könyvek – ebben az időszakban – a 2003. évben napvilágot látott *A vendéglátás fogyasztóvédelmi jogi szabályozása* és a 2007. évben megszületett *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba I. A fogyasztóvédelmi jog alapjai* című mű (Hámori, 2003; Hámori, 2007a); a 2014. évben a *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba. A fogyasztók magán- és közjogi védelme*, a 2017. évben a *Fogyasztóvédelem a jogágak tükrében I.* című kötet jelent meg (Hámori, 2014; Hámori, 2017a).³ Fogyasztóvédelmi jogi kutatói, oktatói szolgálatunkat több éves fogyasztóvédelmi minisztériumi főtanácsosi, majd országgyűlési képviselőcsoporti szaktanácsadói tevékenységünk is gazdagította. 2014. október 28. napján a BGF-en rendeztünk nagy érdeklődésre számot tartó fogyasztóvédelmi konferenciát, amelynek előadásai tanulmányok formájában könyvben is megjelentek (Hamar & Hámori, 2016).⁴ A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága „A” kategóriás *Jogtudományi Közlöny* nevű jogtudományi folyóiratának 2016/3. számában megjelent írásunkban javaslatokat is megfogalmazva fejtettük ki gondolatainkat a fogyasztóvédelem jelentőségéről és oktatásáról (Hámori, 2016a).⁵

³ Az időszak kiemelkedő jogalkotási fejleményei közé különösen az európai uniós csatlakozással kapcsolatos, az ugyancsak igen jelentős 2008. évi fogyasztóvédelmi tárgyú törvények, valamint a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok tartoznak; ld. pl. a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény, valamint egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2008. évi XLII. törvény, az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény, a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény, a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló 2008. évi XLVIII. törvény, a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II. 26.) Korm. rendelet (Hámori, 2014; Hámori, 2017a).

⁴ Magyarország IV. középtávú fogyasztóvédelmi politikájának megvalósítására irányuló, 2014-ig szóló feladatterv végrehajtásához szükséges kormányzati intézkedésekről szóló 1011/2012. (I. 23.) Korm. határozat – 1.6. alpontjában – azt tartalmazta, hogy: „A tudatos fogyasztóvá válás elősegítése a gyermekkorúak, a tanköteles korúak körében kiemelt feladat. Ennek érdekében szükséges a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatása gyakorlati tapasztalatainak megvizsgálása.”

⁵ A Magyarország V. középtávú fogyasztóvédelmi politikájának megvalósítására irányuló, 2018-ig szóló feladatterv végrehajtásához szükséges kormányzati intézkedésekről szóló 2011/2015. (XII. 29.) Korm. határozat 1.4. alpontjában a Kormány – 2017. december 31-ei határidővel – „felhívja az emberi erőforrások miniszterét, a nemzeti fejlesztési minisztert, a nemzetgazdasági minisztert és a földművelésügyi minisztert, hogy a gyermekkorúak, illetve a tanköteles korúak körében a

tudatos fogyasztóvá válás elősegítése, mint kiemelt feladat érdekében a köznevelésben a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatására és gyakorlati tapasztalatainak megvizsgálására a szükséges intézkedéseket tegye meg”; az 1.23. alpont pedig – folyamatos határidővel – kimondja, hogy a Kormány „felhívja a nemzeti fejlesztési minisztert és az emberi erőforrások miniszterét a fogyasztói érdekek képviselőit ellátó egyesületek és az általános-, közép- és felsőfokú oktatási intézmények közötti együttműködés erősítésére a fiatal fogyasztók tudatosságának javítása érdekében, valamint az érettségi bizonyítvány megszerzéséhez szükséges közösségi szolgálat fogyasztói érdekek képviselőit ellátó egyesületeknél történő eltolásának az ösztönzésére”. Vö. Hámori, 2016a (a szakcikk kézírata lezárva: 2015. december 10.), különösen p. 182.: „1.3. További kiemelt célkitűzés a fogyasztók oktatáshoz és tájékoztatáshoz (információhoz) való jogának fokozottabb védelme. A tudatos fogyasztóvá válás, a fogyasztói igények érvényesítéséhez szükséges jogszabályokkal történő megismertetés elősegítése különösen a gyermekkorúak, a tanköteles korúak körében kiemelt feladat. Ennek érdekében szükséges a fogyasztóvédelmi oktatás gyakorlati tapasztalatainak megvizsgálása. 1.4. A korszerű, EU konform fogyasztóvédelmi oktatásnak az eddigieknél jóval nagyobb súlyt kell adni az alsó- és középfokú oktatásban, valamint a felsőoktatásban. A fogyasztóvédelmi ismeretek oktatásának kiteljesedése érdekében a) a fogyasztóvédelmi ismereteket az egyes műveltségi területekben, a szakképzések szakmai és vizsgakövetelményeiben megfelelően, kellő hangsúlyokkal, szakspecifikusan kell megjeleníteni; b) a fogyasztóvédelmi ismeretek önálló tantárgyként történő oktatását különösen a pedagógus- és közgazdászképzésben, illetőleg -továbbképzésben kell bevezetni, illetve növelni; c) az alsó- és középfokú oktatásban a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatásának további megszervezésére, új, korszerű tananyagok készítésére és az oktatók megfelelő képzésére programot kell készíteni; d) támogatni kell az alap- és középfokú intézmények pedagógusainak fogyasztóvédelmi tárgyú továbbképzését; e) a felsőoktatási intézményekben ajánlással kell kezdeményezni a fogyasztóvédelmi ismeretek önálló tantárgy keretében is megjelenő oktatásának bevezetését, illetve bővítését, fejlesztését; f) a felsőoktatásban megfelelően gondoskodni kell a fogyasztóvédelmi ismeretek képzési programba illesztéséről, valamint a fogyasztóvédelem témakörében szakirányú továbbképzési kurzusok intézményi meghirdetéséről; g) a magas színvonalú oktatás érdekében az egyes képzési irányoknak megfelelő fogyasztóvédelmi tananyagok, különösen tankönyvek, illetve szakkönyvek elkészítéséről és kiadásáról kell gondoskodni, amelyhez a pénzügyi feltételeket is meg kell teremteni.”; Hámori, 2019e. Az említett öt kormányhatározatban foglaltak szerint a végrehajtó hatalom hangsúlyt helyezett a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatására, amelyet jó néhány felsőoktatási intézmény is tovább erősített – segítő példaként a leendő szakemberek szemléletének fogyasztóközpontú, fogyasztóbarát alakítását. Ma már több egyetemen, főiskolán önálló tantárgyként is oktatják a fogyasztóvédelmi jogi ismereteket. Ezt az oktatási és nevelési tevékenységet igyekeztünk segíteni a 2007. évben kiadott, a fogyasztóvédelmi jog alapjait tárgyaló kötetünkkel (Hámori, 2007a), valamint a 2003. évben megjelent – a vendéglátás fogyasztóvédelmi jogi szabályozását rendszerbe foglaló – könyvünkkel (Hámori, 2003), amely mint téma-specifikus mű különösen a vendéglátó és szálloda, valamint az idegenforgalmi és szálloda szakos hallgatók, illetőleg a szakmai érdeklődők számára készült. A *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba. A fogyasztók magán- és közjogi védelme* című, 2014-ben publikált és a *Fogyasztóvédelem a jogágak tükrében I.* című, 2017. évi kiadványunk együtt – az addigra felduzzadt vonatkozó joganyaggal – túlmutatott mindezen, mivel felülte egyrészt a jogterület kialakulásának történetét, fejlődését (különös tekintettel az Európai Közösségek, az Európai Unió fogyasztóvédelmi jogának alakulására), s alapjait, meghatározó kategóriáit, másrészt általánosan és a terjedelmi kereteken belül részletesen, az egyes szakok számára különösen fontos, speciális jogi alakzatokat (ld. pl. szállodai letéti szerződés, utazási szerződés) magába foglaló módon kerültek tárgyalásra, bemutatásra az akkor hatályos magyar jogrendszer különböző ágaiban megjelenő fogyasztóvédelmi jogintézmények, rendelkezések, a lehetőség szerint megpróbálva kielégíteni minél több olvasó érdeklődését (a könyvek megírását természetesen a nagyon nagy mértékű jogszabályváltozások is jelentősen indokolták).

2019. november 29. napján a Magyar Jogász Egylet (MJE) Fővárosi Szervezete (FSZ) Fogyasztóvédelmi Jogi Szakosztályának (FJSZ) – a BGE KVIK-en rendezett – tudományos ülésén szakosztályelnökként és a BGE fogyasztóvédelmi tantárgyfelelős oktatójaként tartott előadásunkban szóltunk a fogyasztóvédelem jelentőségéről és oktatásáról (Hámori, 2019a). A Covid-19-pandémia előtti időszakban a fogyasztóvédelem fontosságáról az MJE FSZ FJSZ-nek 2018. november 15. napján, 2019. április 25. napján és 2019. szeptember 25. napján a BGE KVIK-en tartott tudományos ülésein is külön előadásokban emlékeztünk meg (Hámori, 2018a; Hámori, 2019b; Hámori, 2019c), és a világvárvány alatt sem lankadt a figyelmünk (pl. Hámori, 2020a; Hámori, 2021; Hámori, 2022a; Hámori, 2022c). A BGE KVIK Vendéglátás Tanszék (VT) 2022. október 27. és 2023. január 13. napján rendezett szimpóziumán – egy konkrét jogeseten keresztül – az utazási szerződés hibás teljesítésének szabályozási és gyakorlati mélységeibe, valamint a fogyasztóvédelmi jogi oktatásba is bepillantást nyerhettünk (Hámori, 2022d; Hámori, 2022e). 2022. november 30. napján az MJE FSZ FJSZ és a BGE közös szervezésében – *Kérelmező-e, illetve ügyfél-e a fogyasztó a fogyasztóvédelmi hatósági eljárásban? Három éve a világvárvány keresztútjában* címmel – rendeztünk nagyszabású, Lugasi Andrea KVIK-dékán köszöntőbeszédével és a Kúria Közigazgatási Kollégiuma vezetőjének, Kalas Tibornak az előadásával is párosuló fogyasztóvédelmi jogi konferenciát a BGE KVIK-en (BGE, 2022c; Hámori, 2022g).⁶

A fogyasztóvédelmi jog tudományos kutatásával, oktatásával, jogalkalmazásban és jogalkotásban szerzett tapasztalatokkal is eltelt eme negyedévszázad gyümölcsei között – egyebek mellett – több mint egy tucat szakkönyvfejezet, több tucat szakcikk és konferenciaelőadás, valamint mintegy félszáz szaktanácsadói tanulmány is termett (ld. pl. Hámori, 2004; Hámori, 2005; Hámori, 2006; Hámori,

⁶ Az időszakhoz ld. pl. Palkovics László miniszter: Fogyasztóvédelmi szakmapolitikai program, 2021. pp. 110; a fogyasztóvédelmi politikáról szóló 1353/2022. (VII. 21.) Korm. határozat.

2007b; Hámori, 2008a; Hámori, 2008b; Hámori, 2009b; Hámori, 2011b; Hámori, 2012a; Hámori, 2012b; Hámori, 2013a; Hámori, 2013b; Hámori, 2015a; Hámori, 2015b; Hámori, 2015c; Hámori, 2016b; Hámori, 2016c; Hámori, 2016d; Hámori, 2016e; Hámori, 2017b; Hámori, 2017c; Hámori, 2017d; Hámori, 2017e; Hámori, 2017f; Hámori, 2017g; Hámori, 2018b; Hámori, 2018c; Hámori, 2018d; Hámori, 2018-2019; Hámori, 2019d; Hámori, 2019e; Hámori, 2020b).

Eredmények

Az eredmények – a fentiek szerint – magukban foglalják például a Fogyasztóvédelem, a Fogyasztóvédelmi jog, a Fogyasztóvédelem a vendéglátásban, az Etika és fogyasztóvédelem, a Fogyasztóvédelem és fogyasztáspszichológia nevű tantárgyak bevezetését, két karon, több szakon és valamennyi tagozaton, számos mű, köztük egyetemi tankönyvek megjelenését, konferenciák rendezését, illetőleg – az alábbiakban kiemelten részletezve – a Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport létrejöttét, működését. A fogyasztóvédelmi oktatást – az etikai és jogi vonatkozásokkal (ld. pl. Hámori, 2008c; Hámori, 2009c; Hámori, 2010b; Hámori, 2010c; Hámori, 2012c; Hámori, 2012d; Hámori, 2016f) – ma már mintegy száz oldal terjedelmű forrás- és szakirodalomjegyzék is szolgálja. A képzési célok között – reményeink szerint sikeresen – szerepel, hogy a hallgatók kellően ismerjék és képesek legyenek helyesen, alaposan – ember-, „fogyasztó”-barát módon – alkalmazni a vonatkozó, gazdasági életben is nélkülözhetetlen alapvető, általános és speciális, szakspecifikus fogyasztóvédelmi ismereteket, értékeket, célokat, normákat, elveket, szabályokat, hozzájárulva a helyes lelkiismerettel rendelkező, becsületes, emberközpontú, boldog szakemberek képzéséhez. A szakmai kompetenciák körében megtalálható az emberközpontú, „fogyasztó”-barát szemlélet megfelelő alkalmazása, az etikai és jogi problémák kellő felismerése és helyes megelőzése, megoldása, orvoslása, a különböző magatartások, aktusok kritikai értékelése.

A fogyasztóvédelmi tematikák – szak-, tantárgyspecifikusan – kiterjednek különösen a következőkre:

- a fogyasztóvédelem alapjai, története; a fogyasztóvédelmi jog hazai, külföldi, nemzetközi kialakulása, fejlődése, meghatározása, célja, funkciói, alapelvei, forrásai, alanyai;
- fogyasztóvédelmi jogi (alap)fogalmak, fogyasztói (alap)jogok; a fogyasztóvédelmi jog jogrendszeren belüli elhelyezkedése, különböző jogágakban való megjelenése;
- a fogyasztóvédelem állami, helyi önkormányzati és civil szervezeti érdekképviseleti intézményrendszere, szervezeti felépítése (feladat- és hatáskörök), szerepe;
- a fogyasztóvédelem polgári jogi, polgári eljárásjogi, nemzetközi magánjogi jogintézményei, rendelkezései, a fogyasztói többletvédelem (pl. kellék-, termék- és jogszavatosság, jótállás, kártérítés, termékfelelősség, fogyasztói szerződéstípusok, utazási szerződés, szállodai letéti szerződés szabályozása);
- a fogyasztóvédelem kereskedelmi jogi jogintézményei, rendelkezései; verseny- és reklámjogi szabályok;
- a fogyasztóvédelem közigazgatási jogi és pénzügyi jogi jogintézményei, rendelkezései;
- a fogyasztóvédelem szabálysértési jogi és büntetőjogi tényállásai.

A Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport

2022. szeptember 19. napján létrejött a BGE KVIK VT tanszék-, kar- és intézményközi, gazdaság- és jogtudományi tárgyú Fogyasztóvédelmi Kutatócsoportja, amelynek hét BGE- és öt másik egyetemi tagja van, három egyetemi tanár, egy főiskolai tanár, három egyetemi docens, egy főiskolai docens, egy adjunktus, egy tudományos munkatárs, egy tanársegéd és egy mb. oktató (a tizenkét személy közül tizenegy rendelkezik tudományos fokozattal, a tizenkettedik tag fogyasztóvédelmi szakjogász és közgazdász is). A Kutatócsoport

I. Fogyasztóvédelmi aktualitások című konferenciával egybekötött tudományos ülést – hét konferenciaelőadással – 2022. október 26. napján tartotta a BGE KVIK-en (BGE, 2022b; BGE KVIK, 2022; Hámori, 2022f; Veres, 2023), a *II. Fogyasztóvédelmi aktualitások* című konferenciával egybekötött tudományos ülésre – kilenc konferenciaelőadással, ugyanazon Karon – 2023. március 22. napján került sor (részletesen ld. az alábbiakban).

Az egyetemi *vízjó, misszió, értékek* (együttműködés, szakmai igényesség, elkötelezettség, fejlődés, bizalom) és stratégiai célok megvalósulása érdekében megalakult Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport a minden embert és minden vállalkozást közvetlenül érintő, nyereségességi szempontból is releváns bírságmentes, jogkövető, tisztességes vállalkozási, üzleti, gazdasági tevékenységhez, „a gazdaság és a társadalom fejlődéséhez” jelentékeny mértékben hozzájáruló, vállalkozások számára nélkülözhetetlen, jogilag is kötelezően elsajátítandó, „a gyakorlatban is jól hasznosítható, a hazai és a nemzetközi munkaerőpiac által elvárt” ismeretekkel, „naprakész gyakorlati tudással, készségekkel” szolgáló, „kollégáink számára szakmai fejlődést biztosító, támogató” *fogyasztóvédelem* tudományos, kutatási eredményeket oktatásba beépítő művelését, „egyúttal inspiráló közösséget is formálva”, „az aktív közösségi életet és az egészséges életmódot” (BGE, 2022a) is támogatni kívánja.

A Kutatócsoport tagjai: dr. habil., dr. jur. Bencsik András PhD, egyetemi docens (ELTE ÁJK Közigazgatási Jogi Tanszék, MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság, közigazgatási jogi fogyasztóvédelem); Farkas Jácint PhD, tudományos munkatárs (BGE PSZK Menedzsment Tanszék, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – MTA Kiváló Kutatóhely, BCE Corvinus Institute for Advanced Studies); Fekete-Frojimovics Zsófia PhD, mb. tanszékvezető, egyetemi docens (BGE KVIK Vendéglátás Tanszék, MTA Gazdálkodástudományi Bizottság, kutatási téma: különleges fogyasztói szokások vizsgálata a vendéglátásban); dr. jur. Filó Mihály PhD, LL.M., adjunktus (ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék, büntetőjogi fogyasztóvédelem); Prof. dr. habil., dr. jur. Frivaldszky János PhD,

tanszékvezető, egyetemi tanár (PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszék, MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság, jogfilozófiai fogyasztóvédelem); dr. Hamar Farkas PhD, főiskolai docens (BGE KVIK Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék); dr. jur. Hámori Antal PhD, egyetemi docens, intézményi fogyasztóvédelmi tantárgyfelelős, kutatócsoportvezető (BGE KVIK Vendéglátás Tanszék, MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság, fogyasztóvédelmi jog, alkotmányjogi fogyasztóvédelem; kutatási téma: a fogyasztók etikai és jogi védelmének összefüggése, különös tekintettel a vendéglátásra); Prof. dr. habil., dr. jur. Lévainé Dr. Fazekas Judit CSc, egyetemi tanár, prodeán (SZE DF ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság, fogyasztóvédelmi jog, polgári jogi és európai jogi fogyasztóvédelem); Prof. dr. habil. Neszmélyi György Iván PhD, egyetemi tanár (BGE KKK Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, OBIC-kutatásvezető, Milton Friedman Egyetem Nemzetközi és Politikatudományi Tanszék, MTA Regionális Tudományok Bizottsága); dr. jur. Szilágyi Gábor LL.M., tanársegéd (BGE KVIK Közgazdasági és Üzleti Tudományok Tanszék, fogyasztóvédelmi szempontok a szellemi alkotások területén, pénzügyi fogyasztóvédelem); dr. Totth Gedeon CSc, ny. főiskolai tanár, szaktanácsadó (BGE KKK Marketing Tanszék, MTA Gazdálkodástudományi Bizottság); dr. jur. Veres Zoltán PhD, mb. oktató (PPKE JÁK Pénzügyi Jogi Tanszék, pénzügyi jogi fogyasztóvédelem).

A Kutatócsoport I. *Fogyasztóvédelmi aktualitások* című konferenciája a következő előadásokkal került megrendezésre 2022. október 26. napján: *Frivaldszky János* Mindent szabad, amire fogyasztói igény van? Létezik-e természetjogi határ a terápiás gyógyítás és a transzhumanista enhancement között?; *Totth Gedeon* A fogyasztóvédelem és a marketing; *Farkas Jácint* Minek nevezzetek? A fogyasztóvédelem fogalmának bolyongása jogalkotás útvesztőiben; *Fekete-Frojimovic Zsófia* Paraszociális kapcsolatok hatása a fogyasztói magatartásra a vendéglátásban; *Bencsik András* A fogyasztóvédelem legújabbkori kihívásai – szervezeti változások szorítójában; *Veres Zoltán* A fogyasztói hiteljog szabályozási fejleményei másfél

évtized távlatából; *Hámori Antal* A felszolgálati díj természete, problémáinak fenntarthatatlansága (etikai és jogi aspektusok) – küzdelem a fogyasztók védelméért, a fogyasztó kérelmezői, ügyféli státuszáért (BGE, 2022b; BGE KVIK, 2022; Veres, 2023).

A Kutatócsoport *II. Fogyasztóvédelmi aktualitások* című, 2023. március 22-i konferenciájának előadói és előadásai: *Lévayné Dr. Fazekas Judit* A fogyasztói kollektív képviselői keresetekre vonatkozó szabályok uniós harmonizációja; *Frivaldszky János* A transzhumanizmus és a poszthumanizmus fogyasztói emberképének népszerűsítési módjai és az emberi méltóság kérdése – természetjogi megközelítésben; *Totth Gedeon, Szabó Edit* A fogyasztóvédelem és a reklám, különös tekintettel a gyermekekre; *Bencsik András* A mesterséges intelligencia alkalmazásának fogyasztóvédelmi aspektusai; *Filó Mihály* Büntetőjog-filozófia és fogyasztóvédelem; *Veres Zoltán* A fogyasztók tájékoztatáshoz való joga, mint a pénzügyi fogyasztóvédelem egyik sarkalatos pontja – szabályozási kiindulópontok és joggyakorlati példák; *Hamar Farkas* A fogyasztóvédelem és a központi költségvetés kapcsolatának egyes aktuális kérdései; *Szilágyi Gábor* A fogyasztóvédelem és a szellemi alkotások jogának összefüggései; *Fekete-Frojmovics Zsófia* Paraszociális kapcsolatok vizsgálata a vendéglátásban, különös tekintettel az Instagram felületre; *Hámori Antal* Fogyasztóvédelem a Budapesti Gazdasági Egyetemen (intézménytörténeti megközelítésben), a felszolgálati díj- és fogyasztó-kérelmező-ügyfél-kutatás legújabb (2023. évi) eredményei, a kibontakozás lehetséges útjai.

Következtetések, javaslatok

A BGF/BGE fogyasztóvédelmi oktatása mind az említett OM-FVF-felmérés szerinti kezdetekben (ld. Agg, 2001; Hámori, 2001a; Hámori, 2001b), mind napjainkban figyelemre méltó helyen helyezkedik el (vö. felsőoktatási intézmények tantervei). Ez annak is köszönhető, hogy a korábbi és a jelenlegi egyetemi vezetők is érzik, tudják, a fogyasztóvédelem mindenkit érint, a

vállalkozások számára sem nélkülözhető (ld. pl. Hámori, 2017a). Különösen kiemelkedő az az intézményközi együttműködés, amely a Fogyasztóvédelmi Kutatócsoport tevékenységében is testet ölt. A javaslatok körében megfogalmazható fogyasztóvédelmi kurzusok további szakokon – mindhárom Karon – történő bevezetése.⁷ A fogyasztóvédelem kereskedelmi, külkereskedelmi, pénzügyi területen történő oktatásának jelentőségét a kereskedelmi jogi, külkereskedelmi jogi, pénzügyi jogi fogyasztóvédelem (ld. pl. Hámori, 2017a; Király, 2020; Németh, 2015; Varga, 2013; Veres, 2016; Veres, 2018; Veres, 2022) nagyon nagy szerepe is jól mutatja (ld. pl. tisztességtelen szerződési feltételek, megtévesztő, agresszív kereskedelmi gyakorlatok tilalma). A Kutatócsoportot illetően elmondható, hogy a rendszeres tudományos ülések, konferenciák rendezése, a kutatási eredmények szakmailag is lektorált publikálása bizonyára újabb és újabb inspirációt hozva – a fogyasztóvédelmi szint emelését eredményezve – sokak szolgálatát szolgálhatja.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Agg, G., 2001. Általános helyzetkép a fogyasztóvédelmi oktatásról. In: *Konferencia a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatásáról* (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 2001. május 18.). Budapest: Oktatási Minisztérium & Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség. pp. 6-9. (és melléklet).
2. Balla, L., 2019. Néhány fogyasztóvédelmi és versenyjogi kérdés büntetőjogi megközelítésben. *Miskolci Jogi Szemle*, 14(2ksz,1), 32–42.
3. Baranovszky, Gy. & Kóródy, D., 2020. *A fogyasztóvédelmi békéltetés fejlődése Magyarországon*. Budapest: magánkiadás.
4. Barta, J., 2020. Az EU által meghirdetett digitális forradalom hatása a kereskedelmi jog egyes területein: szerződések, fogyasztóvédelem, gazdasági verseny, gazdasági társaságok. *Miskolci Jogi Szemle*, 15(3ksz), 14–26.
5. Bencsik, A., 2013. A fogyasztók védelmének alkotmányi fundamentumairól. *Közjogi Szemle*, 6(1), 21–31.

⁷ Vö. pl. 1012/2003. (II. 25.) Korm. határozat feladatterve: „a felsőoktatásban gondoskodni kell [...] a fogyasztóvédelem témakörében szakirányú továbbképzési kurzusok intézményi meghirdetéséről”.

6. Bencsik, A., 2016. A fogyasztóvédelem közjogi keretei. In: Hamar, F. & Hámori, A., ed., 2016. *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 134-151.
7. BGE, 2022a. <https://uni-bge.hu/hu/vizio-es-misszio>
8. BGE, 2022b. Tudományos hírlevél, 2022. október: Tudományos életünkben - 2022. október (uni-bge.hu)
9. BGE, 2022c. <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/nagyszabasu-fogyasztovedelmi-jogi-konferencia-volt-a-kvik-en>
10. BGE KVIK, 2022. KVIK Hírek, 2022. október, pp. 6–7. (pp. 30) <https://uni-bge.hu/hu/kvik/hirek/kvik-a-fogyasztovedelmi-kutatocsoport-konferenciaja>
11. Bisztriczki, L. & Kántás, P., 2012. *Az új szabálysértési törvény magyarázata. Gyakorlati kérdések és válaszok a szabálysértési jog köréből*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
12. Bisztriczki, L. & Kántás, P., 2014. *A szabálysértési törvény magyarázata*. 2. kiadás. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
13. Bodzási, B., 2018. A deviza alapú fogyasztói kölcsönszerződésekhez kapcsolódó egyes polgári jogi kérdésekről. *Miskolci Jogi Szemle*, 13(2, 2), 61–75.
14. Bodzási, B., 2019. Az Európai Bíróságnak a magyar devizahiteles szerződésekkel kapcsolatos gyakorlata, különös tekintettel az ún. Dunai-ügyben hozott ítéletre. *Miskolci Jogi Szemle*, 14(2019/2), 15–28.
15. Buzás, G. & Hámori, A., 2005. Fogyasztóvédelmi oktatás és nevelés. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 2(2), 41–45.
16. Czuczai, J., 1997. Korreferátum a fogyasztóvédelem témájában Gyarmati András előadásához (A Ptk. újabb módosítása az európai jogharmonizáció tükrében). In: *Magyar Jogászegylet Tizedik Jogász Vándorgyűlés* (Sopron). Budapest. pp. 71–86.
17. Farkas, A. & Wellmann, Gy., 2012. A hibás teljesítés bírói gyakorlata I-II. *Gazdaság és Jog*, 20(3), 8–11., 20(5), 16–20.
18. Fazekas, J., 2007. *Fogyasztóvédelmi jog*. Budapest: CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.
19. Fazekas, J., 2016a. A magyar fogyasztóvédelmi szabályozás fejlődése a rendszerváltástól napjainkig. In: Hamar, F. & Hámori, A., ed., 2016. *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 28–59.
20. Fazekas, J., 2016b. Gondolatok a devizaalapú hitelszerződések jogi hátteréről és a tisztességtelen általános szerződési feltételek érvénytelenségi kontrolljáról. *Jog-Állam-Politika*, 8(4), 73–96.
21. Fazekas, J., 2017. The consumer credit crisis and unfair contract terms regulation – Before and after Kásler. *Journal of European Consumer and Market Law*, 6(3), 99–106.
22. Fazekas, R., 2020. A választottbírói kikötés a fogyasztóvédelem nézőpontjából. *Gazdaság és Jog*, 28(9), 13–19.

23. Filó, M., 2016. A fogyasztók megtévesztése – gondolatok a büntetőjogi jogtárgyvédelem határainról. In: Hamar, F. & Hámori, A., ed., 2016. *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 164–171.
24. Frivaldszky, J., 2016. A pénzügyi világválságból a klasszikus természetjogi elvek újbóli érvényesülése felé. In: Hamar, F. & Hámori, A., ed., 2016. *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 73–120.
25. Frivaldszky, J., 2015. A vasárnapi kötelező pihenőnap természetjogi alapjai és közpolitikai lehetőségei. *Iustum Aequum Salutare*, 15(1), 59–99.
26. Fuglinszky, Á., 2016. Fogyasztói adásvétel, kellék- és termékszavatosság. Elemzések az uniós jog és az új Ptk. kapcsolatához. Budapest: Wolters Kluwer Kft.
27. Gárdos, P. & Rácz, A., 2012. Néhány gondolat a Pénzügyi Békéltető Testületről. *Gazdaság és Jog*, 20(4), 17–21.
28. Gellén, K., 2019. Fogyasztók és vállalkozások az új üzleti modellek és a digitális technológiai környezet promóciós tendenciái tükrében. *Gazdaság és Jog*, 27(7-8), 7–12.
29. Gombos, K. & Lehóczky, B., 2019. A tisztességtelen szerződési feltételek eltávolítása a magyarországi devizaalapú hitelszerződésekből. *Jogtudományi Közlöny*, 74(11), 434–444.
30. Hajnal, Zs., 2013. *A fogyasztói jogok egységes európai szabályozásának lehetséges irányai*. [egyetemi doktori disszertáció]. Debrecen: Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debreceni Egyetem, Elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/60fd7509-28a0-441e-8650-83193b118676/content> (2023.03.14.).
31. Hajnal, Zs., 2015. A fogyasztói szerződések sajátos jelensége: a timesharing szerződés. *Gazdaság és Jog*, 23(5), 14–17.
32. Hajnal, Zs., 2020a. A békéltető testületi döntések bírói felülvizsgálatának gyakorlata. *Gazdaság és Jog*, 28(10), 9–14.
33. Hajnal, Zs., 2020b. A fogyasztási cikkek adásvételének szabályozási kísérlete és legújabb módosításai az Európai Unióban és a magyar jogban. *Gazdaság és Jog*, 28(7-8), 6–11.
34. Hamar, F. & Hámori, A., ed., 2016. *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem.
35. Hámori, A., 2001a. Fogyasztóvédelmi jogi oktatás a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Karán. In: 2001. *Konferencia a fogyasztóvédelmi ismeretek oktatásáról* (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 2001. május 18.). Budapest: Oktatási Minisztérium & Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség, pp. 23–26.
36. Hámori, A., 2001b. Fogyasztóvédelmi jogi oktatás a Budapesti Gazdasági Főiskolán. *Fogyasztóvédelem*, 3(8-9), 17.
37. Hámori, A., 2001c. Fogyasztóvédelmi oktatás a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Karán. Az Oktatási

- Minisztérium által, a fogyasztóvédelmi ismeretek felsőoktatásban történő oktatásáról, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen rendezett tudományos konferencia előadása. Budapest, 2001. május 18.
38. Hámori, A., 2003. *A vendéglátás fogyasztóvédelmi jogi szabályozása*. Budapest: Label Kereskedelmi, Szolgáltató és Kiadói Kft.
 39. Hámori, A., 2004. Az egyes vendéglátó-ipari munkakörök betöltéséhez szükséges alkalmassági-képesítési feltételek jogi szabályozása (fogyasztóvédelmi jogi aspektusok). In: Majoros, P., ed., 2004. *Magyarország a gazdasági fejlődés keretében. Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2003*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. pp. 190–194.
 40. Hámori, A., 2005. A csomagküldő kereskedelem és az elektronikus kereskedelmi szolgáltatás jogi szabályozásának kapcsolata. In: Majoros, P., ed., 2005. *Tudástranszfer és információs társadalom*. Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2004. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. pp. 171–178.
 41. Hámori, A., 2006. Az üzlet üzemeltetője kategóriába, illetve osztályba sorolása bejelentésének jogi természetéről és a hatóságnak e bejelentéssel kapcsolatos magatartásáról. *Szakmai Füzetek*, (16), 125–127.
 42. Hámori, A., 2007a. *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba I. A fogyasztóvédelmi jog alapjai*. Budapest: Axol Print Nyomdaipari és Kiadói Kft.
 43. Hámori, A., 2007b. Felszolgálati díj a magyar jogban. In: Majoros, P., ed., 2007. *Stratégiák 2007 és 2013 között*. Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2006. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. pp. 304–316.
 44. Hámori, A., 2008a. A szálláshely osztályba, a vendéglátó üzlet kategóriába sorolása bejelentésének jogi természetéről. *Magyar Jog*, 55(6), 423–428.
 45. Hámori, A., 2008b. A közösségi fogyasztóvédelmi politika és jog fejlődése. *Agora*, 39–54.
 46. Hámori, A., 2008c. A gazdaság etikai aspektusa – „reformok útján”. In: Majoros, P., ed., 2008. *Reformok útján. Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2007*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. pp. 428–433.
 47. Hámori, A., 2009a. A „fogyasztó”-fogalom „dilemmái” különös tekintettel az Fgytv. módosításában és az új Ptk.-javaslatban foglaltakra. *Magyar Jog*, 56(2), 88–97.
 48. Hámori, A., 2009b. A fogyasztóvédelem közigazgatási „útvesztői” (a „fogyasztó” fogalom „dilemmái”). In: Majoros, P., ed., 2009. *Kultúrák közjéi párbeszéd az üzleti világban*. Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2008. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola. pp. 150–166.
 49. Hámori, A., 2009c. Az erkölcsi nevelés és a gazdaság etikai aspektusa. *Agora*, (4), 7–17.
 50. Hámori, A., 2010a. A vendéglátó üzletek kategóriába sorolásának jogi szabályozása. *Magyar Jog*, 57(3), 164–171.
 51. Hámori, A., 2010b. *A vendéglátás etikája*. Budapest: Bodnár Bt.

52. Hámori, A., 2010c. A hivatás-választás etikai jelentősége. *Agora*, (6), 87–92.
53. Hámori, A., 2011a. Fogyasztóvédelmi ismeretek oktatása a Budapesti Gazdasági Főiskolán. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem által rendezett – „A fogyasztóvédelem helye a hazai felsőoktatásban” című – tudományos konferencia előadása. Budapest, 2011. május 31.
54. Hámori, A., 2011b. Kötelező jótállás – fogyasztóvédelem. *Gazdaság és Jog*, 19(6), 21–24.
55. Hámori, A., 2012a. A fogyasztó fogalom aktuális jogalkotási és jogalkalmazási dilemmái. *Agora*, (9), 45–64.
56. Hámori, A., 2012b. A vállalkozások fogyasztói minősége. *Gazdaság és Jog*, 20(9), 8–11.
57. Hámori, A., 2012c. Vendéglátás-etika. *Agora*, (8), 25–32.
58. Hámori, A., 2012d. Útkeresések és növekedési lehetőségek a gazdaságban (etikai és jogi aspektusok). In: Beszteri, B. & Majoros, P., ed., 2012. *Változó világ: társadalmi és gazdasági útkeresés*. Veszprém: MTA VEAB. pp. 287–292.
59. Hámori, A., 2013a. A nem természetes személy laikusok fogyasztói védelmének változásai. (A „fogyasztó” fogalom változásai a magyar jogban – különös tekintettel az Fgytv.-re és az új Ptk.-ra). *Multidiszciplináris Kihívások, Sokszínű Válaszok*, 2(2), 35–41.
60. Hámori, A., 2013b. A hibás teljesítés az új Ptk.-ban. *Multidiszciplináris Kihívások, Sokszínű Válaszok*, 2(1), 60–76.
61. Hámori, A., 2014. *Bevezetés a fogyasztóvédelmi jogba. A fogyasztók magán- és közjogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola.
62. Hámori, A., 2015a. Az új Ptk. fogyasztói védelme. *Multidiszciplináris Kihívások, Sokszínű Válaszok*, 5(1), 35–51.
63. Hámori, A., 2015b. A „vasárnapi munkavégzés tilalma” fogyasztóvédelmi nézőpontból. *Iustum Aequum Salutare*, 15(2), 127–135.
64. Hámori, A., 2015c. A fogyasztók védelme és az új Ptk. *Magyar Jog*, 62(5), 257–273.
65. Hámori, A., 2016a. A fogyasztóvédelem jelentősége és oktatása. Javaslatok Magyarország V. középtávú fogyasztóvédelmi politikájához. *Jogtudományi Közlemény*, 71(3), 175–183.
66. Hámori, A., 2016b. Vélemény az üzletek vasárnapi nyitva tartásának tilalmáról munkavállaló-, család- és fogyasztóvédelmi szempontból. *Magyar Bioetikai Szemle*, 22(1), 13–34.
67. Hámori, A., 2016c. A felszolgálati díj és a fogyasztók védelme. *Közjogi Szemle*, 9(3), 49–58.
68. Hámori, A., 2016d. A fogyasztók védelme a polgári jogban – különös tekintettel az új Ptk. rendelkezéseire. *Minőség és Megbízhatóság*, 50(50), 308–321.

69. Hámori, A., 2016e. Bevezetés a fogyasztók etikai és jogi védelmébe. In: Hamar, F. & Hámori, A., ed., *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 6–16.
70. Hámori, A., 2016f. *Etika. Erkölcstani alafogalmak gazdaságetikai kitekintéssel*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem.
71. Hámori, A., 2017a. *Fogyasztóvédelem a jogágak tükrében I*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem.
72. Hámori, A., 2017b. A felszolgálati díj szabályozásáról az alapvető jogok biztosának eljárása kapcsán. *Debreceni Jogi Műhely*, 14(1-2), 19–40.
73. Hámori, A., 2017c. A homeopátiás „gyógyszer” elnevezésről (a homeopátia, a „homeopátiás szerek” jogi szabályozása). *Jura*, 23(2), 315–326.
74. Hámori, A., 2017d. A „termékbemutatók” fogyasztóvédelmi jogi szabályozása. (Aktuális problémák és válaszok). *Jogtudományi Közlemény*, 72(4), 183–191.
75. Hámori, A., 2017e. A „vásárlói” (fogyasztói) panaszforumokról szóló tájékoztató jogi szabályozása történeti áttekintéssel. *Gazdaság és Jog*, 25(7-8), 42–46.
76. Hámori, A., 2017f. Javaslat a ’rossz minőségű termék forgalomba hozatala’ büntetőjogi törvényi tényállás alapesete büntetési tételének és egyes szabálysértési rendelkezések módosítására. *Jog-Allam-Politika*, 9(4), 253–270.
77. Hámori, A., 2017g. A fogyasztó szavatossági és jótállási igénye. *Gazdaság és Jog*, 25(12), 21–23.
78. Hámori, A., 2018a. A fogyasztói szavatossági és jótállási igények intézésének szabályozása és gyakorlata. A Magyar Jogász Egylet Fővárosi Szervezete Fogyasztóvédelmi Jogi Szakosztálya tudományos ülésének előadása. Budapest, 2018. november 15.
79. Hámori, A., 2018b. Javaslatok a ’fogyasztók’ fokozottabb védelme érdekében. A ’vásárlók könyve’ és a ’vásárlói’ (fogyasztói) panaszforumokról szóló tájékoztató jogi szabályozása történeti áttekintéssel. *Iustum Aequum Salutare*, 14(1), 63–98.
80. Hámori, A., 2018c. A „szálloda” és a vendéglátó üzlet üzemeltetőjének letéti felelőssége az új Ptk.-ban és a bírói gyakorlatban. In: Verebes, P. & Fekete-Frojimovics, Zs., ed., 2018. *Üzleti szintű szervezés és gazdálkodás a vendéglátásban*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 219–236.
81. Hámori, A., 2018d. A felszolgálati díj és a fogyasztók védelme az alapvető jogok biztosának eljárása kapcsán. In: „Sport – Gazdaság – Turizmus” Kautz Gyula Emlékkonferencia 2017. június 8. tanulmánykötet. Győr: Széchenyi István Egyetem. pp. 1–11.
82. Hámori, A., 2018-2019. Fogyasztói jogok érvényesülése hatósági eljárásban 1-2. *Jura*, 24(2), 378–393., 25(1), 271–292.
83. Hámori, A., 2019a. A fogyasztóvédelem jelentősége és oktatása. A Magyar Jogász Egylet Fővárosi Szervezete Fogyasztóvédelmi Jogi Szakosztálya tudományos ülésének előadása. Budapest, 2019. november 29.

84. Hámori, A., 2019b. Fogyasztóvédelmi szabálysértési és büntetőjogi tényállások egyes kérdései. A Magyar Jogász Egylet Fővárosi Szervezete Fogyasztóvédelmi Jogi Szakosztálya tudományos ülésének előadása. Budapest, 2019. április 25.
85. Hámori, A., 2019c. A fogyasztóvédelemről szóló törvény 2019. évi módosításának kritikája (a fogyasztóvédelem le-, illetve felértékelődése). Magyar Jogász Egylet Fővárosi Szervezete Fogyasztóvédelmi Jogi Szakosztálya tudományos ülésének előadása. Budapest, 2019. szeptember 25.
86. Hámori, A., 2019d. A fogyasztói szavatossági és jótállási igények intézésének szabályozása és gyakorlata. *Magyar Jog*, 66(4), 212–219.
87. Hámori, A., 2019e. Az Fgytv. békéltető testületet és fogyasztóvédelmi politikát is érintő 2019. évi módosításának kritikája. A fogyasztóvédelem fel-, illetve leértékelődése. *Jog-Állam-Politika*, 11(3), 37–68.
88. Hámori, A., 2020a. A fogyasztóvédelem jelentősége és békéltető testületi aktualitása. *Gazdaság és Jog*, 28(6), 1–6.
89. Hámori, A., 2020b. Békéltetés – másként? A kánonjog és a világi jog gyűréjében. Prof. dr. habil., dr. jur. Hársfai Katalin PhD, lic. iur. can., theol., egyetemi tanár tiszteletére, születésének 70. évfordulója alkalmából. In: Kuminetz, G., Szabó, P. & Ujházi, L., ed., *Ratio intellegendi et ordo vivendi. Ünnepi kötet Hársfai Katalin 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press. pp. 133–156.
90. Hámori, A., 2021. Fogyasztóvédelmi aktualitások. Javaslatok jogszabályok módosítására. *Iustum Aequum Salutare*, 21(1), 63–112.
91. Hámori, A., 2022a. A fogyasztóvédelmi jog jelentősége. In: Bánhegyi, M., Fekete-Frojimovics, Zs. & Hámori, A., ed., 2022. *Gazdaság és gasztronómia. Ünnepi kötet Lugasi Andrea tiszteletére*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 118–137.
92. Hámori, A., 2022b. A felszolgálati díj-kutatás I. In: Szegedi, K., ed., 2022. *Szemelvények a BGE kutatásaiból 2022*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 98–105.
93. Hámori, A., 2022c. Kérelmező és/vagy bejelentő – ügyfél, harmadik személy, egyéb érdekelt? Újabb „csemege” a fogyasztóvédelmi hatóság legújabb gyakorlatából, békéltető testületi fűszerezéssel, avagy egy hibás teljesítés margójára. *Iustum Aequum Salutare*, 18(2), 27–77.
94. Hámori, A., 2022d. Egy utazási szerződés hibás teljesítése. A Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Vendéglátás Tanszéke 2022/2023. tanév első Tudományos Szimpóziumának előadása. Budapest, 2022. október 27.
95. Hámori, A., 2022e. Fogyasztóvédelem a Vendéglátás Tanszék keretében – különös tekintettel a 2022. évi őszi konferenciák témáira. A Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Vendéglátás Tanszéke 2022/2023. tanév második Tudományos Szimpóziumának előadása. Budapest, 2023. január 13.

96. Hámori, A., 2022f. Köszöntő beszéd. Budapesti Gazdasági Egyetem Vendéglátás Tanszék Fogyasztóvédelmi Kutatócsoportjának I. Fogyasztóvédelmi aktualitások című konferenciával egybekötött tudományos ülése. Budapest, 2022. október 26.
97. Hámori, A., 2022g. A fogyasztó kérelmezői és ügyféli minőségét illetően a fogyasztóvédelmi hatósági gyakorlatban felmerült egyes jogértelmezési kérdések, különös tekintettel az Fgytv. 46/A. §-ára, az Ákr. 10. § (1) bekezdésére, 35. § (2) bekezdésére és 37. § (2) bekezdésére. A Magyar Jogász Egylet Fővárosi Szervezete Fogyasztóvédelmi Jogi Szakosztálya és a Budapesti Gazdasági Egyetem Kérelmező-e, illetve ügyfél-e a fogyasztó a fogyasztóvédelmi hatósági eljárásban? Három éve a világvárvány keresztüztüzeiben című tudományos konferenciájának előadása. Budapest, 2022. november 30.
98. Jagusztin, T., 2021. A fogyasztói jogsértések megszüntetésére irányuló eljárások reformja – az új irányelv küszöbén. *Gazdaság és Jog*, 29(6), 19–24.
99. Jeney, P., 2005. Fogyasztóvédelmi politika. In: Kende, T. & Szűcs, T., ed., *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. pp. 655–698.
100. Józson, M., 2019a. 'New Deal for Consumers' (?) (az európai uniós fogyasztóvédelmi jog korszerűsítését, a szabályok egységesítését és a végrehajtás erősítését célzó irányelvtervezetek margójára). *Európai Jog*, 19(6), 14–24.
101. Józson, M., 2019b. Az áruk szabad mozgása az Európai Unióban, és a tagállami fogyasztóvédelem érvényesülése a negatív és a pozitív integráció közötti összefüggések tükrében. *Jogtudományi Közlöny*, 74(6), 251–265.
102. Józson, M., 2018a. Kettős termékmérce alkalmazása az Európai Unió belső piacán: a jogi megoldáskeresés útvesztői Brüsszelben és Közép-Kelet-Európában. *Gazdaság és Jog*, 26(10), 3–9.
103. Józson, M., 2018b. „Kié a fogyasztó?": a gyengébb fél (a fogyasztó) védelme a tagállamok és az Európai Unió között megosztott fogyasztóvédelmi hatáskör útvesztőiben. *Európai Jog*, 18(6), 32–43.
104. Józson, M., 2018c. A tisztességtelen szerződési feltételek uniós jogi szabályozásának jogdogmatikai és jogpolitikai kérdései. *Magyar Jog*, 65(2), 74–85.
105. Juhász, K., 2018. Fogyasztói jogok és a végrehajtási záradék. *Iustum Aequum Salutare*, 14(4), 183–190.
106. Karsai, K., 2011. *Fogyasztóvédelem és büntetőjog*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
107. Kertész, G., 2016. Devizahitelek – jog és/vagy erkölcs. In: Hamar, F. & Hámori, A., ed., 2016. *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 121–133.
108. Király, P. B., 2020. A kriptovaluták pénzügyi fogyasztóvédelmi aspektusai. *Iustum Aequum Salutare*, 16(4), 45–58.

109. Lattmann, T., 2011. Fogyasztóvédelmi politika. In: Kende, T. & Szűcs, T., ed., *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Budapest: CompLex Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. pp. 535–585.
110. Lábady, T., 1976. A fogyasztóvédelmi rendszerről és a fogyasztók érdekeinek polgári jogi védelméről. *Magyar Jog*, 23(4), 875–886.
111. Loos, M., 2019. The modernization of European consumer law: A pig in a poke? *European Review of Private Law*, (1), 113–134.
112. Mészáros, P. E., 2019. Az Európai Unió Bíróságának ítélkezése a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat, illetve tisztességtelen szerződési feltétel fogyasztókkal szembeni irányelveivel kapcsolatosan. *Európai Jog*, 19(3), 36–40.
113. Miskolczi-Bodnár, P., 2018. Fogyasztóvédelmi szabályok a Ptk.-ban. *Magyar Jog*, 65(11), 593–604.
114. Miskolczi-Bodnár, P. & Sándor, I., 2012. *A fogyasztóvédelmi jog európai gyökerei magyar szabályozása I-II*. Budapest: Patrocinium Kft.
115. Molnár, G. M., 2013. A fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekmények. In: Belovics, E., Molnár, G. M. & Sinku, P., 2013. *Büntetőjog II. Különös Rész. A 2012. évi C. törvény alapján*. 2. kiadás. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 836–878.
116. Nagy, G. B., 2016. Gondolatok a büntetőjog fogyasztóvédelemben betöltött lehetséges szerepéről. *Magyar Jog*, 63(10), 597–603.
117. Németh, Cs., 2014. A devizahiteles perek joggyakorlati tapasztalatairól. *Gazdaság és Jog*, 22(4), 3–9.
118. Németh, Cs., 2015. A pénzügyi fogyasztóvédelmi jog fejlődése Magyarországon 2008–2014 között (I-II. rész). *Gazdaság és Jog*, 23(1), 3–11., 23(3), 3–11.
119. Németh, Cs., 2020. A pénzügyi szektorban a fogyasztókkal szemben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltételek jogi megítélése az európai uniós Bíróság joggyakorlatában. *Európai Jog*, 20(1), 21–32.
120. Papp, T., 2011. Fogyasztó-e az utas? *Magyar Jog*, 58(10), 616–619.
121. Pázmándi, K., 2020. A jogi értelemben vett fogyasztókép átfarmálódásáról, azaz mit üzen a viselkedési közgazdaságtan a jogi beavatkozás paradigmájáról. *Gazdaság és Jog*, 28(11-12), 73–77.
122. Pázmándi, K., 2016. Kereskedelmi kommunikáció és fogyasztóvédelem – a fogyasztó verseny- és reklámjogi védelme. In: Hamar, F. & Hámori, A., ed., 2016. *A fogyasztók etikai és jogi védelme*. Budapest: Budapesti Gazdasági Egyetem. pp. 152–163.
123. Pfeiffer, J. J., 2016. A devizaperek másként, avagy a végrehajtás megszüntetése iránti perek, és ami mögöttük van. *Gazdaság és Jog*, 24(9), 14–20.
124. Pusztahelyi, R., 2020. A felelősségkizáró és -korlátozó kikötések általános szerződési feltételekben, illetve a fogyasztóval szemben. *Gazdaság és Jog*, 28(9), 1–6.

125. Rácz, L., 2020. Múltba tekintő gondolatok: szerződési szabadság és fogyasztóvédelem, avagy a magánjog alkalmazkodóképességének korlátairól. *Magyar Jog*, 67(12), 677–684.
126. Sepsi-Keyha, E., 2019. Adatvédelem, fogyasztóvédelem és versenyjog határán – hatásköri kérdések, eljárási következmények. *Versenytükkör*, 15(1), 40–51.
127. Simon, R., 2016. A fogyasztói viták alternatív vitarendezése Európában – ötletverseny és fórum shopping a nemzeti szabályozás és implementációs kötelezettség tükrében? *Iustum Aequum Salutare*, 12(2), 63–89.
128. Szabó, P., 2017. A fogyasztó fogalma és a fogyasztói szerződés értékelésének egyes kérdései az Európai Unió Bíróságának néhány újabb döntése tükrében. *Európai Jog*, 17(1), 1–6.
129. Szeghő, K., 2015. „Devizaperek” egy bíró szemével. *Gazdaság és Jog*, 23(12), 3–10.
130. Szendrő, É. M., 2020. A fogyasztóvédelem kialakulása és fejlődéstörténete. *Jogtörténeti Szemle*, 18(2), 34–40.
131. Szépvölgyi, E., 2019. A fogyasztói jogviták hatékony rendezésének jelene és jövője. *Jog-Állam-Politika*, 11(3), 103–118.
132. Szikora, V. & Hajnal, Zs., ed., 2020. A fogyasztói adásvétel és a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tagállami szabályozásának összehasonlító elemzése – Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia és Szlovákia. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. *Debreceni Jogi Műhely*, 17(2020/1-2), 1–265.
133. Szilágyi, G., 2021. Fogyasztóvédelmi szempontok a szellemi alkotások területén. *Miskolci Jogi Szemle*, 16(1,1), 149–166.
134. Szolnoki-Nagy, R., 2014. Fogyasztóvédelem az Európai Unióban. *Európai Tükör*, 19(2), 143–160.
135. Tattay, L., 2005. Közvetlen fogyasztóvédelmi előírások a szellemi alkotások jogában. *Jogtudományi Közlöny*, 60(6), 295–299.
136. Traub, F., 1995. A fogyasztó fogalma a versenyjogban. Jogösszehasonlító áttekintés. *Versenyismeret*, 43(10-11), 70–103. (ford. Pappné Ritter, J.)
137. Varga, N., 2013. A fogyasztói pénzügyi lízing. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
138. Verebics, J., 2012. Szerződések az elektronikus kereskedelem körében és a fogyasztóvédelem. *Gazdaság és Jog*, 20(12), 3–10.
139. Veres, Z., 2016. A pénzügyi fogyasztóvédelem alkotmányos megalapozása felé. *Közjogi Szemle*, 9(1), 41–50.
140. Veres, Z., 2018. A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdései. Jogdogmatikai, történeti, rendszertani alapok jogalkalmazási és metajurisztikus kitekintéssel. [egyetemi doktori disszertáció]. Budapest: Jog- és Államtudományi

Doktori Iskola, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Elérhető:
[https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Veres_Z_dolgozatv\(1\).pdf](https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Veres_Z_dolgozatv(1).pdf)
(2023.03.14.)

141. Veres, Z., 2022. A fogyasztói hiteljog főbb szabályozási fejleményei másfél évtized távlatából, különös tekintettel a közösségi jogra. *Pázmány Law Working Papers*, 13(10), 1–9.
142. Veres, Z., 2023. Fogyasztóvédelmi aktualitások – interdiszciplináris megközelítésben. *Konferenciabeszámoló. Iustum Aequum Salutare*, 19(1).
143. Vékás, L., 2001. Európai közösségi fogyasztóvédelmi magánjog. In: Vékás, L., ed., 2001. *Európai közösségi jogi elemek a magyar magán- és kereskedelmi jogban*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. pp. 25–96.
144. Vékás, L., 2002. Az európai közösségi magánjog sajátos alanyáról: a „fogyasztó” fogalmáról. *Európai Jog*, 2(5), 3–13.
145. Vékás, L., 2021. Az uniós fogyasztói szerződési jog megújítása és az új irányelvek átültetése. *Magyar Jog*, 68(2), 65–75.
146. Vida, S., 1999. A fogyasztó fogalma az Európai Bíróság gyakorlatában. *Versenyfelügyeleti Értesítő*, 9(1), 40–44.
147. Vida, S., 2000. A fogyasztó versenyjogi védelme a megtévesztéssel szemben. *Magyar Jog*, 47(11), 661–666.
148. Vörös, I., ed., 2007. *Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem*. Budapest: MTA Jogtudományi Intézet.
149. Wallacher, L., 2014. A választottbírói kikötés tisztességtelensége fogyasztói szerződésekben. *Európai Jog*, 14(3), 10–16.
150. Weatherill, S., 1997. *EC Consumer Law and Policy*. London: Longman.
151. Weiss, E., 1971. A gyártó vállalat felelőssége a fogyasztó irányában. *Döntőbíráskodás*, 12(3), 81–94.
152. Zavodnyik, J., 2010. Értelem és érzelm. A kereskedelmi gyakorlatokkal megcélzott fogyasztó. *Gazdaság és Jog*, 18(7-8), 10–20.
153. Zavodnyik, J., 2013. Az általános szerződési feltételek és a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok. *Versenytükör*, 9(2) 34–53.

DISSZONÁNS ÖRÖKSÉGEK

DISSONANT HERITAGES

HÜBNER Andrea

Kulcsszavak: *disszonáns/vitatott örökség, identitás, emlékezet, elképzelt helyek, érzelmek, interpretáció, látogatók, közösségek, eurocentrikus kánon*

Keywords: *dissonant heritage, contested heritage, identity, memory, imaginary places, emotions, communities, visitor, interpretation*

JEL Code: *B59, P25, Z13, Z19*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.03>

ABSZTRAKT

Interdiszciplináris írásomban az úgynevezett disszonáns vagy vitatható örökségek tanulmányozhatóságának elméleti kereteit vizsgálom. Abhoz, hogy az egymásnak ellentmondó tartalmú helyek, hagyományok, vagy tárgyak jelentéseit ki lehessen bontani, az identitáselméletek, az emlékezetelméletek és a helyelméletek, különösen az ún. elképzelt helyek elmélete felől érdemes közelíteni az érzelmek pszichológiai vizsgálatának keretében a látogatók és a helyi közösségek tekintetében a multidimenzionális vs. eurocentrikus történettudományi megfontolásokat figyelembe véve.

ABSTRACT

In this interdisciplinary paper I wish to investigate the possible theoretical frameworks for phenomena we call dissonant or contested heritages. Meanings of places, traditions or objects revealed, overlain, or covered by opposing contents seem to open for diverse interpretations if they are examined from the sociological/ social psychological aspects. Identity, memory, and the idea of imaginary places in the framework of psychological approaches of emotions experienced by both the communities and the visitors through the multidimensional vs. the Eurocentric understandings of history help reveal and conceal controversial contents.

KÉT PÉLDA

George Washington és a rabszolgák

Mount Vernon-ban, Washington otthonában jó néhány éve borzolják a kedélyeket a birtokon található rabszolgakunyhók. Az utóbbi kb. két évtizedben, az afroamerikaiak hangjának erősödésével és különösen most, a BLM mozgalom eredményeként a rabszolgotartás és a felelősségvállalás akut kérdéssé vált. Amerika atyjának ikonikus figurájához ma már sehogy sem társítható a rabszolgotartás. Gyakorlati szinten az örökséginterpretáció tud kérdéseket feltenni azzal kapcsolatban, hogy kinek az örökségről beszélünk, ki jogosult azt értelmezni azt, vagy azokat, van-e közösen elbeszélhető múltja a fehér amerikaiaknak és az afroamerikaiaknak. Miért vált a rabszolgotartás kérdése

ennyire átütővé, át lehet-e lépni például Washington esetében, vagy újra kell keretezni a múltat, az emlékezet, az identitások és a helyek értelmezése szempontjából? Az un. *contested heritage* vagy *dissonant heritage* azon helyek vagy örökségek különféle közösségek általi különböző értelmezésével foglalkozik, amelyek legtöbb esetben egymásnak ellentmondanak sokszor hatalmi konstrukciók mentén. (Morgan, 2000)

Római leletek Erdélyben

Erdélyben nem ismeretlen az a jelenség, hogy római leletekkel a magyar lakosság nem szívesen azonosul, ezért vegyes lakosú településeken az ásatásokon való részvétel nehezen tud közösségi élmény lenni, a közösség nem tud, vagy nem hajlandó ezeken a régészeti lelőhelyeken közös emlékezetre és identitásra lépni. A közismert dákoromán elmélettől tartva (mely szerint a románok a dákok és a római birodalom örökösei, vagyis a magyarokhoz képest korábbi lakói a földnek), a magyar lakosság sokszor úgy véli, hogy a római emlékek a románok eredetét és elsőbbségét erősíti a tekintetben, hogy ki jogosult a földet és a múltat magáénak tekinteni. Régészeti leletekben ellenséges tartalmat látnak, nem pedig a múlt egy darabját, ami összekötheti az ott élőket. A Mikházán ásató régész szerint nehéz elmagyarázni valakinek a Székelyföldön, hogy a korábban ott élő kelták vagy rómaiak is az ő örökségének részei (Antal, 2018).

Az örökség, ezekben az esetekben a régészeti lelőhely ellentmondó és egymással harcban álló tartalmakkal bírhat. Az örökséginterpretációnak ilyen helyszíneken különösen fontos elemző és érzékenyítő szerepe lehet az ott élő közösségek bevonásával.

DISSONÁNS ÉS VITATOTT ÖRÖKSÉGEK

Noha az un. „dissonant heritage” (disszonáns örökség) vagy „contested heritage” (vitatott örökség) csak újabban kezelik külön néven, maga a fogalom a 20. sz. utolsó harmada óta már jelen volt az antropológiában, a régészetben, a

történettudományban, az urbanisztikában és a turizmusban. A többértelmű, vagy több módon értelmezhető örökségek kérdése az örökség interpretáció manapság egyik legtöbbet kutatott témája, amely abból a feltevésből indul ki, és azt kérdőjelezi meg, hogy „minden örökség valakié, ennél fogva viszont logikusan nem valaki másé” (Tunbridge & Ashworth 1996:20-21). Mi a helyzet akkor, ha egyazon tárgy vagy helyszín örökségére két vagy több csoport tart számot, mindegyiküknek más jelentéssel és jelentőséggel bír, ezért két vagy több különböző örökségként létezik? Gyakran természetesen egyik a másikról nem vesz tudomást, vagy akár nem is ismeri, sőt egyik a másik ellenében létezik. A kulturális örökség fájdalmas és zaklató is lehet attól függően, hogy melyik társadalmi csoporthoz tartozunk.

Jelen írás azokat a fogalmi kereteket kívánja feltérképezni, amelyekben a vitatott örökség fogalma sokrétűen értelmezhető. Úgy vélem, hogy a disszonáns örökségek vizsgálata csak interdiszciplináris keretben képzelhető el, ezért szociológiai, pszichológiai, és történettudományi elméleteket szeretnék összefüggésbe hozni azzal a céllal, hogy az örökséginterpretáció gyakorlatához minél hatékonyabb gondolati elemeket tudjak felsorakoztatni

AZ ÖRÖKSÉGINTERPRETÁCIÓ SZEREPLŐI: AZ ÖRÖKSÉG, AZ INTERPRETÁTOR, A LÁTOGATÓ ÉS A KÖZÖSSÉG

Örökséginterpretáció

A fenti példákból látható, hogy noha ezek a kérdések történettudományi, szociológiai stb. problémák a mindennapi élet szintjén nagyon is gyakorlati kérdések, amelyeket új társadalmi, vagy politikai helyzetek újra felvethetnek, vagy átírhatnak.

A jelenségek, melyeket ezen fogalmak takarnak a *heritage interpretation* legizgalmasabb témái. A HI magyarra fordításáról évek óta szakmai vita folyik. Úgy tűnik, hogy nincs olyan magyar kifejezés, amely lefedné az *interpretáció* szó tartalmát mivel az *értelmezés* szó tartománya jóval kevesebb mint az angol

fogalomé. Német nyelvterületen *informelle Bildung* az elfogadott megnevezés, de magyarul az informális tanulás is kissé más asszociációkat hordoz, mint a német kifejezés (Wohlers, 2015).

A heritage interpretation olyan tevékenység, amelyet szakemberek és/vagy közösségek végeznek kulturális és természeti örökség bemutatása mentén az adott reakciók, felmerülő ellentmondások és elképzelhető narratívák megismerése céljából. Mivel gyakran merülnek fel ellentétes olvasatok és egymással vitában álló értelmezések a téma kutatói különös odafigyeléssel kezelik az érzelmek megnyilvánulási formáit, kereteit, szerepét és helyét.

Az örökséginterpretáció alapjait Tilden tette le az *Interpreting our Heritage: Principles and Practices for Visitor Services in Parks, Museums, and Historic Places* (1957) c. művében de az 1980-as évektől vett nagyobb lendületet a téma elsősorban két ikonikus könyv Lowenthal *The Past is a Foreign Country* (1985) és Chase and Shaw *The Imagined Past : History and Nostalgia* (1989) c. műve nyomán. Lowenthal tulajdonképpen már ebben a művében a disszonáns örökségek kérdését teszi vizsgálódása középpontjába, noha nem használja a fogalmat. Azt elemzi, hogy a nyugati kultúra hogyan lett a humán tudományok viszonyítási pontja, hogy az európai múlt hogyan szabta saját képére a világ minden tájának történetét és hogyan tette és teszi lehetővé saját múltunk kedvünk és érdekeink szerinti formálását. Olyan fogalmakkal dolgozik, mint a „szelektív erózió”, „invenció” és „feledés” (oblivion). Lowenthal nem légyeres térben gondolkodott, Hobsbawm „kitalált hagyomány” fogalma (1983) már két évvel korábban ismertté vált azonos című könyve megjelenésekor.

Az örökség interpretáció mai fő árama a még mindig sokak által gyakorolt hagyományos értelmezéssel szemben fogalmazza meg a fő kihívásokat.

A hagyományos értelmezést Smith *authorized heritage discourse* -nak nevezi (cca. hivatalos örökség diskurzus) (Smith 2014). E fogalom alatt azokat a merev előírásokat és szokásokat, hivatalosan elfogadott témákat, narratívákat és morált érti, melyekkel szemben alternatív érvelések nem jönnek szóba. Az örökség

köztudatban élő fogalmát leginkább úgy határozhatjuk meg, mondja, mint valami, ami régi, szép, és a nyugati kultúra terméke, valamint amiknek értelmezése kizárólag a szakértőkre tartozik. Mindezekhez még hozzá kell még tennünk a témákhoz gyakran kapcsolódó szentimentalizmust is (Smith, 2014).

Érthetőbb a probléma, ha a hagyományos idegenvezetésekre gondolunk. Az helyszín, az épület vagy a műalkotás előtt az idegenvezető elmondja az adatokat és ismereteket, amelyeket fontosnak tart, a látogatók pedig passzívan hallgatják, és az információkat különböző mértékben elsajátítják, figyelnek, vagy unatkoznak. Ebben a típusú értelmezési keretben sem az ő személyes kapcsolódásuk, háttérük, tudásuk vagy érzelmeik sem az egymáshoz való viszonyuk nem szempont. Ezzel szemben az örökséginterpretáció elmélete és gyakorlata szerint az örökség értelmezésében a látogatók, a helyi közösség és az interpretációt végző szakember közös gondolkodásának és együttműködésének kell megnyilvánulnia. Ez a gyakorlat lehetővé, sőt kívánatosá teszi, hogy különböző értelmezések és olvasatok kerüljenek felszínre akár érzelmi megnyilvánulásokkal együtt.

Az örökség

Tárgyi, vagy szellemi örökségeinknek nincs konstans tartalma vagy értelmezése, hanem kulturális, társadalmi, vagy politikai áramlatoknak megfelelően újra helyet keresnek maguknak az adott társadalom gondolkodási szövetében. Sokszor az örökségekre úgy tekint a látogató is és maga a közeg is, mint ami idegen testként létezik a mindennapokban, a tájban, a városban semmiféle kollektív emlékezethez nem kapcsolódva. A hagyományos idegenvezetés ezen az elven működik: a turisták körbe sétálják a nevezetességet, az idegenvezető magyarázatát hallgatva, miközben az ott élőkkel semmiféle kapcsolat nem jön létre, ennek igénye sem merül fel. Gyakran előfordul, hogy egy híres épülethez nincs valódi viszonyulása az ott lakóknak, azon kívül, hogy esetleg büszkék rá, mert tudják, hogy híres, és vonzza a turistákat.

Dolgok vagy tartalmak hirtelen fontossá válhatnak, vagy éppen fordítva, elveszíthetik érdekességüket. Néha bizonyos helyszínek kikerülnek az érdeklődés fő áramából. Silvermann (2007) úgy véli, hogy így válnak gyakran a társadalmon kívüli testté például épületek, és-ahogy mondja -ekkor válhatnak bűnözési helyszínekké, vagy megjelennek rajtuk a graffitik.

Az interpretátor

Az ICOMOS 2008 Charterjében a bemutatás (*presentation*) szó az értelmezendő tartalom alaposan megtervezett megmutatását jelenti mely az információ elsajátítását fizikai hozzáférés és infrastruktúra segítségével teszi elérhetővé. (“the carefully planned communication of interpretive content through the arrangement of interpretive information, physical access, and interpretive infrastructure at a cultural heritage site.” ICIP, 2008). Ebben az értelmezésben a tartalom ugyanolyan fontos, mint az interpretációs művelet milyensége, azonban ez az értelmezés is egyirányú mozgást feltételez melyben a tények és tartalmak átadása a kulcsmotívum. A cél ez esetben az, hogy a látogató pontosan megértse az interpretált tartalmat.

Ezzel szemben az örökséginterpretáció elmélete és gyakorlata azt vallja, hogy az interpretáció nem lehet top-down művelet, mivel a probléma maga legtöbbször éppen az, hogy egymásnak ellentmondó párhuzamos vélemények léteznek a tekintetben, hogy valójában MI a szóban forgó örökség, illetve, hogy KINEK, MIÉRT és MILYEN FORMÁBAN fontos (Silvermann & Ruggles, 2007).

A látogató

Az örökségi helyszínek értelmezésében természetesen nem csak a helyi közösségek tudásai és érzelmei számítanak, hanem a látogatókra sem passzív befogadóként tekint az örökség interpretáció. Az örökség tárgyához vagy témájához a látogatók is viszonyulhatnak akár szélsőséges érzelmekkel is a ráismerés, megértés vagy feldolgozás folyamán (Wells, Butler & Koke, 2013).

A látogatókutatás az egyik legizgalmasabb területe az örökség interpretációnak. Sok kulturális intézmény még ma is főleg a látogatók számára figyel, pedig az nem mond el mindent arról, hogy mennyire gazdaságos, szükséges vagy fontos az adott helyszín működtetése. Közelebbről megvizsgálva gyakran azt látjuk, hogy a látogatók nem úgy viselkednek és mozognak a kiállítási térben, az állatkertben, a hagyományőrző fesztiválon, vagy a történeti tájban, ahogy szeretnénk, vagy ahogy elképzeljük. Legtöbbször a szövegekkel gyűlik meg a mai látogatók baja-egyre inkább figyelembe kell vennünk a funkcionális diszlexiát: az emberek egyre kevésbé hajlandók hosszú szakmai leírásokat olvasni, akármennyire érdekesek is. A látogatókutatási vizsgálatokban manapság gyakran használnak látogató megfigyelő applikációkat. Az *eye-tracking* módszer azt vizsgálja, hogy hova néznek a látogatók, illetve, hogy hova néznek legtöbben, így meghatározhatóak a bejárt helyszín kiemelt pontjai. A *visitor tracking* applikáció a látogatók aktivitásának megfigyelésében segíti a kutatót: megismerhetjük a tipikus tevékenységeket, ill. a leggyakrabban használt útvonalakat. Az örökségekkel való találkozásban keletkező látogatói érzelmeket sokféle módon lehet kezelni, azoknak feldolgozásában segíteni lehet és kell egyéni, vagy csoportos helyzetekben.

A közösség szerepe az interpretációban

A szakember (interpretátor) és a látogató ideális esetben nem kizárólagos szereplői az örökség interpretációnak, mint például az idegenvezetés esetében. A harmadik főszereplő a helyi közösség kell, hogy legyen. Az ő jelenük és múltjuk az adott örökségi helyszínben, tárgyban testesül meg. Az értelmezésen és bemutatáson keresztül a megnyilvánulhat(nak) a helyi közösség, vagy közösségek olvasatai, véleményei, érzelmei, emlékezete, amelyek az egyes emberek történeteiben öltönek formát, adnak jelentéseket és tartalmakat a tárgyaknak, helyszíneknek, tájaknak és szokásoknak.

Az örökségi helyszíneken a helyi közösségek szava az interpretáció kihagyhatatlan eleme kellene, hogy legyen az ott lakók vitáival, kétségeivel, fenntartásaival,

kijózanító magyarázataikkal vagy akár vicceikkel a jól bevált tényyszerűséggel és hideg adatokkal szemben. Bangall (2003) ezt nevezi érzelmi autenticitásnak” (*emotional authenticity*).

A közösség nem tekinthető evidensen létezőnek, mivel az örökségi értéket létrehozó valahai közösség sohasem azonos azzal a csoporttal amelyik jelenleg magáénak tartja. Amikor bármely örökséggel kapcsolatban a közösség szerepéről beszélünk elvileg mindazon perspektívákra és érdekek összességére kellene gondolnunk, amelyeket az adott közösség tagjai felvet(het)nek. Sok helyen még mindig gyakori jelenség, hogy amikor különféle interpretációs technikák alapján külső szakértők értelmezik a látottakat-hallottakat a megközelítés nem a „miért”, hanem sokkal inkább a „hogyan” szintjén működik (Uzzel, 1998).

SZOCIOLÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI ASPEKTUSOK: EMLÉKEZET ÉS KULTURÁLIS EMLÉKEZET, HELYEK ÉS ELKÉPZELT GEOGRÁFIÁK, IDENTITÁS, ÉRZELMEK

Emlékezet, kulturális emlékezet

Mivel a kulturális örökségek pótolhatatlan és egyedi tulajdonai egy adott közösségnek, a kollektív emlékezet az örökséginterpretáció alapkérdése. Az un.” lelkiismereti emlékhelyeken” („sites of conscience”) (Sevcenko, 2002) a közösségek bevonása az interpretációba különösen fontos. Hátrányos helyzetű csoportok esetében kiélezetten merülnek fel a kollektív emlékezeti vonatkozások. Smith szerint a látogatói helyszínek az emlékezet életre keltését szolgálják, és nem önmaguk valóságában érdekesek (Smith, 2014).

A kulturális emlékezet irodalomtudományi, történettudományi, antropológiai és művészettörténeti diskurzusai ugyan más csatornákon zajlanak, mint az örökséginterpretáció, az elméleti alapok ugyanott találhatóak. A kulturális emlékezet témáját, Adelaide és Jan Assmannhoz kötjük, különösen Jan Assmann 1992 -ben megjelent *Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* c. műve okán. Assmann Maurice Halbwachs *La Topographie*

Legendaire des Evangiles en Terre Sainte c. könyvének (1951) gondolatait továbbfejlesztve alkotta meg elméletét. Halbwachs alapján Assmann központi tétele, hogy a történelem, mint olyan, egy konstrukció, melyet hatalmi vagy társadalmi csoportok saját érdekeik és céljaik szerint fenntartanak. Bizonyos eseményeket kiemelnek, nemzeti vagy vallási ünnepek (és a történelemoktatás) keretén belül megerősítenek, igazságként és valóságként kezelnek, más hagyományokat és eseményeket pedig hagynak elfelejtődni, vagy tudatosan segítenek enyészetté válni. A kulturális emlékezet tudománya éppen azzal foglalkozik, hogy mi az, hogy amit egy kultúra vagy hatalmi struktúra emlékezetben tart, vagy nem enged elfelejteni (Assmann, 1992) Arra emlékszünk, amit a kollektív emlékezet keretében el tudunk helyezni, érteni vélünk, és úgy érezzük, hogy közünk van hozzá. Az fog elfelejtődni, aminek az adott jelenben nincs vonatkozási rendszere, amihez nem tudunk kapcsolódni.

A csoport emlékezetei az adott egyénben sokféle módon állhatnak össze egyéni emlékezetté. Assmann szerint, az észlelés lehet egyéni, de az emlékezet csakis társadalmi tud lenni: mindig különféle csoportokhoz tartozik (Assmann, 1992). *Emlékezés alakzatainak* hívja azokat a jelenségeket, amelyek tapasztalások és fogalmak összjátékából jönnek létre. Ezeket konkrét helyhez és időhöz kötöttség, csoporthoz kötöttség, valamint a rekonstruálhatóság mentén lehetséges meghatározni.

Assmann (Halbwachs nyomán) azt állítja, hogy a történelem ott kezdődik, ahol elhal a hagyomány, és megszűnik a társadalmi emlékezet. Ez a kutatási terület, ahol a múltat már “nem lakják” (Assmann 1992) a történelemtudomány fennhatósága.

Az örökség interpretáció sokféle, (akár egymásnak ellentmondó) emlékezeteket akar megszólítani mind a látogatók, mind a helyi közösségek oldaláról. Mivel egymással konfliktusban álló narratívák lendülnek játékba az interpretáció a társadalmi megbékélést szolgálhatja, vagyis eleget tesz a társadalmi fenntarthatóság igényének is. Az örökséginterpretáció gyakorlata jól működhet

olyan határmenti településeken, amelyek a történelem során különböző országok fennhatósága alá tartoztak, melynek következtében előfordul, hogy különféle nemzetiségek keresik az identitásukat az adott régióban egymásnak ellentmondó értelmezéssel és jellemzően politikai feszültséggel kísérve. Az együtt élő, de különböző kultúrájú, vagy vallású emberek közös nevezőit megtalálni mindannyiunk érdeke- ebben tud az örökséginterpretáció támogatást nyújtani.

Helyek, elképzelt geográfiák

A helyek és az örökségek közti kapcsolat kérdése az 1970-es évektől merült fel, amikor a humán geográfia elkezdett újabb megközelítéseket felvetni az emberek tájon hagyott lenyomatainak vizsgálatával kapcsolatban. 1973-ban David Harvey bevezette a „geográfiai fantázia” fogalmát a hely jelentése és a narratívák közti összefüggések tekintetében (Harvey, 1990). Harvey fogalma közel áll Edward Said elgondolásához, aki a Nyugat-Kelet értelmezésében használja a fogalmat, miszerint a Kelet a nyugati kultúra konstrukciója, amely évszázadokon át elképzelt képzeteket vetített rá a Keletre a „máshol” és a „másik” fogalmainak szövedékében értelmezve azt, amit a keleti kultúrák alatt érteni vélt (Said, 1978). Said orientalizmus elmélete szerint a Kelet fogalma, amelyet ő történeti korokon és diszciplínákon átívelően igaznak és állandónak tartott, a nyugati kultúra kivetített fantáziavilága, amelyben a Kelet egyrészt izgalmas és félelmetes, vagyis egzotikus, másrészt elmaradott, fejletlen, vagyis minden módon elmarad az európai kultúra „magaslataitól”. A Kelet abban az értelemben tehát, ahogy az európai hagyományban sok évszázadon át megjelenik, az európai fantázia terméke, vagyis ebben az értelemben nem létezik, azaz fikció.

Az itt részletesen ki nem fejtendő geográfiai fantázia egyéb elméletei szerint is a helyek jelentéssel telítettek, ezek a jelentések pedig fikciók, melyek bizonyos csoportok, kultúrák, vagy vallások számára meghatározó jelentéssel bírnak, mások számára azonban egészen más tartalmuk lehet, vagy akár érdektelenek is lehetnek.

Derek a *Geographical Imaginations* -ban (1994) az emlékezet és a helyek összefüggéseit taglalja a hatalommal való viszony kontextusában: a *will-to-power* a *will-to-map* áruhájában jelenik meg, állítja. Az elképzelt geográfia úgy képez identitást, hogy megalkotja a „Másik” konstrukcióját a másság reprezentációival. Tágabban nézve az elképzelt geográfia a nem -európai ember megjelenítési területe.

Megjelenésük helyei pedig azok a helyszínek, amiket az európaiak valamilyennek látnak, gondolnak és értelmeznek lehetőséget és platformot nem adva a helyi közösségeknek, hogy önmagukat értelmezzék, vagy annak hangot adjanak. Az elképzelt geográfiák többféle modus-ban létező helyek. A *Critical Inquiry*-ban Said (2000) az emlékezet, a helyek és a kitalált dolgok összefüggéseiről ír. A geográfia, mondja, társadalmilag fenntartott érzete a helynek. Jeruzsálemet például, vagy inkább az ideát, sőt, ideákat, amiket Jeruzsálem jelent különféle kitalált történetek hozzák létre, amelyek ráadásul egymással összeegyeztethetetlenek. Egészen más olvasata van a városnak a keresztény, a muszlim és a zsidó kultúra keretében. Ezeket a narratívákat fokozza Jeruzsálem mitologikusnak értelmezett lokációja-szemben a valóságos hellyel. A létező tájat, az épületeket, az utcákat beterítik (*overlain*), sőt, Said úgy véli eltakarják (*covered*) a szimbolikus asszociációk.

Gregory azt mondja, hogy a múltat mindig kérdőre kell vonni, mivel a múlt mindig jelen van anyagi vagy gondolati formában, tárgyakban, vagy mint épített örökség. A múlt sokszor darabokban marad ránk, sokszor pedig, mint hiány kísérti a jelent (Gregory, 1994). Az adott értelmezést Haraway „*situated knowledge*”-nak hívja, amely értelmezésében egy olyan tér, ahol a tudás megképződik (Haraway, 1984:320).

Harvey, Said és Gregory a múltat szimbolikus térként értelmezték, ahol a narratívák annak érdekében jönnek létre, hogy meg tudjuk különböztetni saját magunkat a Másiktól. Minden egyén és közösség szelektál a közös emlékezetből a saját reprezentációs folyamatához, hogy el tudja magát helyezni az őt körülvevő

világban. A szociális reprezentáció elmélete szerint a tudás létrejöttének folyamata során a minket körülvevő folyamatoknak és tárgyakkal értelmet tulajdonítunk, jelentéssel ruházzuk fel, és megnevezzük azokat. A szociális reprezentációk az ismeretlent ismerőssé formálják, kapcsolatot létesítenek régi és új között, segítik a valóságra irányuló koherens viselkedések kialakulását (Moscovici, 1984; Bonardi & Roussiau, 1999).

A 90-es évektől fokozott figyelem terelődött az elmúlt korok európai útleírásaira, mint a helyekről való elképzelések egyik fő forrására. Duncan és Gregory (1999) a *Writes of Passage. Reading Travel Writing* könyv bevezetőjében evidenciaként kezelik, hogy az útleírások, mint helyek bemutatása az íróról és az ő háttéréről, az ő különféle „tekinteteiről” (gaze) tár fel információkat, nem a leírt kultúráról, a bejárt helyről. A képzeletbeli geográfiákról szóló Said által inspirált kutatások sok kérdést vetettek fel a tekintetben, hogy mi módon tudták az európai írók a távoli területeket bemutatni: több évtizede a tanulmányok tárgya, hogy a képzeletbeli geográfiák miféle összetett összjátékai a hatalomnak, a vágyak és a helynek magának. Noha az említett ikonikus kötet ugyan a 18-19. sz-i európai utazók Afrikába, Dél Ázsiába és Európában tett utazásaival foglalkozik, az írások főleg azért érdekesek, mert (több geográfus tollából) fokozott figyelem irányul a hely és a tér fogalmaira. Said *Orientalizmus* c. írása által kiváltott heves viták a képzeletbeli terek vs. valódi terek kérdése felé terelték a tudományos gondolkodást. Tulajdonképpen minden geográfia képzeletbeli amennyiben mindig valamilyen módon nézünk/látunk és csakis reprezentációk sajátos csatornáin keresztül van bejárásunk akármilyen térbe vagy hozzáférésünk akármilyen helyhez. (Duncan & Gregory, 1999) A helyekhez ráadásul mindig érzelmek és hangulatok fűződnek, amelyek színezik, felhangot adnak, vagy egyszerűen akár eredetileg oda nem illő tartalmakat vetítenek rájuk: nem tudnak semlegesek lenni, segítenek a múltat, jelent és jövőt, és benne magunkat elhelyezni.

Identitás

A szociálpszichológus Bruner (1983) szerint a disszonáns örökségek elsősorban identitás kérdések: „az én és a társadalom nem adott és készen formált, fix és időtlen...Sokkal inkább mondhatjuk, hogy az én és a társadalom mindig folyamatban van és alakul”.

A közösségi identitás formálásában és megtartásában, valamint a hatalom kifejezésében, forrásának meghatározásában és megtartásában a múlt reprezentációinak nagy szerepe van. A disszonáns örökségek érthető módon leghangsúlyosabban a gyarmati múlt és más nem szimmetrikus helyzetek, elnyomások kapcsán kerülnek elő. Az első World Archeological Congress (Southampton,1986) agendája a múlttal kapcsolatos kritikus tudatosságra hívja fel a figyelmet. Bond és Gilliam (1994) a régészeti gyakorlatban mindig jelen lévő hatalmi szempontokra helyezik a hangsúlyt aláhúzával, hogy a múltat leképző társadalmi konstrukcióknak nagy szerepük van olyan jelenségekben, mint az elnyomás, a dominancia, az ellenállás vagy. az összejátszás. Ezeket a kereteket például társadalmi mozgások, mint a turizmus és intézmények, mint a múzeumok is fenntarthatják.

Például az afrikai őstörténet etnográfiai kérdésként merül fel sok múzeumban a fehér kultúra rendszerében, ahol sem az nem kérdés, hogy ezek a kultúrák hogyan értelmezték ill. értelmezik saját magukat, sem az, hogy hogyan látták vagy látják a nyugatot.

A Nigériából 1897-ben főleg a British Museumba elhurcolt ún. Benini bronzok kapcsán Opoku (2008) felveti, hogy vissza kell juttatni a tárgyakat, amelyek a beninikirályi palotát díszítették, és soha nem arra voltak szánva, hogy Európába kerüljenek. Hogyan emlékezzen a közösség a saját múltjára -teszi fel a kérdést- ha egy másik állam ellopta a tárgyi örökségüket? Jellemző probléma egyébként, hogy sokáig felmerült az is, hogy a leletgyűttes nem is Beninből származik, hanem a portugál kereskedők hozták be, hiszen a magas művészi minőség sehogyan sem volt összeegyeztethető „vadak” primitív művészetének elképzelésével

MacEnzie és Stone az *The Concept of the Excluded Past* c. könyvükben (1994) az alárendelt csoportok küzdelmeit említik, akik a saját múltjukat szeretnék újraértékelni azokkal szemben, akik különféle vallási, faji stb. diszkriminatív ideológiák alapján ezt megtagadják tőlük. Ez az újraértékelés erőszakba is torkollhat: éppen ezt látjuk jelenleg a Black Lives Matter mozgalom kapcsán. A nyugati hagyomány (történetileg és/vagy esztétikai értelemben) kiemelten értékesnek tartott műalkotásait teszik tönkre aktivisták a számukra gyarmati bűnököt megtestesítő történelmi alakok szobrainak ledöntésével, lefejezésével. Meghökkenően figyelmen kívül hagyják azokat a tipikus nyugati értékeket, mint a régiség vagy művészeti és történelmi érték (MacKenzie & Stone, 1990).

Érzelmek

Az örökségi helyszínek értelmezésekor nem csak a helyi közösségek, hanem a látogatók is viszonyulhatnak-akár szélsőséges-érzelmekkel is az interpretáció témájához vagy tárgyához.

Az emlékezet értelmezésében is óriási szerepe van az érzelmeknek, sőt Campbell (2006) megfogalmazása szerint az érzelmek maguk is eleve reprezentációs kvalitások (*representational quality*). Morton (2013) azt mondja, hogy az érzelmi igazság (*emotional truth*) nem letisztult adatokból áll, hanem (érzelmi töltettől függően) többféle lehetséges kimenettel számol. Az emlékezet az érzelmeken keresztül lép működésbe, de egyik sem független entitás, hanem mindkettő mediált és rekonstruktív (Wertsch, 2002).

Általános elképzelés, hogy a látogató azért érkezik a helyszínre, hogy újat tanuljon, vagy, hogy jól érezze magát. Smith ezzel szemben úgy véli, hogy a látogatói helyszínek önmagukban nem is tekinthetők örökségi értéknek csakis az emlékezet életre keltése eszközeinek, vagyis minden örökségi helyszín vagy történés az emlékezet színháza (Smith, 2014). Sőt, teszi hozzá, nem is feltétlenül azok a részletek vagy momentumok lesznek a legmeghatározóbbak, amiket a kurátorok vagy interpretátorok annak szánnak. Kiállítások és más helyszínek tervezőinek és

működtetőinek figyelembe kell venni a lelki történéseket és számolni kell az előhívott érzelmekkel, amelyek ráadásul ellentmondásos tartalmakkal kapcsolatban az intellektuális feldolgozáshoz is nélkülözhetetlenek. Sőt, fordítva is igaz: ha nincs érzelmi viszonyulás, beüt az unalom és nem jut el az információ a látogatóhoz.

Smith egyik kutatásában (2014) két szempont szerint vizsgálta a *bevonódást* (*engagement*). Arra jutott, hogy a felületes bevonódás inkább enged teret a kritikai megfontolásoknak, mint a túl erős, amely a heves érzelmek miatt akadályozhatja a kritikus belátást. Smith a *megerősítést* (*reinforcement*) találta még kulcsfontosságúnak. Kiállítások megerősíthetik a látogatót valamely vélekedésében és érzelmi hozzáállásában és úgy tűnik ezt az élményt tartják a látogatók a legfontosabbnak Smith kutatása szerint

Smith és Campbell 2015-ös *The elephant in the room: heritage, affect and emotion* c. elemzésükben bevezetik a “bevonódási regiszter” fogalmát (*registers of engagement*), amelynek segítségével kezelhetővé válik az érzelmi kapcsolódások széles spektruma. Vannak látogatók, akiknél felületes, vagy csekély érzelmi reakció figyelhető meg, míg másoknál mély érzelmeket mozgat meg a látvány, viszont a keletkezett érzelem nem feltétlenül jár együtt kritikai felismerésekkel, sőt, valójában kifejezetten akadályozza azokat (Smith & Campbell, 2015). A látogatók sokféleképpen reagálnak érzelmileg is. Az örökségi helyszínek, például a múzeumok nem csak az érzelmek képződésének, hanem az érzelmi feldolgozások helyszínei is lehetnek, vagy kellene, hogy legyenek. A múlttal való szembenézés felismeréseket, érzelmeket és feldolgozást eredményezhet. Interjúkban a látogatók érzelmek széles spektrumát mutatták maga jelentkezett dühtől az örömig és boldogságig, (Smith, 2014), banális nacionalizmustól igazi hazaszeretetig, szomorúságtól empátiáig, felháborodástól elfogadásig és megnyugvásig. Az érzelmek nem kontrollálatlanul és spontánul születnek, hanem a látogatók azon képessége folytán, hogy saját reakcióikat (segítséggel és magyarázatokkal) kezelni tudják az örökségi helyszín vonatkozásában. Ily módon a helyszín és a

szakemberek fontos szerepet játszanak az érzelmek kezelésében és csatornázásában (Smith & Campbell, 2015).

Míg az örökségi helyszíneken képződő értékeket korábban, mint elsajátítandó tudást, vagyis adatokon alapuló szellemi tartalmat képzelték el, a téma mai kutatása sokkal nagyobb hangsúlyt fektet az érzelmekre. Ez valószínűleg összefüggésben van az az un. *élménygazdaság* fogalmának bevezetésével is (Pine & Gilmore, 1999), vagyis azzal, hogy az élmény szerepét gazdasági tekintetben is felismerték.

Az érzelmek vizsgálatát régebben a pszichológián kívül ingoványos, a tudományosság elvárásaival összeegyeztethetetlen területnek tartották. Az örökségi helyszíneken érzelmeket kiváltó hatásokat lekezelőleg az un. disneyfikáció (*disneyfication*) (Graburn & Barthel-Bouchier, 2001; Asworth, 2009) jelenségeihez sorolták, mint amik a giccs és a műveletlenség tartományába sorolandók. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy manapság a legtöbb humán tudomány antropológiai megközelítése eleve több teret enged a pszichológiai vetületeknek főleg az emberi viselkedés és csoportmechanizmusok tekintetében.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KÉRDÉSEK: AZ EUROCENTRIKUS KÁNON

Azt gondolom, hogy a felsorolt szempontokon kívül a disszonáns örökségek megértéséhez és a helyek sokféle értelmezéséhez mai alternatív történettudományi megfontolásokra is szükség van. A történelmi események vizsgálatakor alapvető kérdés, hogy kiknek a szempontjából, mely hagyomány alapján elemzünk. A hagyományos európai történelemoktatás, amelyet legtöbben megtapasztaltunk, egy fókuszú, európai szemléletű elemzéseket ad. Alább néhány alternatív megközelítést szeretnék megemlíteni.

A jelenkori alternatív történelemszemléleteknek sok tekintetben E. Said Orientalizmus c. műve nyomán kialakult un. posztkoloniális elmélet jelölte ki az utat. Said szerint a nyugati fantázia eurocentrikus keretben értelmezi a világot,

amelyben a felsőbbrendű Európa a centrum, a viszonyítási pont és az Európán kívüli világok az alsóbbrendű perifériák. Az ellentmondásos örökségek sokszor éppen azokon a pontokon tudnak megjelenni, ahol a másféle, nem hagyományos nyugati idői és téri keretek az eurocentrikus világképet hívják ki. A posztkoloniális elméletek multidimenzionális, az európai értelmezésekkel párhuzamos olvasatokat tárnak fel főleg a gyarmati múltú területek kapcsán.

Az utóbbi években egymás után jelennek meg azok a történeti munkák, amelyek megkérdőjelezzik azt az eurocentrikus történeti kánont, amely lineárisan fejlődőnek látja a történelmet az ókortól (Egyiptom, Mezopotámia) kezdve az antikvitáson keresztül a keresztény középkoron és az újkoron át a modern és posztmodern mai mindennapjainkig, amely, ahogy Michael Scott ironikusan megjegyzi – az USA létezésében tetőzik. Scott az *Ancient Worlds: A Global History of Antiquity* művében felteszi a kérdést: „Ancient ‘World’ -or „Worlds”? Az európai történelemoktatás is mindenhol híven tükrözi ezt a szemléletet: még az egyetemeken is ritkán hallunk kölcsönösen egymáshoz kapcsolódó (interconnected) európai és Európán kívüli történelmekről. A régiók és események körül határolt egységekként élnek a fejünkben, amelyeknek semmi köze sincs egymáshoz (Scott, 2016). Az Európához kapcsolható történeti események is általában hermetikusan lezárt külön egységként merülnek fel. Például a nagy földrajzi felfedezések, sőt Amerika felfedezése rendszerint nem érintkezik a reneszánszsal, mintha nemhogy semmi közük nem lenne egymáshoz, de nem is egy időben lettek volna. Annyira hozzászoktunk ehhez a fajta megközelítéshez, hogy ha Görögországot és Rómát viszonylag alaposan ismerjük, úgy véljük, hogy széles körűen tájékozottak vagyunk az antikvitással kapcsolatban. Maga a kifejezés is kizárólag a görög és a római kultúrára vonatkozik és nem kronológiai tartalma van csupán.

A görög és a római történettel foglalkozó munkák címe rendszerint úgy végződik, hogy *’in the Ancient World*. Scott szerint ez azt a képzetet kelti, hogy a görögök

és a rómaiak úgy éltek a Földközi tenger körül, mint békák valami tó partján mit sem tudva a rajtuk kívül létező kultúrákról.

Olyan közismert nagy összefoglaló művek, mint Kenneth Clark *Civilization: Personal View* 1969, 1981, (magyarul: *Nézeteim a civilizációról*, 1985) is kizárólag az európai művészetet és kultúrát érti civilizáció alatt. Ez széles körűen igaz a művészettörténet tudományára és a többi humán tudományokra. Néhány történész már korábban alternatív megközelítést alkalmazott. Braudel például a Földközi -tengert tekintette kulturális egységnek, nem a szokásosan elfogadott egyes kultúrák határait (Braudel, 1949).

Frankopan „Silkroads” c. műve (2015) a hagyományos kánon szétszedésén és újra rendezésén dolgozik. Frankopan a középkori világ centrumait és kapcsolódásait kutatja- többek között azt is bemutatja, hogy szemben az európai történeti kánon által meghatározónak tartott kulturális és kereskedelmi központokkal Bagdad sokkal inkább volt a globális mozgások meghatározója, amit a mainstream történettudomány ill. az iskolai eurocentrikus történelemoktatás is legfeljebb lábjegyzet szinten kezel.

Az alternatív és az eseményeket globálisan értelmező történeti szemlélet egyre több nagy áttörést hoz, és termékeny talajul szolgál az ellentmondásos örökségek értelmezésének, hiszen ezek a gondolati keretek korábban nem létező megközelítéseket tesznek lehetővé.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az örökséginterpretáción belül az egyik legizgalmasabb téma a vitatható ill. disszonáns örökségek kérdése. Manapság naponta vagyunk tanúi olyan váratlanak tűnő megközelítések megjelenésének, amely teljesen más fénybe helyeznek egy megszokott jelenséget felvetve a kérdést, hogy az eddigi értelmezést el kell-e vetni, revideálni kell, vagy megfér egymás mellett több jelentés is. A kérdést az identitás, az emlékezet és az elképzelt helyek szociológiai elméleteinek szemszögéből vizsgáltam a közösségek és a látogatók érzelmi aspektusainak

pszichológiai, illetve az eurocentrikus vs. multidimenzionális történettudományi értelmezés fogalmi keretében.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Antal, E., 2018. Limes Székelyföldön: lehetünk-e büszkék a római örökségre? <https://liget.ro/eletmod/limes-szekelyfoldon-buszkek-lehetunk-e-a-romai-oroksegre#>
2. Assmann, J., 1992. *Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen.* Verlag C.H.Beck, München <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1168jkj>
3. Bagnall, G., 2003. Performance and performativity at heritage sites. *Museum and Society*, 1(2), 87-103. <https://doi.org/10.29311/mas.v1i2.17>
4. Bonardi, C. & Roussiau, N., 1999. *Les représentations sociales.* Paris: Dunod.
5. Bond, G. C. & Gilliam, A., 1994. *Social construction of the past: Representation as power*, ed. George Clement Bond and Angela Gilliam. London: Routledge <https://doi.org/10.4324/9780203754412>
6. Braudel, F., 1949. La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II. <https://doi.org/10.2307/1790692>
7. Bruner, E. M. & Gorfain, P., 1983. Dialogic narration and the paradoxes of Masada. In: Bruner, E. M. (ed.), *Text, play, and story: The construction and reconstruction of self and society*, pp. 56–79. Washington, DC: American Ethnological Society. <https://doi.org/10.1525/ae.1985.12.2.02a00150>
8. Kenneth, C., 1969. Civilization: Personal View 1969
9. Campbell, S., 2006. Our Faithfulness to the Past: Reconstructing Memory Value. *Philosophical Psychology*, 19(3), 361-380. <https://doi.org/10.1080/09515080600690573>
10. Duncan, J. & Gregory, D. (eds.), 1999. *Writes of Passage. Reading Travel Writing.* Routledge, London and New York. <https://doi.org/10.4324/9780203054543>
11. Frankopan, P., 2015. *Silkroads* Vintage. Reprint edition. <https://doi.org/10.14795/j.v5i3.342>
12. Graburn, N. H. H. & Barthel-Bouchier, D., 2001. Relocating the tourist. *International Sociology*, 16, 147–158. <https://doi.org/10.1177/0268580901016002001>
13. Gregory, D., 1994. *Geographical Imaginations.* Sage Books. <https://doi.org/10.4135/9781446213742.n20>
14. Haraway, D., 1984. Teddy bear patriarchy: Taxidermy in the garden of Eden, New York City, pp. 1908–1936. <https://doi.org/10.21825/documenta.81903>

15. Harvey, D., 1990. Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination. In: *Annals of the Association of American Geographers* vol. 80(3), 418-434. <https://doi.org/10.4324/9781315832555-32>
16. Hobsbawm, E., 1983. Introduction: Inventing traditions. In: Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds.) *The invention of tradition*, pp. 1-14. Cambridge, MA: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781107295636.001>
17. Lowenthal, D., 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139024884>
18. MacKenzie, R. & Stone, P., 1990. Introduction: The concept of the excluded past. In: Stone, P. & MacKenzie, R. (eds.) *The excluded past. Archaeology in education*, pp. 1-14. *One World Archaeology*. London: Unwin Hyman. <https://doi.org/10.1525/aa.1991.93.4.02a00540>
19. Morton, A., 2013. *Emotion and Imagination*. Cambridge: Polity. <https://doi.org/10.1093/analys/anu070>
20. Morgan, K., 2000. George Washington and the Problem of Slavery. *Journal of American Studies* 34(2) <https://doi.org/10.1017/s0021875899006398>
21. Moscovici, S., 1984. The Phenomenon of Social Representations. In: Farr, R. M. & Moscovici, S. (eds.) *Social Representations*. Blackwell Publishers
22. Opoku, K., 2008. Ten essential points on the continued detention of the Benin bronzes by European and American museums. <http://www.modernghana.com/news/184756/50/ten-essential-points-on-the-continued-detention-of.html>
23. Pine, J. & Gilmore, J. H., 1999. Experience Economy: past, present and future. In: Sundbo, J. & Sørensen, F. (eds.) *Handbook on the Experience Economy*. Harvard Business School Press. pp. 21-44. <https://doi.org/10.4337/9781781004227.00007>
24. Said, E., 1978. *Orientalism*. Pantheon Books. <https://doi.org/10.1017/s0026318400007185>
25. Said, E., 2000. Invention, Memory, and place. *Critical Inquiry* 26(2). <https://doi.org/10.1086/448963>
26. Scott, M., 2016. *Ancient worlds: a global history of antiquity*. Hachette UK. <https://doi.org/10.1353/clw.2018.0048>
27. Sevchenko, L., 2002. Activating the past for civic action: the international coalition of historic site museums of conscience. *The George Wright Forum*, 19(4) 55-64. <http://www.jstor.org/stable/43597827>
28. Silverman, H. & Ruggles, D. F., 2007. Cultural Heritage and Human Rights. In: Silverman, H., Ruggles, D.F. (eds.), *Cultural Heritage and Human Rights*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-0-387-71313-7_1
29. Smith, L., 2014. Visitor Emotion, Affect and Registers of Engagement at Museums and Heritage Sites. *Conservation Science in Cultural Heritage* 14(2) Special Issue for

International Conference on „Critical Heritage in Cross-Cultural Perspectives” https://doi.org/10.1007/978-0-387-71313-7_1

30. Smith, L. & Campbell, G., 2015. The elephant in the room: Heritage, affect, and emotion. *A companion to heritage studies*, 443-460. <https://doi.org/10.1002/9781118486634.ch30>
31. Tilden, F., 1957. *Interpreting our Heritage: Principles and Practices for Visitor Services in Parks, Museums, and Historic Places*. Chapel Hill, N.C., University of North Carolina Press. <http://www.jstor.org/stable/23517079>
32. Uzzell, D., 1998. Interpreting our heritage: a theoretical interpretation, in: *Contemporary Issues in Heritage and Environmental Interpretation*, D. Uzzell and R. Ballantyne (eds.). The Stationery Office, London, pp. 11–25.
33. Wertsch, J. V., 2002. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511613715>
34. Wohlers, L., 2015. *Informális tanulás*. KÖME kiadás

**TRADÍCIÓ ÉS INNOVÁCIÓ
A VÁROSI SZÁLLODÁK KÖZÖSSÉGI TEREIBEN**

**TRADITION AND INNOVATION
IN THE COMMUNITY SPACES OF CITY HOTELS**

JUHÁSZ-DÓRA Katalin

Kulcsszavak: *szállodai szolgáltatás-környezet, közösségi terek, design, tradíció, innováció*

Keywords: *hotelscape, community spaces, design, tradition, innovation*

JEL Kódok: *L80, L83, M31, O30*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.04>

ÖSSZEFOGLALÓ

A szálláshely-menedzsment és szállodaiüzemeltetés feltételei az elmúlt két évtizedben jelentős mértékben megváltoztak, a különböző innovációk bevezetése és elterjedése az üzleti modellek fejlődését eredményezte, radikális mértékben transzformálva a vendéglátás és a szálláshely-szolgáltatás rendszerét és folyamatait.

Átalakultak a fogyasztói szokások, a mindennapi élet a munkavégzés szinterei, a változásokra reagálva a turisztikai szolgáltatásokat biztosító létesítmények is megújultak. A technológiai innováció eddig soha nem látott mértékben indukálta a szolgáltatás-nyújtás folyamatainak reformját, amelynek eredményeképpen a turisztikai létesítmények számos új funkcióval bővültek, hogy a megváltozott fogyasztói igényeinek eleget tudjanak tenni. A közösségek szerepe mindig meghatározó volt a társadalomban, azonban a humán interakció és a személyes kapcsolatok szerepe még soha nem volt ennyire meghatározó, mint napjainkban a digitalizáció és társas izoláció időszakában.

Jelen tanulmány célja a városi szállodai szolgáltatáskörnyezet transzformációjának a vizsgálata a szakirodalmi áttekintés módszerével. A feltáró kutatás az innováció bevezetése mellett a tradíció megőrzésének interpretálására fókuszál a szállodai közösségi terek példáján keresztül.

SUMMARY

The conditions of accommodation management and hotel operation have changed significantly over the last two decades, the introduction and spread of innovation have resulted in the development of business models, which resulted in the radical transformation of the system and processes of hospitality and accommodation services.

Consumer habits, scenes of everyday life and workplaces have changed significantly, in response to the changing demand factors, tourism service facilities have also been transformed. Technological innovation has triggered unprecedented changes in service delivery processes, also tourism facilities have been extended with a range of new functions to meet the changing consumer needs. Communities have always played an important role in society, but the role of human interaction and personal relationships has never been more crucial than it is today, in the age of digitalization and social isolation.

The aim of the present study is to investigate the transformation of the service landscape in city hotels by using the literature review method. The exploratory research focuses on the interpretation of tradition preservation and introduction of innovation through the example of hotel community spaces.

BEVEZETÉS

A szállodai szolgáltatáskörnyezet nyilvános közösségi terekre és privát magánterületekre osztható (Aubert-Gamet & Cova, 1999). A szállodák közösségi terei azok a terek, ahol a vendégeknek egyedül vagy csoportosan lehetőségük nyílik szállodai szolgáltatások igénybevételére a szállodai szobaegység privát területén kívül. Ide tartoznak a vendéglátó-egységek területei, a rendezvénytermek, a közlekedő folyosók, és minden olyan egyéb szállodai tér, pihenőterület vagy munkaállomás, ahol a vendégéjszakát eltöltő vagy betérő vendég tartózkodhat és szállodai szolgáltatást igény bevehet.

Városi szállodák esetében a lobbifogadóterülete az a helyiség, ahonnan a szálláshely egyéb egységei megközelíthetőek, jellemzően nem tartózkodó, hanem közlekedő helyiség. A lobbik szerepe napjainkban létfontosságú a szállodák esetében, a vendégek megérkezéskor és távozáskor is megfordulnak itt, ezért a lobbifogadása meghatározhatja a vendég benyomását az egész szállodáról, maradandó esztétikai élményt nyújthat. A szállodai lobbifogadó olyan központi hely, amely meghatározza az egész szálloda hangulatát (Kilburn, 2018). Tekinthető a szálloda szívének is, amely folyamatosan lüktet, dinamikus mozgásban van, néha pedig megáll (Countryman & Jang, 2006). Mivel jelentős szerepet játszik az első benyomás kialakításában, a szállodatulajdonosok, a szálloda-menedzsment tagjai és a tervezők egyre nagyobb figyelmet fordítanak a lobbifogadó transzformációjára, és a vendégszobákról a közösségi terekre helyezik a hangsúlyt (Song et al., 2022).

Mіндеzeket szem előtt tartva kulcsfontosságú, hogy a szállodatulajdonosok ne csak az új szállodák nyitáskor, hanem a már üzemeltetés alatt álló szállodák esetében is a tervezők segítségét kérve újítsák meg a közösségi terekben elérhető

szolgáltatások körét, és a legapróbb részletekig átgondolva, tudatosan tervezzék meg a szállodai lobbik berendezését (Juhász-Dóra & Ilyés, 2023). Ha a közösségi terek térbeli kialakítása megfelel a vendégigényeknek, akkor hosszú távon befolyásolható a vendégek viselkedése, növelhető a vendégek által a szállodában eltöltött idő, a vendéglégedettség és a költség nagysága is.

A tanulmányban alkalmazott módszertan a szakirodalmi áttekintés. A szakirodalmi áttekintések az elméletalkotás folyamatának a középpontjában állnak, hozzájárulásokkal alapot teremtenek az elméletek kidolgozásához (Post et al., 2020). Ebben a tekintetben a szakirodalmi áttekintések fontos szerepet játszanak egy adott témakörben a tudomány jelenlegi állásáról szóló kollektív gondolkodás és párbeszéd elősegítésében (Paul et al., 2023), és további tudományos viták ösztönzésében (Patriotta, 2020). A szakirodalom tanulmányozása egyike azoknak az alapvető módszernek, amelyek alkalmazásával ötletek fejleszthetők, tudás hozható létre (Clark & Key, 2021). A szisztematikus szakirodalmi áttekintések lehetővé teszik a kutatók számára a szakirodalom hiányosságainak megfogalmazását, kutatási rések azonosítását és a témában elérhető korábban született szakirodalom kritikus vizsgálatát átlátható és szintetizáló módon (Paul & Criado, 2020).

A VÁROSI SZÁLLODÁK KÖZÖSSÉGI TEREI

A közösségi terek vizsgálata napjaink aktuális kutatási témája a városi térpályán belül mind földrajztudományi és társadalomtudományi megközelítésből, szállodaiipari kontextusban többek között az építészet, ingatlanhasznosítás és a vendégélmény perspektívájából. Az üzleti életben számos szakkikk született szálloda-menedzsment (Durst, 2018), szállodai beruházások (Keller & Burke, 2016), ingatlanhasznosítás (Manley, 2018), szállodai design (Allister, 2017), hibrid és multifunkcionális terek vizsgálatára fókuszálva (Oey et al., 2018), a tudományos életben különböző területek (gazdálkodástudomány, társadalomtudomány, szociológia, építészettudomány, építészetpszichológia, környezetpszichológia,

marketing) kutatói számos aspektusból tárgyalták a szállodai lobbik átalakulását (Alfakhri et al., 2018, Allister, 2017, Baek & Ok, 2017, Bartlett, 2022, Manley, 2018, Nanu et al., 2020, Zemke et al., 2017). A tudományos szakirodalom a legtöbb esetben a szállodai lobbikat csak érintőlegesen, alfejezetekként taglalja, ezért nem nyújtanak részletesen betekintést a különböző kategóriájú szállodák közösségi tereinek a működésébe. Számos esetben a szakirodalom csak egy-egy elem vagy tényező kiemelésével foglalkozik (Allister, 2017, Baek & Ok, 2017, Mundy, 2008) és a lobbik egyes részeinek a vizsgálatára (Alfakhri et al., 2018, Cheng et al., 2016, Countryman & Yang, 2006) vagy a szállodai vendégek viselkedésére és elégedettségére fókuszál ((Naqshbandi & Munir, 2011, Oey et al., 2018, Sarmah et al., 2018, Song et al., 2022), azonban a teljes koncepciót, a kínált szolgáltatások körét és a lobbik szerepét a szálloda történetének kontextusában nem azonosítja. A város térszervező funkciói földrajzi és társadalmi szempontból kiemelt fontosságúak (Enyedi, 2009). Az idő múlása nem csak az épületek külső szerkezetén vagy a műemlék épületeken hagyott nyomot, hanem a város- és térszerkezet fejlődésében is megmutatkozik, a hotelek elhelyezkedése is visszavezethető történelmi okokra (Batista e Silva et al., 2018). A városlakó olyan komplex környezetben él, amelyet egyszerre keretez a város természeti környezete, a város épített környezete és a város gazdasági-társadalmi környezete, ezáltal egyszerre érzékeli a három környezet hatását (Enyedi, 2009). Az időben és térben megjelenő, majd elmúló építészeti alkotások, környezeti és társadalmi kölcsönhatások eredményeként kerülnek egymás mellé a városok fizikai terében (Alföldi, 2015).

A tér és a térbeliség témaköre nem csak a földrajztudományi, hanem a társadalomtudományi kutatások területén is időről-időre visszatérő motívum (Berki, 2015). A turizmus társadalomtudományos vizsgálata három kulcsfogalom mentén csoportosítható: tér, idő és idegenség (Kramer & Lutz, 1992). A szociológusok közül Georg Simmel fektette le a tér társadalomtudományos alaptételeit, a *The Sociology of Sociability* c. tanulmánya napjainkban is aktuális

kérdéseket vizsgál. Simmel (1949) a tér szisztematikus szociológiai elméletét és keretrendszerét kutatta, több aspektus mentén vizsgálta a tér alapminőségeit, az észlelt és társadalmilag releváns jellemzőit, a térbeli képződmények létrejöttének okait és a társadalmi folyamatok térbeli leképeződését elemezte (Berger, 2016). Ray Oldenburg, folytatva Simmel kutatásait, a közösségi terek társadalmi szerepének a vizsgálatára fókuszált, és megalkotta a „*harmadik hely*” fogalmát (Oldenburg, 1989). A definíciója alapján az első hely az otthon, a második a munkahely, a harmadik pedig egy olyan független közösségi tér, amely számos alulról építkező kezdeményezés és a társadalom aktív színtere. Oldenburg (1989) definíciója alapján a szállodák is azonosíthatóak harmadik helyként egy-egy városban, ha színteret biztosítanak a különböző társadalmi rétegek tagjainak és csoportjainak az interakcióra és a kommunikációra. A köztes terek a megszokott társadalmi hálókon kívüli terek összességét jelentik, a családi és munkahelyi szociális térpályán kívül eső kapcsolati hálót jelenti. A várost alkotó különböző elemek mozaikdarabokként egymás mellé illetve megfelelő esetben többletjelentést hordozó komplex egészet alkotnak (Alföldi, 2015). Az állandóan változó, dinamikus mozgásban lévő város visszatükrözi az ott zajló életet.

„A városok történelméből nem a színes események érdekesek, hanem azok a hosszan tartó folyamatok, a longue durée, a múlt pályái, nem az eseménytörténet, hanem a társadalom- és gazdaságtörténet” (Enyedi, 2009:29). Ezen meghatározó folyamatok hosszú távon akkor is tovább élnek, ha változások következnek be, ugyanis a „*város szelleme, az értékrendje, az épített környezete nagy túlélő*” (Enyedi, 2009:29).

A szállodák építészeti és tervezési folyamataiban is megfigyelhető az idő múlásával a földszinti és az emeleti funkciók kettéválasztása, a különböző terek különböző hasznosítása a fogyasztói élmény növelése céljából (Benkő, 2017, Heide et al., 2007, Hory et al., 2017, Walls et al., 2011).

A szállodai lobbik közösségi tér funkciót tölt be, társadalmi interakciók színhelyeül szolgál (Berens, 1997, Countryman & Jang, 2006, Juhász-Dóra, 2017). A szállodai lobbiban egyszerre dolgozhatnak és szórakozhatnak mind a belföldi és a külföldi

vendégek (Naqshbandi & Munir, 2011), a szállodák közösségi terei napjainkban már multifunkcionális terekké avansáltak (Song et al., 2022). A városi luxusszállodák olyan élménykomplexumok, ahol lehetőség nyílik szórakozásra, pihenésre, a közösségi terekben az adott kor legszínvonalasabb szolgáltatásainak igénybevételére vagy akár luxustermékek megvásárlására, továbbá az új technológiai megoldásoknak köszönhetően a közösségi terek üzleti sarkaiban és munkaállomásain akár munkavégzésre is lehetőség nyílik.

A lobbiban egyszerre funkcionál a szolgáltatásokat értékesítő és a szolgáltatást-igénybe vevő területként is, például a recepció és a vendéglátó-egységek szolgáltatásai révén, a vendég a szálloda munkatársainak a segítségével a lobbiban rendel taxit, itt érdeklődik a szállodában vagy a városban elérhető szolgáltatásokról. Marketing-szemléletű megközelítésben a szállodai lobbiban *„egy olyan fizikai létesítmény, amelyben a szolgáltatást nyújtják, és fogyasztják egyszerre”* (Zeithaml et al., 2006:317). Mundy (2008) a hotel lobbiban többfunkciós szolgáltatási térként definiálja, utalva a szolgáltatások széles körére, amelyek a területén elérhetőek. Egy másik definíciója szerint a lobbiban az a hely, ahol a *„köz- és a privát világ találkozik”* (Berens, 1997:13). Ez a meghatározás utal egyrészt a vendégkör sokszínűségére, továbbá a lobbiban komplex funkcióira is. A szállodák különböző szabadidős és üzleti rendezvények, hazai és nemzetközi események színterei, lobbijaik egyaránt kínálnak szolgáltatásokat a szállodák lakóinak és a külső látogatók számára.

Wu és szerzőtársai (2023) kutatási részként azonosítják a nyilvános terek szerepét a vendégélmény szempontjából, és felhívják a figyelmet arra, hogy a jövőben a közösségi terek a vendégélményre és a viselkedésre gyakorolt hatásainak a vizsgálata szükséges. A természetes elemek alkalmazása a közösségi terekben egy olyan eszköz, amely javítja a szálloda vendégek pozitív érzelmi és viselkedési reakcióit (Han et al., 2019, Lee, 2019). A természetes elemek, mint például a zöld növények, virágágyások, víz, akváriumok, élőlények, madarak és pillangókertek telepítése a szolgáltatáskörnyezetben, egy innovatív megközelítés, amelyet

biofilikus tervezésnek neveznek. Kellert és Calabrese (2015) megállapították, hogy a biofilikus design alkalmazásának az előnyei közé tartoznak az emberek közötti pozitív interakciók elősegítése, valamint a fizikai környezethez és helyhez való érzelmi kötődés növelése.

Az üzleti életből származó szakcikkek elsősorban a vendégélmény szemszögéből és az üzleti megtérülés szempontjából vitatják meg a lobbik transzformációját. A szállodatulajdonosok már évek óta figyelmet fordítanak a szállodai közösségi területek felújítására, a lobbik tervezésekor a legfontosabb gyakorlati szempontok a világítás, a nyitott alapterület, a berendezés és a bútorok típusai és stílusai, a biofilikus elemek, a recepció alakja és mérete, a porta elhelyezése, az étel- és italállomások elhelyezkedése, a csomagszállító kocsik és a kapcsolódó berendezések elhelyezése, a környező területre vonatkozó információk elhelyezkedése és bemutatása és az elektromos csatlakozók és töltőállomások elosztása és biztosítása a vendégek számára.

A nemzetközi szállodaláncok és szállodacsoportok esetében már eddig megfigyelhető gyakorlat volt, hogy egyes nemzetközi márkák célközönsége az adott város lakói az egyes programok vagy események, rendezvények révén (Juhász-Dóra, 2020). A technológia fejlődése lehetővé tette, hogy a design és funkció szempontjából megújuló szállodai közösségi terek megfeleljenek a közösségi irodák elvárásainak is (Sarmah et al., 2017), a megújult szállodák lobbija üzleti megbeszélések és a munkavégzés színtere is egyben. A globalizáció által vezérelt dinamikus változó üzleti környezet nagy mértékben támogatta a digitális gazdaságban rejlő különböző lehetőségek kiaknázását, többek között az online térben megszervezett, alkalmi és a távolról történő munkavégzés elterjedését eredményezte (Oey et al., 2018). Napjainkban már lehetőség nyílik akár egyszerre több folyamat vagy feladat elvégzésére, így a technológia a rugalmas, személyre szabott munkavégzést teszi lehetővé. A hivatásurizmus különböző formái is átalakuláson mentek keresztül az elmúlt években, egyes szállodák már ún. „co-working” hotelekként funkcionálnak, kifejezetten az üzleti

vendégek igényeire specializálódva. A szálloda lobbik hagyományosan a társadalmi interakciók fő színtere, ahol a vendégek és a helyiek egyszerre dolgoznak és játszanak (Naqshbandi & Munir, 2011). A digitális nomádok és az üzletemberek is szívesen ötletelnek, és töltik munkaidejüket inspiráló helyeken, kávézóknak, vendéglátó-egységekben vagy akár luxusszállodák tereiben. A szállodák a fogyasztói igényekre reagálva nemzetközi szinten átalakították belső tereiket, a privát és közös terek felosztása során a hatékony kapacitáskihasználtságot helyezték előtérbe (Oey et al., 2018), a régi tárgyalótermeiket átalakították, a szabadidős eseményekre (koncertek, kézműves tanfolyamok, könyveddikálás) és üzleti megbeszélésekre egyaránt felkészültek.

A Covid-19 világitárvány az elmúlt években a fogyasztói szokások változását felgyorsította, a mindennapi élet és a munkavégzés színterei mellett nem csak a turisztikai szolgáltatók üzleti modelljeiben ment végbe változás, hanem a szolgáltatások fizikai környezetében is. Szálláshelypiaci trendként jelent meg a szállodai közösségi terek újragondolása a megváltozott fogyasztói igényeknek való megfelelés a vendégélmény biztosítása céljából.

A térhasználattal kapcsolatos folyamatok és a szálláshelypiaci átrendeződés megértéséhez múltbeli események, jelenségek feltárása és ok-okozati összefüggések időbeli értelmezése szükséges (Juhász-Dóra, 2022). A tér és a társadalom kölcsönhatásban vannak egymással, a térbeli változások elválaszthatatlanok a társadalmi változásoktól, és a társadalmi változások elválaszthatatlanok a térbeli változásoktól (Berki, 2015). A városokat egyben közösségek is alkotják, amelynek lakossága állandó változásban van (Glaeser, 2020). A városépítészeti-elmélet kategóriapárjai közül a zártság és a nyitottság paradoxona összekapcsolja a városforma és a térhasználat vizsgálatát (Benkő, 2017). A városokat a különböző társadalmi rétegek be- és kiáramlása teszi dinamikussá, teret biztosítva a gazdasági és kulturális gyarapodásnak. A városi lépték lehetővé teszi a színházak, múzeumok és éttermek által generált állandó költségek biztosítását. A fejlesztések és az egyes épületek, létesítmények

funkcióinak a meghatározása során a használó szegmens igényeire szükséges fókuszálni, a fogyasztói társadalom igényeinek megfelelően az egyes épületeket új funkciókkal, városban betöltött szerepkörrel ruházzák fel. Egy városi szálloda közösségi terei, rendezvényhelyszíne vagy akár a vendéglátó-szolgáltatásai vonzóak lehetnek a helyi lakosok számára (Emontspool & Woodward, 2018, Juhász-Dóra, 2017). Egy vendéglátó-egység esetében meghatározó szereppel bír a megközelíthetősége és a szállodán belüli elhelyezkedése, előnyt jelent, ha az utcafrontról közvetlen megközelíthető, továbbá, ha a szolgáltató-egység terasszal is rendelkezik (Hory et al., 2017). A fizikai környezet átalakítását a társadalmi változás indukálja, ezek a folyamatok egymástól elválaszthatatlanok (Benkő, 2017). A szállodák belső tereinek a kialakítása azonban nem csak a fogyasztók igényeinek való megfelelés alapján történik, megalapozott üzleti szempontok és döntések húzódnak mögötte, ugyanis összefüggés azonosítható a szállodai ingatlanfejlesztés gazdaságossága és a szálloda köz- és magántereinek a kialakítása között (McNeill, 2008). A szállodák típusaiknak és üzemeltetési formáiknak megfelelően különböző szerepet töltenek be a társadalmi és a gazdasági életében. A városi-, üzleti és konferenciahotell szolgáltatásai és berendezései révén hozzájárulnak az üzleti tárgyalások és munka sikeréhez, amikor üzleti céllal érkező vendégeket fogadnak, konferenciák, sajtótájékoztatók vagy egyéb szakmai rendezvények színhelyül szolgálnak (Kovács, 2009). A nagy üzemméretű, több szobaegységgel és nagyobb befogadóképességű közösségi terekkel rendelkező luxusszállodák tudományos találkozók, kongresszusok, kulturális és egyéb szabadidős, illetve sport- és üzleti események kiemelt helyszínei. A történelmi múlttal bíró különleges szállodaépületek szabadidős rendezvények, találkozók, bálók vagy társas rendezvények gyakori helyszínei. A luxusszállodák elsődleges funkciója a szálláshely- és egyéb szolgáltatások nyújtása a szálloda vendégei számára, míg másodlagos céllal kiegészítő szolgáltatásokat és közösségi teret nyújtanak a városlakóknak és a betérő vendégeknek (Juhász-Dóra, 2017). Egy szállodavállalat hosszú távú sikerének titka, ha minél jobban beépül a helyi

környezet üzleti és társadalmi életébe (Kovács, 2009), a lokális kapcsolatok többirányú kiépítésével és erősítésével a helyi közösség társadalmi életének központjává, kiemelt találkozóhelyévé válhat.

A SZÁLLODAI SZOLGÁLTATÁSKÖRNYEZET

A modern építészeti és technológiai megoldásoknak köszönhetően egyre változatosabb a szállodák belső tereinek a berendezése. A szállodai szolgáltatáskörnyezetnek szignifikáns szerepe van a vendég tartózkodása alatt a vendégélmény megteremtésében, de már a vendégtartózkodást megelőzően a szálláshely kiválasztásakor is. A vendéglégedettség és a jövőbeli visszatérés szempontjából is meghatározó a szolgáltatáskörnyezet. Berens egy másik definíciója szerint a „*lobbi, önmaga a desztináció*” (1997:13), utalva az atmoszféra és design kiemelkedő szerepére, amelyek segítségével a szállodai épületbe érkező vendégeket egy varázslatos tájra vagy különleges helyszínre repítik. A különböző fogyasztói szegmensek különböző elvárásokkal és szükségletekkel, vágyakkal érkeznek a szállodába, azonban ezeknek a kívánásoknak már az épített környezeti elemek révén is meg kell felelni, nem csak a szolgáltatások nyújtása során (Curtis, 2001). A szabadidős utazók általában nyugodt, meleg üdvözlésre vágnak, a hétköznapi szürkeségből szeretnének kiszabadulni, váratlan, szokatlan élményekben részesülni, míg az üzleti utazók köre számára nélkülözhetetlenek a hatékony munkavégzés eszközei, a design és a modern szolgáltatások (Bollerey, 2012).

1. táblázat. Hotelscape elméleti keret

Hotel belsőépítészeti design elemek				
Fő elemek: Színek, Fények, Berendezés, Stílus, Elrendezés		Kiegészítő elemek: Tér, Környezeti feltételek, Technológia, Műtárgyak, Nagy ablakok, Természeti elemek		
Funkcionális Design		Esztétikai design		
Holisztikus észlelés				
Szimbolikus jelentés		Értékkeremtés		Élményformálás
Érték a szálloda-vállalat számára		Érték a vendégek számára		
Érzelem befolyásolása				
Pihenés		Szórakozás		Elégedettség
Viselkedést befolyásol				
Eltöltött idő	Lojalitás	Társadalmi interakció	Ár- érzékenység	Szájreklám

Forrás: Saját szerkesztés (2022) Alfakhri et al., 2018 és Jubász-Dóra, 2020 alapján

A szállodai szolgáltatásokat, a belső design elemeket és a fogyasztói viselkedést helyezi elméleti keretrendszerbe az Alfakhri és szerzőtársai (2018) által meghatározott szállodai szolgáltatáskörnyezetre fókuszáló modell, amely a szállodai környezet fogyasztói szempontból szignifikáns fizikai elemeit listázza (1. táblázat). A *hotelscape* kifejezést Alfakhri és szerzőtársai (2018) jegyezték először, amelyet Bitner (1992) *servicescape* modellje inspirált. Hasonlóképpen szolgáltatáskörnyezetet jellemez a *dinescape* modell (Ryu & Yang, 2008), amelyet később Yang és szerzőtársai fejlesztettek tovább, és alkották meg a *restaurantscape* modellt, amely a vendéglátó-szolgáltatások fizikai környezetére fókuszál.

A *hotelscape* elméleti keret elemei lehetővé teszi a szálloda belső környezetének a fogyasztó, a szállodai vendég szempontjából történő értékelését. A belső tér fogyasztói észlelésében hangsúlyos szerepet tölt be az esztétikai és a funkcionális

design. A szálloda belsőépítészeti design elemeit két nagyobb csoportba lehet sorolni, fő és kiegészítő elemeket lehet megkülönböztetni. Alfakhri és szerzőtársai (2018) a fő elemek között a színt, fényt, berendezést, stílust és alaprajzot sorolják, míg a kiegészítő elemek között említik a teret, a környezeti feltételeket, a technológiát, a természetes elemeket, a nagy ablakokat és a műtárgyakat. A szállodai szolgáltatáskörnyezetre fókuszáló modell új megközelítésben tárgyalja a szálloda belső fizikai környezetét, ugyanis a vizsgálat fókuszába helyezi a funkcionális és esztétikai design szerepét a térészlelés során, továbbá a holisztikus megközelítés szerint viselkedést befolyásoló tevékenységeket azonosít: értékteremtés, szimbolikus jelentés, élmény átalakítás, érzelm kiváltása és a viselkedés befolyásolása.

A szakirodalom áttekintése alapján megfigyelhető, hogy a különböző design elemek szerepe domináns a szállodák és a szállodai lobbik esetében (2. táblázat). Napjaink trendjei közé tartozik a több funkciót integráló, vagyis multifunkcionális lobbis design, azonban a különböző épületek és létesítmények esetében eltérő design elemek kapnak hangsúlyos szerepet. Egy luxusszálloda esetében meghatározó a miliő szerepe, egy műemlék épületben azonban meghatározó a történelmi múlt és az örökséggel való kapcsolat. Michalkó (2023) megfogalmazása szerint a miliő magába foglal élő- és élettelen környezeti elemeket, tárgyakat és embereket, másrészt bizonyos társadalmi és kulturális gyakorlatokat, amelyek befolyásolják a vendég viselkedését. A kortárs építészeti koncepciók alapja, hogy a történelmi múlt értékeire alapozva, a kulturális és helyi értékeket megőrizve nyújtanak szolgáltatásokat mind a jelen és a jövő vendégei számára. A fizikai környezet elemei meghatározóak a vendég szálláshely-választási döntése során már a vendég tartózkodása előtt, a tartózkodás alatt a vendéglégedettség, vendégélmény, és a tartózkodás után is a lojalitás és visszatérés szempontjából.

2. táblázat. Design elemek a szállodai lobbikban

Design elemek	Szakirodalmi hivatkozások
Kulturális örökséggel való kapcsolat	Timothy & Gelbman (2015) Ong et al. (2015) Dewiyana et al. (2016) Xie & Shi (2019)
Művészeti koncepciók	Cheng et al. (2016) Lin (2016)
Milió elemei	Shi & Wang (2013) Dixon & Aldous (2014) Ahmad et al. (2018) Alfakhri et al. (2018) Heesup & Sunghyup (2019) Nanu et al. (2020)
Moduláris kialakítás	Generalova et al. (2016) Gao et al. (2019) Wuni & Shen (2019)
Zöld értékek	Hays & Ozretić-Došen (2014) Lai (2016) Vargas et al. (2017) D'Souza et al. (2021) Song et al. (2022)

Forrás: Saját szerkesztés, 2023, Huang & Tsaih, 2022 alapján tovább gondolva

A 2. táblázat is rávilágít arra, hogy a design elemek alkalmazása a lobbikban egy napjainkban aktuális téma, számos kutatás vizsgálati tárgya. A lobbiban alkalmazott design elemek közé sorolható a kulturális örökséggel való kapcsolat, a művészeti koncepciók megjelenítése, a milió elemei, a zöld értékek és a moduláris kialakítás. Számos kutató (Gao et al., 2019, Generalova et al., 2016, Wuni & Shen, 2019) felfigyelt arra, hogy nem elegendő a belső terek berendezéseire fókuszálni a fizikai környezet vizsgálata során, hanem az elrendezés szerepe is domináns. A környezetpszichológiai kutatások gyakran tárgyalt témaköre a fogyasztói viselkedés különböző berendezésű terekben, a lobbik esetében kiemelt figyelmet érdemel a moduláris kialakítás. Napjainkban a szállodai létesítmények esetében gyakran alkalmazott tervezési és közkedvelt

belsőépítészeti megoldás, hogy a kiemelkedő nagyságú közösségi tereket több alfunkcióval látják el, és úgynevezett modulokra, alegységekre osztják. Egy szálloda esetében ilyen modul a recepció területe, a lobbis várakozó, nappali funkciót betöltő területe, szuvenírbolt vagy egyéb helyi terméket vagy szolgáltatást értékesítő egység, vendéglátó-szolgáltatás területe, munkaterület, amely a munkavégzés, networking vagy tanulás színterét biztosítja.

TRADÍCIÓ ÉS INNOVÁCIÓ A VÁROSI SZÁLLODÁK KÖZÖSSÉGI TEREIBEN

A városok az innováció motorjaiként összekapcsolják a helyi lakóközösség tagjait egymással, továbbá tárt kaput biztosítanak különböző kultúrák befogadása céljából (Glaeser, 2020). *„A város, mint szerveződés maga időtlen mert az, maga a társadalom, térben és időben állandóan változó organizmus, amelynek változásának erejét, irányát és dinamikáját az alkotóelemei közötti interakciók és kölcsönhatások adják”* (Alföldi, 2015:24). Egy városi szálloda közösségi terei hasonló funkciókat és feladatokat látnak el, mint egy szálloda a városban. A szállodai lobbis a vendéggel való első találkozás színtere, a szállodai tartózkodás kiindulópontja. A fogyasztó, a szállodai vendég a szállodába való belépés során nem csak közvetlenül szolgáltatást vesz igénybe, hanem az egész őt körülvevő fizikai teret és környezetet észleli, „fogyasztja”, ez a tapasztalat értéket teremt mind a vendég, és a szállodai szolgáltató számára is, érzelmeket válthat ki, és befolyásolja a viselkedést (Countryman & Jang, 2006). Napjainkban a szállodai vendég számos előzetes elvárással érkezik a szállodába, stílusos, kényelmes, luxuskörnyezetet követel, kreatívan berendezett, 24/7 rendelkezésre álló személyzettel, design-elemekkel felszerelt, autentikus környezetben, magas színvonalú szolgáltatásokkal (Curtis, 2001). A kortárs lobbis feladata egyszerre közvetíteni a szálloda üzenetét, és összekapcsolni a külső- és a belső- épített környezetet, atmoszférát, a szolgáltatást a vendég elvárásaival. A modern lobbis feladata, hogy egyszerre tükrözze a divatot,

a technológiai vívmányokat, a szórakozási lehetőséget, a munkaterületet, de a zajoktól távol eső nyugodt pihenősarkot is megtestesítse (Collins, 2001).

A következőkben egy 2023-ban publikált nemzetközi lista kerül röviden bemutatásra, amely a világ 29 legkülönlegesebb szállodai lobbijait rangsorolja. A lista a Loveexploring, egy online utazási magazin oldalán érhető el, amely utazással kapcsolatos tippeket és fotókat oszt meg az utazóközönsséggel.

A 3. táblázat a teljesség igénye nélkül felsorakoztatja a listázott szállodai lobbik közül azt a 13 követendő példát, ahol a lobbik városi szállodában található. Ismertetésre kerülnek továbbá a lobbik egyedi jellemvonásai és azon elemei, amelyek segítségével a lobbik a helyi tradíciók megőrzése mellett innovatív funkciót tölt be.

Egyes városi szállodák közösségi tereiben tett séta olyan élmény, mintha a vendég egy kortárs művészeti galériában tenne látogatást. Napjainkban számos városi szálloda a történelmi múlt és a helyi kultúra elemeit felsorakoztatva művészeti térként vagy múzeumként rendezi be a lobbikat vagy annak egy részét. Azon városok esetében, ahol a művészet, a kultúra, a design kiemelkedő szereppel bír, a szállodai lobbik ezeket az értékeket is tükrözik.

Az Egyesült Államokban található **St. Louis Union Station Hotel** lenyűgöző lobbija megőrizte múltbéli elegáns báját, napjainkban sem hagyja feledésbe merülni az épület egykori funkcióját, ugyanis egykor a Union Station nagycsarnokaként működött. Az aranyozott motívumokkal, lendületes boltívekkel díszített magas mennyezet minden este életre kel, amikor esténként 3D-s modern fényjátékot rendeznek. Repülő madarak, egy akváriumi jelenet és más animációk, valamint az egykori állomásról és utasairól készült fotók kelnek életre a történelmi csarnok tereiben.

3. táblázat. A fizikai környezet elemei és a lobbis innovatív funkciója a vizsgált szállodákban

Szálloda neve <i>város, ország</i>	Tradíció és innováció a városi szállodák közösségi tereiben
St. Louis Union Station Hotel <i>Missouri, USA</i>	történelmi múlt digitális felidézése - fényjátékokkal pillanatképek és videók az épület előző funkciójáról a vonatállomásról
Radisson Blu Hotel Zürich Airport <i>Zürich, Svájc</i>	átlátszó impozáns üvegből készült bortároló a lobbis középpontjában, Angyaltoronyban artista művészi játéka
Hilton Foshan <i>Foshan, Kína</i>	tágas tér, pompás lobbis akvárium, fényjáték, egyedi étterem nyitott és zárt terek kombinációja, kint és bent paradoxona
Makati Shangri-La <i>Manila, Fülöp-szigetek</i>	hatalmas csillár, grandiózus üvegfelületek, virágdíszek, élő zenekar, panoráma a kertre és a vízesésre, nyitott és zárt terek kombinációja
Al Bustan Palace Ritz-Carlton Hotel <i>Maszkat, Omán</i>	intarziás falak, helyi művészek által készített egyedi mozaikok, 38 méter magas kupola, szökőkút, hárfaművész, helyi művészet, tradicionális designelemek megjelenítése
Sir Adam <i>Amszterdam, Hollandia</i>	élő DJ, eredeti műalkotások, játékasztalok, hintaágyak „The Hub” - innovatív központ, minőségi időtöltés színtere
Hotel ICON <i>Hong Kong, Kína</i>	hatalmas vertikális függőkert, ókori Szemiramisz függőkertjének megelevenedése, belső kert a zárt térben „kisvárosban a nagyvárosban”
ME Dubai <i>Dubai, UAE</i>	futurisztikus épület, a többszintes lobbis hullámzó erkélyekkel „futurisztikus úrhajók” a „szolgáltató- állomások”
Four Seasons Hotel George V <i>Párizs, Franciaország</i>	luxus belső tér, firenzei csillár, bronzszobrok, kézzel készített faliszőnyegek, márványpadló, kreatív élővirág dekoráció folyamatosan változó luxusmilió – élő dekoráció virágkölteményekből
ITC Grand Chola <i>Chennai, India</i>	helyi kultúra tradicionális elemei, történelem ihlette luxus időutazás - múzeumi funkciók, márványlépcsők Chola birodalom által inspirált kézzel készített műalkotások
Aman Tokyo <i>Tokió, Japán</i>	hagyományos és modern elemek, technológiai megoldások, meditatív sziklakert, ikebana virágok, csendes menedék a nyüzsgő városban
The Langham <i>Jakarta, Indonézia</i>	grandiózus tér, kristálycsillár, kristálypillangók, márványburkolat, helyi állatvilág, őserdei pillangók megjelenítése luxus formában
Mandarin Oriental Bangkok <i>Bangkok, Thaiföld</i>	padlótól a mennyezetig érő ablakok, történelmi részletek, díszes faragványok, templomi harangsillárok, őrző elefántok, buja zöld növények, okos megoldások és modern design párosítása
La Mamounia <i>Marrákes, Marokkó</i>	klasszikus tradicionális marokkói design, díszes csempeburkolat, díszes mozaikok, buja növények, történelmi múlt, tradicionális riad, a lobbis fókuszpontja a színek kaleidoszkópja

Forrás: Saját szerkesztés, Loveexploring, 2023 alapján

A reptéri szállodák különleges létesítmények, az átutazó vendégforgalom specializálódnak, a vendégek rövid ideig tartózkodnak ezen szállodákban, azonban a szállodai vezetők igyekeznek különleges szolgáltatások révén élménnyé varázsolni az itt töltött időt. Egy ilyen példa, a Svájcban található **Radisson Blu Hotel Zürich Airport** szálloda, amelynek lobbija a borkedvelők paradicsoma. A lobbó központi eleme egy impozáns bortároló, amely a padlótól a mennyezetig érő több mint 15 méter magas átlátszó torony, több mint 4000 palackbornak és pezsgőnek ad otthont. Amikor a vendég egy üveg bort rendel, egy artista művészi játéka tárul a lobbó vendégei elé, ugyanis a borangyalt megtestesítő artista, felrepül, hogy a hatalmas építmény megfelelő polcáról leemelje a megfelelő italt.

A Kínában található **Hilton Foshan** a város legtágasabb lobbijával rendelkezik. A lobbó középpontjában egy hatalmas, több mint ezer élő halat tartalmazó akvárium is található. A szállodai étterem részét képező akvárium felett vendégasztalok és ülőhelyek találhatóak, esténként fényjátékban úszik a különleges tér. Európa méltán híres szállodája, a Németországban található Radisson Collection Hotel Berlin szintén a lobbó közepén található henger alakú akvárium, az AquaDom révén vált híressé, amelyet a német főváros egyik fő turisztikai látványosságaként tartottak számon. A hatszintes akvárium 2022 decemberében megsérült, és szétrobbant, a 16 méter magas és 11,5 méter átmérőjű tartályból az összes víz, benne 1500 fél különböző trópusi hallal együtt kiömlött. A robbanás hatására kitörték az ajtók és ablakok, bútorokat és törmeléket sodort a víz az utcára (Turizmus.com, 2022). A Fülöp-szigetek fővárosában, Manilában található a **Makati Shangri-La** szálloda, melynek grandiózus terei és üvegfelületei révén megtöri a kint és bent paradoxonát, lehetőséget kínálva arra, hogy a vendég bentről a szállodából élvezze a külső környezetet. A lobbó hatalmas csillár és virágdíszek gazdagítják, a padlótól a mennyezetig érő ablakokon keresztül buja kertekre és vízesésekre nyílik kilátás. Omán fővárosában, Maszkatban az

az **Al Bustan Palace Ritz-Carlton** szálloda lobbija egy 38 méter magas kupolával és egy 4 tonnás kristálycsillárral büszkélkedhet. A kupolás mennyezetet és az intarziás falakat különleges mozaikok díszítik, még egy hárfaművész is hozzájárul a lobbó hangulatához, akit a vendégek hallgathatnak, miközben gyönyörködnek a belső tér varázslatos pompájában. A lobbó belső tereinek a kialakítása és a berendezése azonban nem minden esetben a minél magasabbra törő kupolákról és a luxuselemekről és -kiegészítőkről szól. A Hollandia fővárosában, Amszterdamban található **Sir Adam Amsterdam North** szálloda lobbija, a The Hub a *minőségi beszélgetés, a minőségi sör és a minőségi zene* központja (Sirhotels, 2023). A szállodaépület ínycsok burgerbüfét, szigetbárt élő DJ-szettekkel és egy folyami teraszt is kínál látogatói számára, a közösségi térben eredeti műalkotások, játékasztalok és hintaágyak találhatóak. A szálloda lobbija komplex funkciót tölt be, találkozóhelyként és a kikapcsolódás színtereként szolgál, a külföldi turistákat és a helyi lakosokat egyaránt megszólítja szolgáltatásaival. A zenekedvelők számára zenei könyvtár is elérhető, a bakelitlemezekből álló válogatásokból a szálloda eklektikus és emlékeztető hangsvot biztosít az itt tartózkodás alatti emlékeztető élményhez.

A természet a növények által a belső tér élő elemeként jelenik meg a hongkongi **Hotel ICON** szálloda közösségi tereiben. Az ókori világ csodája, Szemiramisz függőkertje elevenedik meg a szálloda lobbijának egyik falán pontosan 230 négyzetméternyi területen, a függőkert majdnem egy teljes háromszintes falat ölel fel természetközelséget biztosítva a városi szállodában. Az Egyesült Arab Emírségek területén található a méltán híres Zaha Hadid építész által tervezett **ME Dubai** kívülről űrhajónak tűnő futurisztikus épülete, többszintes lobbiját hullámszerű erkélyek és lekerekített, íves formák jellemzik. A vendégek a lobbóba betérve azt érezhetik, mintha egy futurisztikus űrhajóra szálltak volna fel, a szolgáltató-területek külön lehatárolt bázisokként, űrállomásokként jelennek meg. Franciaország fővárosában, a Párizsban található **Four Seasons Hotel George V** szállodában minden a luxusról árulkodik, a firenzei csillártól és a

bronzszobroktól kezdve az eredeti faliszőnyegeken át a márványozott padlóig, ami viszont igazán különlegessé teszi ezt a lobbát, az a folyamatosan változó élővirágokból álló kompozíció. Az egyedi szín- és virágkombinációkból álló kiállítás rendszeresen változik, az évszaknak, különböző alkalmaknak és helyi szokásoknak és ünnepeknek megfelelően. A helyi kultúra mellett a történelmi múlt megjelenítésével emelkedik ki a kortárs szállodák közül az **ITC Grand Chola** szálloda lenyűgöző méretével és pompájával Dél-India egykori legnagyobb birodalma, a Chola-dinasztia előtt tiszteleg. A palotának négy külön bejárata van, mindegyik bejárathoz külön lobbát tartozik, amelyek külön művészeti identitással büszkélkednek. Mindegyik közösségi térben a design és esztétika a történelmi múlt jegyeivel együttesen biztosítják a luxusszolgáltatások élvezetét az egyedi miliőben. A főbejáratnál a vendégeket a Chola birodalom által inspirált kézzel készített műalkotások és márványlépcsők fogadják. A helyi kultúra, a tradíció és az innováció egyszerre jelenik meg a modern, monokróm **Aman Tokyo** japán szállodában. A belső térben a hagyományos elemeket, mint például a japán kézművességet (washi papír) ötvözik az okos, innovatív megoldásokkal. A szálloda a város nyüzsgése felett egy toronyépület 33. emeletén található magasan fekvő városi menedékhelyként szolgál. A lobbát tágas teret nyújtva 30 méter magas belmagassággal rendelkezik, vízjátékkal, két meditatív sziklakerttel és ikebana virágdíszekkel biztosítja a tradicionális japán vendéglátást.

Az indonéz fővárosban nemrégiben megnyitott **The Langham** szálloda Jakarta üzleti negyedében található, és egy lenyűgöző, 11 méter magas, márvánnyal burkolt közösségi térben fogadja vendégeit. A lobbát legimpozánsabb látványossága a központi helyen elhelyezkedő nagy csillár, amely 3000, a levegőben lebegő kristálypillangót ábrázol. Az egyedi csillár neves fénytervezők tervei alapján készült, az indonéziai esőerdők ihlették, amely rengeteg pillangónak ad otthont. A belső tér épített környezetében a világításnak köszönhetően életre kel éjszaka a helyi élővilág.

A Chao Phraya folyóra néző **Mandarin Oriental Bangkok** szálloda közösségi tereit a padlótól a mennyezetig érő ablakok, a történelmi részletek és a díszes faragványok teszik különlegessé. A nemrégiben felújított lobbiban megmaradtak a történelmi templomi harangcsillárok és az őrző elefántok, amelyeket buja zöld növényekkel és modern design elemekkel párosították. Éjszaka egyedi világítás kelti életre az elcsendesedő belső teret. A pezsgő marokkói főváros számos látnivalóval büszkélkedik, a **La Mamounia** szálloda előcsarnoka a Marrákes legmeghökkenőbb helyszínei közé tartozik. A történelmi és fényűző riad belső udvarában található lobbija a színek kaleidoszkópja. A tradicionális marokkói elemeket idéző, lenyűgöző csempeburkolat, díszes mozaikok és gyönyörű növények várják a látogatókat. A lobbija fedett, zárt része szintén esztétikus, vörös plüssbársony bútorokkal, márványpadlóval és hatalmas csillárokkal díszített.

Egyszerre időtlen modern, ragyogó és meghitt, befelé és kifelé forduló, fényűző és hiteles, mitikus és vibráló, az idén 100 éves jubileumot ünneplő „a La Mamounia egyszerre minden” (La Mamounia, 2023). A Marrákes szívében található palotaszálló egyedülálló élményeket, páratlan és utánozhatatlan érzelmeket és felejthetetlen pillanatokot kínál. A szálloda a marokkói életművészetet közvetíti, minden egyes hagyományos faajtó mögött húzódó vendégszobában olyan fényűző menedéket található, ahol a stílus és a kényelem egyszerre jelenik meg egy olyan légkörben, amely ötvözi a marokkói kézművességet és a kortárs dizájnt.

A múltban a szállodák többsége főleg egy vendégtípusra fókuszált, mint célközönség, és ritkán volt arra példa, hogy egyidőben találkozzon az arisztokrata szabadidős céllal utazó vendég az üzleti utazóval egy szálloda lobbijában. Ezzel ellentétben, ma már a legtöbb városi szálloda különböző időszakokra és napszakokra szegmentálva széles körben szólítja meg a célszegmenseit. Napjainkban a városi szállodák lobbijai „*barmadik helyként*” funkcionálnak, meghatározó szerepük van a helyi lakosok és a külföldi vendégek összekötésében,

továbbá elengedhetetlen szerepük van a különböző társadalmi csoportok közötti párbeszéd kialakításában.

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A közösségi terek szerepe meghatározó a szállodákban, jelen tanulmány fókuszpontja a városi szállodák lobbija, amely a legtöbb szállodai szolgáltatásfolyamat kiinduló- és végpontja. A megváltozott szálloda-menedzsment és szállodaüzemeltetési feltételek eredményeképpen a szállodaiiparban a tradicionális elemek megőrzése mellett különböző innovációk kerültek bevezetésre, új üzleti modellek terjedtek el, amelyek radikális mértékben transzformálták a vendéglátás és a szálláshely-szolgáltatás folyamatait és rendszerét.

A szolgáltatáskörnyezet fizikai elemei szignifikánsak a vendégút minden szakaszában, a szállodai tartózkodást megelőzően, közben, és utána is. Az építészetpszichológiai tanulmányok (Doğan et al., 2013) és a design fókuszpontú kutatások (Heide et al., 2007) is rávilágítanak a közösségi terek vizsgálatának fontosságára. A modern lobbija egyszerre tükrözi a divatot, a legmodernebb technológiai vívmányokat, szórakozási lehetőséget nyújt, munkaterületet biztosít, miközben a zajoktól távol eső nyugodt pihenősarkot is megtestesíti, egyszerre funkcionál művészeti térként, munka-, pihenő-, szórakozó- és rendezvényterületként. A városi szállodai lobbija egyszerre nyújt különböző szolgáltatásokat a szabadidős és üzleti céllal érkező vendégeknek a lobbija különböző területein. A szállodai közösségi terekben számos kiaknázatlan lehetőség rejlik további új szolgáltatások bevezetésére, ahol a szállodák a vendégek széles körét fogadhatják a különböző szolgáltatásaik révén. A városi szállodák közösségi terei napjainkban „harmadik helyként” funkcionálnak, meghatározó szerepük van a közösségek szempontjából a társadalmi kohézió fenntartásában és a különböző csoportok közötti kommunikáció fenntartásában. A harmadik helyek lehetőséget biztosítanak arra, hogy a különböző társadalmi rétegek tagjai

találkozzanak egymással, szórakozzanak, dolgozzanak vagy jobban megismerjék egymást (Oldenburg, 1989). A nemzetközi versenyben a városi szálloda a lokális értékekre alapozva új célszegmenseket szólíthat meg, a helyi kultúrát és a történelmi múltat bemutató modern kiállításokkal edukációs céllal.

A tanulmányban vizsgált hazai és nemzetközi szakirodalom (Alfakhri et al., 2018, D'Souza et al., 2022, Heesup & Sunghyup, 2019, Juhász-Dóra, 2022, Michalkó, 2023, Nanu et al., 2020, Walls et al., 2011, Wuni & Shen, 2019) megerősíti, hogy a szolgáltatáskörnyezet és a design elemek szerepe domináns a városi szállodák közösségi tereiben. A szakirodalmi áttekintés kiindulási alapot nyújt a kutatók álláspontjának a feltárásához és további jövőbeli kutatási irányok meghatározásához egy adott tudományos témakörben (Patriotta, 2020, Paul et al., 2023).

Menedzseri megközelítésből a szállodaiparban hangsúlyos szerepe van a városi szállodák közösségi tereiben elérhető szolgáltatáskínálat bővítésének a hozamenedzsment elveinek követése céljából. A szállodatulajdonosok kiemelt figyelmet fordítanak a szálloda külső megjelenésére, különösképpen a szálloda lobbijára, mivel ez az első benyomás kialakításának az alapja (Kilburn, 2018, Song et al., 2022). A célpiacnak és célszegmensnek megfelelő belsőépítészeti stílus kiválasztása rendkívül fontos a vendéglégedettség szempontjából, ezért a szállodatulajdonosok gyakran külön erre a területre szakosodott belsőépítészeket bíznak meg a szállodai lobi átalakításával és modernizálásával. A lobbiban nyújtott szolgáltatáspaletta színesítése nemzetközi szinten megfigyelhető szállodai trend, melynek célja a szállodában eltöltött idő és a vendéglégedettség növelése, továbbá a vendég jövőbeli visszatérése. A városi szállodák versenyelőnyt szerezhetnek azáltal, ha a történelmi múlt értékeire alapozva, a kulturális és helyi értékeket megőrizve kínálják egyedi és személyre szabott szolgáltatásaikat vendégeik számára.

A szállodák közösségi tereinek a vizsgálata számos további kérdést vet fel, jövőbeli kutatási irányként azonosítható a különböző típusú és üzemméretű

szállodák közösségi tereinek a vizsgálata, a közösségi terekben kínált szolgáltatások azonosítása, továbbá a szolgáltatáskörnyezet kialakításának és berendezésének a kutatása.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Ahmad, H., Fazilah, F.M. & Suhardi, B.M., 2018. Public Preferences toward Shopping Mall Interior Landscape Design in Kuala Lumpur, Malaysia. *Urban Forestry & Urban Greening*, 30, 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2017.12.019>
2. Alfakhri, D., Harness, D., Nicholson, J. & Harness, T., 2018. The role of aesthetics and design in hotelscape: A phenomenological investigation of cosmopolitan consumers, *Journal of Business Research*, 85, 523-531. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.10.031>
3. Alföldi, Gy., 2015. Habilitáció - Tanulmányok. Jövő városa – Budapest 2050. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építőművészeti Doktori Iskola.
4. Allister, E., 2017. Millennial by Design: How Millennials Tastes are Shaping Hotel Design. [online] <https://www.hoteliermagazine.com/millennial-design-millennial-tastes-shaping-hotel-design/> (2023. 01. 22.)
5. Aubert-Gamet, V. & Cova, B., 1999. Servicescapes: From modern non-places to postmodern common places. *Journal of Business Research*, 44(1), 37-45. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(97\)00176-8](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(97)00176-8)
6. Baek, J. & Ok, C.M., 2017. The power of design: how does design affect consumers' online hotel booking?, *International Journal of Hospitality Management*, 65, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.05.001>
7. Bartlett, I., 2022. Workplace Trends: Reinventing the Office Lobby [online] <https://www.workdesign.com/2022/01/2022-workplace-trends-reinventing-the-office-lobby/> (2023. 01. 22.)
8. Batista e Silva, F., Herrera, M.A.M., Rosina, K., Barranco, R.R., Freire, S. & Schiavina, M., 2018. Analysing spatiotemporal patterns of tourism in Europe at high-resolution with conventional and big data sources, *Tourism Management*, 68, 101-115. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.02.020>
9. Benkő, M., 2017. Zárt/nyitott – Városforma és térhasználat, Építés – Építészettudomány, 45(3-4), 327-339. <https://doi.org/10.1556/096.2017.45.3-4.5>
10. Berens, C., 1997. Hotel Bars and Lobbies, McGraw-Hill, NewYork.
11. Berger, V., 2016. Georg Simmel térelmélete(i), *Szociológiai Szemle*, 26(2), 4-28.
12. Berki, M., 2015. A térbeliség trialektikája, *Tér és társadalom*, 29(2), 3-18. <https://doi.org/10.17649/TET.29.2.2658>

13. Bitner, M.J., 1992. Servicescapes: The Impact of Physical Surroundings on Customers and Employees, *Journal of Marketing*, 56(2), 57-71. <https://doi.org/10.1177/002224299205600205>
14. Bollerey, F., 2012. Setting the stage for modernity –the cosmos of the hotel, In: Avermaete, T. & Massey, A., ed., 2012. *Hotel Lobbies and Lounges, The Architecture of Professional Hospitality*, Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203137505>
15. Cheng, J.S., Tang, T.W., Shih, H.Y. & Wang, T.C., 2016. Designing Lifestyle Hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 58, 95-106. <https://doi:10.1016/j.ijhm.2016.06.010>
16. Clark, T. & Key, T.M., 2021. The methodologies of the marketing literature: Mechanics, uses and craft. *AMS Review*, 11(3), 416-431. <https://doi.org/10.1007/S13162-021-00210-2>
17. Collins, D., 2001. *New Hotel: Architecture and Design*, Conran Octopus.
18. Countryman, C.C. & Jang, S., 2006. The effects of atmospheric elements on customer impression: the case of hotel lobbies, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(7), 534-545. <https://doi.org/10.1108/09596110610702968>
19. Curtis, E., 2001. *Hotel Interior Structures*, Wiley-Academy: London.
20. D'Souza, C., Apaolaza, V., Hartmann, P. & Brouwer, A.R., 2021. Marketing for Sustainability: Travellers' Intentions to Stay in Green Hotels. *Journal of Vacation Marketing*, 27(2), 187–202. <https://doi:10.1177/1356766720975063>
21. Dewiyana, E., Ibrahim, N. & Hajar, N. H., 2016. The Green Aspects of Adaptive Reuse of Hotel Penaga, *Procedia, Social and Behavioural Sciences*, 222, 631-643. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.220>
22. Dixon, G.R. & Aldous, D.E., 2014. An Introductory Perspective to Horticulture: Plants for People and Places, Volume 1. In *Horticulture: Plants for People and Places*, edited by G. R. Dixon and D. E. Aldous, 1–25. New Delhi: Springer Netherlands
23. Doğan, H., Nebioğlu, O., Aydın, O. & Doğan, I., 2013. Architectural innovations are competitive advantage for hotels in tourism industry? What customers, managers and employees think about it?. *Procedia-social and behavioral sciences*, 99, 701-710. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.541>
24. Durst, C.S., 2018. Defining the 2019 hotel lobby. *Lodging Magazine*. [online] <https://lodgingmagazine.com/defining-the-2019-hotel-lobby/> (2023.01.12.)
25. Emontspool, J. & Woodward, I., 2018. *Cosmopolitanism, Markets and Consumption: A Critical Global Perspective*. Palgrave Macmillan, London.
26. Enyedi, Gy., 2012. *Városi világ*, Budapest, Magyarország, Akadémiai Kiadó.
27. Gao, S., Jin, R., & Lu., W., 2019. Design for Manufacture and Assembly in Construction: A Review. *Building Research & Information*, 48(5), 538-550. <https://doi:10.1080/09613218.2019.1660608>

28. Generalova, E.M., Generalov, V.P. & Kuznetsova, A.A., 2016. Modular Buildings in Modern Construction. *Procedia Engineering*, 153, 167-172. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.08.098>
29. Glaeser, E., 2020. A város diadala, Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest.
30. Han, H., Moon, H. & Kim, W., 2019. The influence of international tourists' self-image congruity with a shopping place on their shopping experiences. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 41, 101-109. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2019.08.003>
31. Hays, D. & Ozretić-Došen, D., 2014. Greening Hotels - Building Green Values into Hotel Services, *Tourism and Hospitality Management*, 20(1), 85-102. <https://doi.org/10.20867/thm.20.1.7>
32. Heesup, H. & Sunghyup, S. H., 2019. Green Indoor and Outdoor Environment as Nature-based Solution and Its Role in Increasing Customer/employee Mental Health, Well-being, and Loyalty, *Business Strategy and the Environment*, 28(4), 629–641. <https://doi.org/10.1002/bse.2269>
33. Heide, M., Lærdal, K. & Grønhaug, K., 2007., The design and management of ambience—Implications for hotel architecture and service, *Tourism Management*, 28(5), 1315-1325. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.01.011>
34. Hory, G., Major, Z., Müllner, P. & Benkő, M., 2017. Exploration of spatial design issues at backpacker hostels in Budapest's historic center: Informality, density, and adaptability, *Frontiers of Architectural Research*, 6(2), 157-168. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2017.02.005>
35. Huang, H. & Tsaih, L.S., 2022. Prioritizing hotel lobby design factors: perspectives of hotel operators in China, *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, <https://doi.org/10.1080/13467581.2021.1966016>
36. Juhász-Dóra, K. & Ilyés, N., 2023. A designmódszerek mint innovációs katalizátorok alkalmazása a szállodákban. *Turizmus Bulletin*, 23(1), 25-33. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2023v23n1.3>
37. Juhász-Dóra, K., 2017. Analysis of additional hotel services in the international luxury hotels – a case-study from Budapest, *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 11(1), 884-892. <https://doi.org/10.1515/picbe-2017-0094>
38. Juhász-Dóra, K., 2020. Vendégtér-paradoxon: Budapesti luxusszállodák miliője a helyi társadalom szemszögéből [Paradox of Guest Space : Milieu of luxury hotels in Budapest from the perspective of local society] 190 p., Doktori disszertáció.
39. Juhász-Dóra, K., 2022. A luxusszállodai miliő transzformációjának időbeli dimenziói. *Turizmus Bulletin*, 22(1), 13-25. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2022v22n1.2>
40. Keller, L.A. & Burke, J., 2016. The financial impact of hotel renovations. *Hotel Online*. [online] <https://www.hospitalitynet.org/opinion/4079832.html> (2022.09.10.)

41. Kellert, S. & Calabrese, E., (2015). The practice of biophilic design. <https://www.biophilic-design.com/>
42. Kilburn, H., 2018. Spotlight on: Storytelling in the Hotel Lobby. [online] <https://hoteldesigns.net> (2022.09.10.)
43. Kovács, I., 2009. A szálloda, mint termék, In: Papp Ilona, ed., 2009. Szálloda- és vendéglátásmenedzsment. Budapest: Akadémiai Kiadó.
44. Kramer, D. & Lutz, R., 1992. Resisen und Alltag, Beiträge zur kulturwissenschaftlichen Tourismus-Forschung, Traveling and Everyday Life: Contributions to Tourism Cultural Studies, Frankfurt.
45. La Mamounia, 2023. La Mamounia Marrakech. [online] <https://mamounia.com/en/> (2023. 01. 22.)
46. Lai, J. H. K., 2016. Energy Use and Maintenance Costs of Upmarket Hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 56, 33-43. <https://doi:10.1016/j.ijhm.2016.04.011>
47. Lee, S. H., 2019. Effects of biophilic design on consumer responses in the lodging industry. *International Journal of Hospitality Management*, 83, 141-150.
48. Lin, I. Y., 2016. Effects of Visual Servicescape Aesthetics Comprehension and Appreciation on Consumer Experience. *Journal of Services Marketing*, 30(7), 692-712. <https://doi:10.1108/JSM-08-2015-0258>
49. Loveexploring.com, 2023. The world's most beautiful Hotel Lobbies. [online] <https://www.loveexploring.com/galleries/68429/the-coolest-hotel-lobbies-in-the-world?page=1> (2023. 01. 22)
50. Manley, B., 2018. Hotel owners focus renovations on public spaces. Hotel News Now. [online] <https://www.costar.com/article/2010011461/hotel-owners-focus-renovations-on-public-spaces> (2023.01.22.)
51. McNeill, D., 2008. The hotel and the city, *Progress in Human Geography*, 32(3), 383-398. <https://doi.org/10.1177/0309132508089096>
52. Michalkó, G., 2023. A turizmus esszenciája. Akadémiai Kiadó. [online] <https://mersz.hu/michalko-a-turizmus-esszenciaja-uj/>
53. Mundy, J., 2008. Wide Open Spaces. *Hotelier*. 20(6), 44-46.
54. Nanu, L., Ali, F., Berezina, K. & Cobanoglu, C., 2020. The effect of hotel lobby design on booking intentions: An intergenerational examination, *International Journal of Hospitality Management*, (89) 102530 <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102530>
55. Naqshbandi, D.M. & Munir, R., 2011. Atmospheric elements and personality: Impact on hotel lobby impressions. *World Applied Sciences Journal*, 15(6), 785-792. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2361143>
56. Oey, D., Bruggen, M. V. & Hoogendoon, E., 2018. Coworking Hotels Industry Report, Horwath HTL, Hotel, Tourism and Leisure.

- https://www.hotelnewsresource.com/pdf18/HHTL_112618.pdf?utm_source=HTrends&utm_medium=referral&utm_campaign=HTrends-Publish (2023. 01. 22.)
57. Oldenburg, R., 1989. *The Great Good Place*. New York: Marlowe & Company.
 58. Ong, C.E., Minca, C. & Felder, M., 2015. The Historic Hotel as ‘Quasi-freedom Machine: Negotiating Utopian Visions and Dark Histories at Amsterdam’s Lloyd Hotel and Cultural Embassy, *Journal of Heritage Tourism*, 10(2), 167-183. <https://doi:10.1080/1743873X.2014.985223>
 59. Patriotta, G., 2020. Writing Impactful Review Articles, *Journal of Management Studies*, 57(6), 1272-1276. <https://doi.org/10.1111/joms.12608>
 60. Paul, J. & Criado, A.R., 2020. The art of writing literature review: What do we know and what do we need to know?, *International Business Review*, 29(4), 101717 <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2020.101717>
 61. Paul, J., Khatri, P. & Duggal, H.K., 2023. Frameworks for developing impactful systematic literature reviews and theory building: What, Why and How?, *Journal of Decision Systems*, <https://doi.org/10.1080/12460125.2023.2197700>
 62. Post, C., Sarala, R., Gatrell, C. & Prescott, J. E., 2020. Advancing theory with review articles. *Journal of Management Studies*, 57, 351–76. <https://doi.org/10.1111/joms.12549>
 63. Ryu, K. & Jang, S., 2008. Dinescape: a scale for customers’ perception of dining environments, *Journal of Foodservice Business Research*, 11(1), 2-22. <https://doi.org/10.1080/15378020801926551>
 64. Sarmah, B., Kamboj, S. & Rahman, Z., 2017. Co-creation in hotel service innovation using smart phone apps: an empirical study, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Volume 29 Issue 10, 2647- 2667.
 65. Shi, J.Y. & Wang, Y., 2013. On Green Interior Design. *Advanced Materials Research*, 838-841, 2842–2845. <https://doi:10.4028/amr.838-841.2842>
 66. Simmel, G., 1949. The Sociology of Sociability, *American Journal of Psychology*, 55, 254-261. <https://doi.org/10.1086/220534>
 67. Sirhotels, 2023. Sir Adam Hotel North. [online] <https://www.sirhotels.com/en/adam/> (2023. 01. 22.)
 68. Song, C., Ali, F., Cobanoglu, C., Nanu, L. & Lee, S. H. J., 2022. The effect of biophilic design on customer's subjective well-being in the hotel lobbies, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 52, 264-274. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.07.008>
 69. Timothy, D. J. & Gelbman, A., 2015. Tourist Lodging, Spatial Relations and the Cultural Heritage of Borderlands. *Journal of Heritage Tourism*, 10(2), 202-212. <https://doi:10.1080/1743873X.2014.985227>
 70. Turizmus.com, 2022. Megsemmisült Berlin egymillió literes akvárium. [online], <https://turizmus.com/szallashely-vendeglatas/megsemmisult-berlin-egymillio-literes-akvariuma-1184500> (2023. 01. 22.)

71. Vargas, G., Lawrence, R. & Stevenson, F., 2017. The Role of Lobbies: Short-term Thermal Transitions. *Building Research & Information*, 45(7), 759-782. <https://doi:10.1080/09613218.2017.1304095>
72. Walls, A., Okumus, F. & Wang, Y.C., 2011. Understanding the Consumer Experience: An Exploratory Study of Luxury Hotels. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 22(2), 166-197. <http://dx.doi.org/10.1080/19368623.2011.536074>
73. Wu, L., Liu, P. & Le, D., 2023. The role of public space in constructing experience capital: A longitudinal analysis in the hotel context, *Tourism Management*, 97, 104735, <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104735>
74. Wuni, I. Y. & Shen, G.Q., 2019. Critical Success Factors for Modular Integrated Construction Projects: A Review, *Building Research & Information*, 48, 763-784. <https://doi:10.1080/09613218.2019.1669009>
75. Xie, P. F. & Shi., W. L., 2019. Authenticating a Heritage Hotel: Co-creating a New Identity. *Journal of Heritage Tourism*, 14(1), 67-80. <https://doi:10.1080/1743873X.2018.1465062>
76. Zeithaml, V. A., Bitner, M. J. & Gremler, D. D., 2006. *Services Marketing: Integrating Customer Focus across the Firm*. Boston, MA: McGraw-Hill/Irwin.
77. Zemke, D.M.V., Chen, Y.S., Raab, C. & Zhong, Y., 2017. Hotel design, guest satisfaction, and behavioural intentions. *Anatolia*, 28(3), 338-350. <https://doi.org/10.1080/13032917.2017.1319868>

**TURISZTIKAI VONZERŐK, VAGY KÖZÖSSÉGÉPÍTŐ
HAGYOMÁNYOK ÚJRAGONDOLÁSA A FALUSI
TURIZMUSBAN**

**RETHINKING TOURIST ATTRACTIONS OR
COMMUNITY-BUILDING TRADITIONS IN RURAL
TOURISM**

SZALÓK Csilla – PETYKÓ Csilla – SCHULTZ Éva

Kulcsszavak: *falusi turizmus, funkcióvesztett falvak, turisztikai termék*

Keywords: *rural tourism, villages with no functions, tourism product*

JEL Code: *Z32, Z30, O18*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.05>

ABSZTRAKT

A rendszerváltás éveiben újra indított falusi turizmus meghatározásában, vonzerőjében fontos szerepet kapott a magyar falvak néphagyományt felelevenítő törekvése. A falvak élelmiszertermelő tevékenységéhez olyan események kapcsolódtak, amelyek megismerése a városi emberek számára turisztikai vonzerőt jelentettek. A társadalmi, gazdasági fejlődés azonban mára jelentős változást eredményezett és mind az áruterelésben mind az ehhez kapcsolható hagyományőrzésben teljes átalakulás figyelhető meg. A falvak földtulajdona néhány gazda birtokába koncentrálódott, míg a termesztett növényi kultúrák száma drasztikusan csökkent. Ezzel együtt a gazdálkodáshoz köthető néphagyományok száma is fogyóban van. Indokolt tehát, hogy a falusi hagyományokra épülő, közösségformáló falusi turizmus újragondolását a figyelem középpontjába állítsuk. Az elmúlt 30 év kutatási eredményei azt mutatják, hogy a falusi turizmus népi értékeinek megőrzése nem kapott elegendő figyelmet. A fejlesztések elsősorban a szállásfejlesztést preferálták és a hagyományápolás háttérbe szorult.

Fontos tehát, hogy az újragondolást tettek kövessék és az elődeink által ránk hagyott természeti, szellemi, kulturális örökségünket megőrizzük. A kutatás azoknak a hiányosságoknak a feltárását tartotta szem előtt, amelyek a jelen helyzet kialakulásához vezettek és igyekezett megoldást találni a sikeresen újra indított falusi turizmus túlélési esélyeinek növelésére. A még élő hagyományok megóvása nemzeti kincsünk kezelendő, amely biztosítani tudja a falvak turisztikai vonzerőjét, a közös gondolkodáson alapuló falusi közösségek továbbélését! A falusi turizmus kínálatának tematizálása, és egy eredményesebb marketing tevékenység nagyobb turistaérkezést generálna, hozzájárulhatna a hátrányos helyzetű vidéki térségek felzárkóztatásához, a fenntarthatósági célok eléréséhez.

ABSTRACT

The efforts to revive the folk traditions of Hungarian villages played an important role in the definition and attractiveness of rural tourism, which was rebooted during the years of the regime change. The food production activities of the villages were connected to special events,

which were tourist attractions for the urbanites from the cities. However, the social and economic development has now resulted in a significant change, and a complete transformation can be observed in both the production of goods and in the related preservation of heritage.

The land ownership of the villages became concentrated in the hands of only a few farmers, while the number of cultivated crops drastically decreased. At the same time, the number of folk traditions related to farming also reduced dramatically. It is therefore justified to consider the rethinking of community-building rural tourism based on village traditions as integrally important. The research results of the last 30 years show that not enough attention has been paid to the folk values of rural tourism. Developments mainly favoured the development of accommodation, and thus the preservation of traditions was pushed into the background.

It is therefore important that this rethinking is followed by sound actions, and that we preserve the natural, spiritual, and cultural heritage left to us by our predecessors. The research aimed at uncovering the gaps and shortcomings that led to the current situation and attempted to find solutions to enhance the survival chances of the successfully rebooted rural tourism. The preservation of the still-living traditions should be treated as a national treasure, which can ensure the touristic appeal of the villages and the continued existence of rural communities based on common thinking! Thematization of the rural tourism offers and more effective marketing activities would generate more tourist arrivals, hence contributing to disadvantaged rural areas catching up and achieving sustainability goals.

BEVEZETÉS

A 21. századra felgyorsult az emberek élete, az információáradat óriási, így azok a hatások, amelyek befolyásolják a mindennapi életünket, egyre gyorsabban változnak, mindannyian rohanó világról beszélünk. A világ egyre nyitottabbá válik, egyre többen utazunk és rengeteg új élménnyel gazdagodunk. Ugyanakkor a rohanó életből való kiszakadás is egyre nagyobb igényné válik, amikor a sok élménnyel ellentétben az emberek a pihenésre, a

csendre, a kikapcsolódásra, a természetes környezetre vágnak. A kutatás célja elsősorban annak a bizonyítása, hogy mint mindenhol a turisztikai ágazatban így a falusi turizmusban is egy nagy ívű fejlődést figyelhetünk meg, amely a falvak átalakulásával és az eredeti falusi gazdasági funkciók részleges vagy teljes elvesztésével függ össze. Fontosnak ítéljük annak az útnak a szekunder és primer kutatását, amely a jelen állapothoz vezetett, a korábbi turisztikai vonzerőnek számító és a helyi értékeket felértékelő nézetek átalakulását eredményezte. Az újraindított hazai falusi turizmus alapját a falusi hagyományok újraélesztésében, oktatásában és bemutathatóságában kell keresni. Mintaként az osztrák, a német, az olasz vagy francia példák szolgálnak. Napjainkra a magyar falvak élelmiszertermelő és a hagyományokat szem előtt tartó működésének funkcióvesztése következett be, amely a falusi turizmus átalakulását is eredményezte. Ezt az átalakuló fejlődési folyamatot kívánja feltárni a tanulmány azzal a céllal, hogy a folyamatosan változó kereslet kielégítését szolgáló kínálati elemeket a falusi turizmusban megtalálja.

Mi is valójában a falusi turizmus? Ha nagyon röviden és közérthetően kívánjuk megfogalmazni, akkor mindaz a természetes környezet, valamint az ebben a környezetben élő emberek mindennapi életével összekapcsolható néphagyomány, ami a falusi emberek mindennapi munkáját és teljesítményét fémjelezte. Ideértve természetesen mindazt a szolgáltatási kínálatot is, amit a falusi vendéglátók ezen a bázison a turisták számára nyújtanak. Manapság néphagyományról beszélünk vagy népszokást emlegetünk. Az, amit ma vonzerőnek tekintünk a falusi turizmusban, az a napi vagy az éves munka ritmusa volt, ahol minden időszaknak megvolt a maga munkafázisa. Több szerző fogalmazta meg az elmúlt 30 évben, hogy a falvaknak vissza kell adni a régi élelmiszertermelő funkciójukat, hogy meg tudjuk őrizni a régi hagyományokat, melyek már csak az emberek emlékezetében élnek (Kovács 2003b, Puczkó & Rátz, 2005).

A falusi szálláshely fogalma: „*olyan egyéb szálláshely, amelyet úgy alakítottak ki, hogy abban a falusi életkörülmények, a helyi vidéki szokások és kultúra, valamint a mezőgazdasági hagyományok komplex módon, adott esetben kapcsolódó szolgáltatásokkal együtt bemutatásra kerüljenek*” (Csizmadia, 1998). A 21. század világát egyszerre jellemzi a hagyományos kultúrák és értékek visszaszorulása és a szórakoztatóipar túlterjeszkedése. Vajon érvényesülhetnek-e még a népi mesterségekben a népművészetre jellemző esztétikai értékek, mint az egyszerűség, tisztaság, természetesség? A fogyasztói társadalmak lakosságának már kevésbé fontosak a helyi hagyományok, a fenntartó folklór megőrzése és továbbadása, hiszen számukra azok az eszközök, tárgyak munkafolyamtok, amelyekkel a falusi élet biztosítható volt már semmit nem jelent.

Az önellátó élelmiszertermelő funkciót elvesztett magyar falvakról sokan gondolták a rendszerváltást követően, hogy a falusi turizmus lesz az az ágazat, amely megoldja a problémáikat. A 90-es évek elején a családi gazdaságok kiépítése indult el a privatizáció és kárpótlás révén. A családi gazdaságok kialakítására kevés tőke állt rendelkezésre, a gazdák a föld- és eszköz beszerzésre koncentráltak. A több lábbon álláson és turizmuson még kevés vállalkozás gondolkodott. A főszereplő az a vidéki falusi középosztály lett, akik helyben szerveződve indították el a tiszta szobák hasznosítására a falusi vendéglátást. (Kovács, 2003a). A céljuk az volt, hogy az addig kihasználatlanul álló szálláshelyeken történő vendégfogadásokkal plusz jövedelmekhez juttassák a családokat, valamint a mezőgazdasági termékek közvetlenül juthassanak el a vásárlókhoz, a piacra. Megteremtették ezzel a helyi export fogalmát, vagyis a vevő helyben fogyasztotta el a megtermelt zöldség gyümölcs felesleget (Brljak et al., 2020).

A piacképes élelmiszertermelés helyett napjainkra átlagosan 4-5 termékre korlátozódik a termékskála. Annak ellenére, hogy a 20. század jelentős átalakulást hozott a vidék életében, a mezőgazdaság továbbra is a falusi ember

egzisztenciájának egyik forrásaként értelmezhető (Berényi, 2000). A növénytermesztés és az állattenyésztés szerepe a rendszerváltozást követő években – különösen az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk folyamatában – oly mértékben visszaszorult, hogy az napjainkra Magyarország vidéki térségeiben már kevesek számára biztosít megélhetést (Berényi, 2011). Érthető tehát, hogy a falusi ember boldogulásának egyik alternatívája a turizmus maradt, amely vidéki környezetben egyrészt az adott település turisztikai miliőjére, hagyományaira, másrészt a természethez kötődő vonzerők hasznosíthatóságára épít (Szabó, 2009). Mindez akkor lehetséges, ha meg tudjuk ismertetni a fiatalokkal a régmúlt idők emlékeit, legyen az népszokás, népművészet, vagy a népi építészet emléke. Fontos lenne tehát az újragondolás, amely kettős feladat elé állítja a falvakban élőket. Egyrészt a falusi élelmiszertermelés újraindítása, folytatása, a másik pedig a régi hagyományok értékének megőrzése. A falusi turizmus lehet az ösztönzője az összefogásnak, annak, hogy a falu lakossága közösséget alkotva, jól kialakított munkamegosztással együttműködjön.

A cél elérése érdekében feltétlenül szükséges:

- a hagyományok újragondolása, folyamatos művelése,
- a fiatalok bevonása, tanítása a helyi közösségformáló erővel együtt, a hagyományok átörökítése, újjáélesztése céljából,
- az eredmény eladható turisztikai terméké alakítása a turisták megnyerése érdekében.

A kaláka régen természetes volt, ma már nem nagyon ismert tevékenység forma. A társadalmi-gazdasági kényszerek megszűnésével a közösségépítés automatikus funkciói felszámolódtak, vagy csak az idősebb generáció őrzi az évszázados struktúrák lenyomatát. Fontos lenne, hogy a falu lakossága együtt kezelje és értelmezze mindazt, amit a közös munkavégzés jelentett, ami

közösségformáló erőként működött egy településen belül. Ilyen tevékenység lehetne napjainkban a néphagyományok ápolása és turisztikai vonzerőként való megjelenítése, hasznosítása.

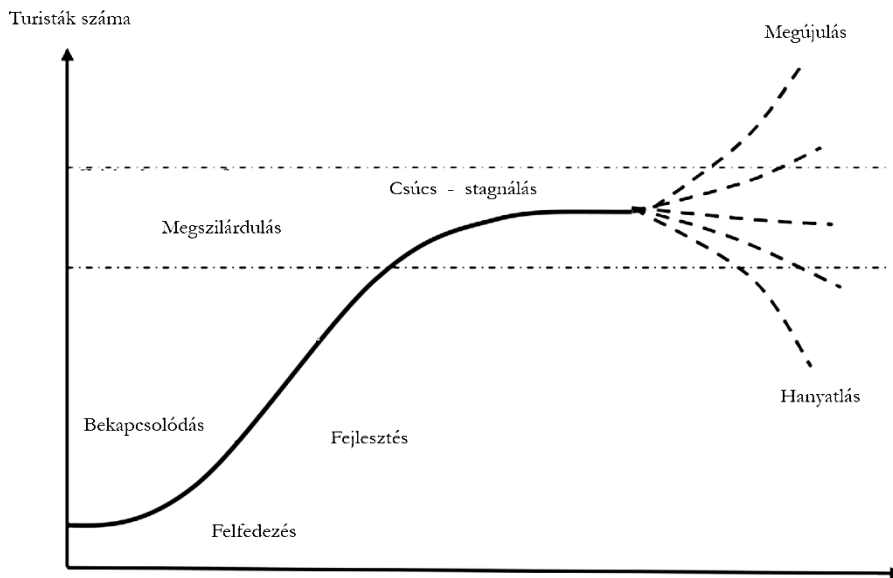
Az a szemlélet, vagy felfogás, hogy a falusi turizmust csak a falusi vendégházak nyújtotta minőségi szállások jelentik, tévútra vezet. A vendégházak jelentik a falusi turizmus alpinfrastruktúráját, amelyeknél fontos, hogy változatosak legyenek, lehetőség szerint feleljenek meg a helyi településszerkezet, településkép jellemzőknek. Az elmúlt 15 évben a falusi szálláshelyeket jelentős pályázati pénzek felhasználásával mennyiségileg és minőségileg is fejlesztettük. Az alpinfrastruktúra fejlesztése elindult, amiben viszont jelentős elmaradás tapasztalható az a falvak korábban meglévő és napjainkra vonzerőt jelentő néphagyománya, népművészeti értékei, amit szintén pályázatok segítségével lehetett volna megőrizni. Az újragondolás célja tehát, hogy legyen egy adott településen olyan tevékenység, ami az emberek tudatában még él, legyen akarat ennek a tevékenységnek a felelevenítésére, tanítására és turisztikai vonzerővé fejlesztésére. A falusi emberek a régi hagyományok újraélesztésével közösséget kovácsolnak és piacképes termékek fejlesztésével újabb bevételi forráshoz juthatnak. A megvalósítás tekintetében a huszonnegyedik órában vagyunk, hiszen felgyorsult világunk sajnos e szándék ellen dolgozik.

A kutatások alapján egyértelműen bizonyított az a tény, hogy a mai magyar mezőgazdaság és turizmus közötti együttműködés jóval túlhaladta az egykori alapszolgáltatásokból álló kínálatot és a piac önálló szegmensévé formálódott. A vidéknek szüksége van olyan transzformációra, amely a régi hagyományokból építkezik, de folyamatosan képes megújulni. Ma még ehhez a feltételek csak részben adottak, de a kutatási eredmények azt bizonyítják, hogy aki rendelkezik kellő elhivatottsággal és forrásokkal, annak megtérülő befektetés lehet a jövőben a megtermelt javak turizmusban szerepet vállaló szolgáltatók körében történő értékesítése (Brljak et al., 2020).

ÁLTALÁNOS ÉS SPECIFIKUS ALAPFOGALMAK

Motiváció és vonzerő

Ahhoz, hogy a hagyományokra épülő falusi turizmus újragondolását értelmezni tudjuk a turisztikai alapfogalmak között, további tájékozódásra van szükség. A falusi turizmus fejlődési modelljének leírásához a turisztikai területekre alkalmazott életciklus-elmélet nyújt elméleti háttérrel (Butler, 1980).

1. ábra. A turisztikai területek életciklusa

Forrás: Butler, 1980)

A turistának szükségletei vannak, ami a hiány érzéséből keletkezik. Ebből következik a vágy, az igény. Az indítóok, a céllképzelés, ami a magatartást kiváltja a motiváció. Az, hogy mik lehetnek a motivációk, nehéz elhatárolni egymástól, hiszen a turistának több oka is lehet az utazásra, egyéb tényezők is befolyásolhatják. Így van ez a falusi turizmusban is (Csizmadia, 2014). Fontos, hogy a potenciális turista rendelkezzen elég szabadidővel, szabadon

felhasználható jövedelemmel és motivációval ahhoz, hogy végbe menjen egy utazás. Számptalan utazási motiváció létezik, ami általában előnyben részesíti a vidéket, a falut, de fontos a piac vizsgálata, valamint egy adott térség jellemzőinek feltárása, a kínálat tematizálásához. A falvak sokszínűsége teszi igazán változatosá a kínálatot, hiszen a népi hagyományok, a falusi szokások újragondolása, megtanítása és bemutatthatósága teremti meg a falusi turizmus vonzerőit. A különböző vonzerőkről adott információk pedig befolyásolni tudják a turista döntését a turisztikai termék vagy csomag megvásárlásakor. Az utazásszervezők, az e-marketing jelentős szerepet játszanak abban, hogy az utazók megismerhessék a helyi termékeket és szolgáltatásokat, és a helyi termelők és szolgáltatók is eljussanak a turistákhoz. A motiváló tényezők, melyek pozitív irányba befolyásolják a döntéseket, jól alkalmazhatók a termékek és szolgáltatások értékesítésének növelésére.

Az eredeti kínálat tényezői kevésbe kapcsolódtak közvetlenül a turizmushoz. A származtatott kínálatokhoz pedig olyan szolgáltatások tartoztak, amelyeket készenlétben tartottak turisztikai hasznosítás érdekében. Ezek a helyváltoztatást, tartózkodást szolgáló létesítmények és a közvetítési csatornák (Csizmadia, 2001).

A falusi turizmus szempontjából különösen fontos egy adott térség vonzerője, a település légköre, valamint szolgáltatásai. Ezen tényezők keltik fel elsősorban az érdeklődést az utazni vágyókban, valamint később ez adja az élményt, a kielégülést. Hasonlóképpen, mint a motivációnak, számos fajtája lehet a vonzerőnek is. A vonzerő egy olyan hatás, húzóerő, ami miatt az emberek útra kelnek. Ezek lehetnek: természeti értékek, vagy ember alkotta hagyományos termékek, történelmi, kulturális, gasztronómiai különlegességek, – etnikai események – fesztiválok, családi, baráti, üzleti, hivatali események (Kovács, 2003a).

A falvak turisztikai termékét összetetten alkotják a különböző helyi szolgáltatások és vonzerők. Lengyel Márton szerint a jellemzői közé tartozik, hogy a falusi turizmus terméke megfoghatatlan, hiszen előre nem tudjuk, mit élünk majd át egy adott helyen, azaz „élményt” vásárolunk (Lengyel, 2004).

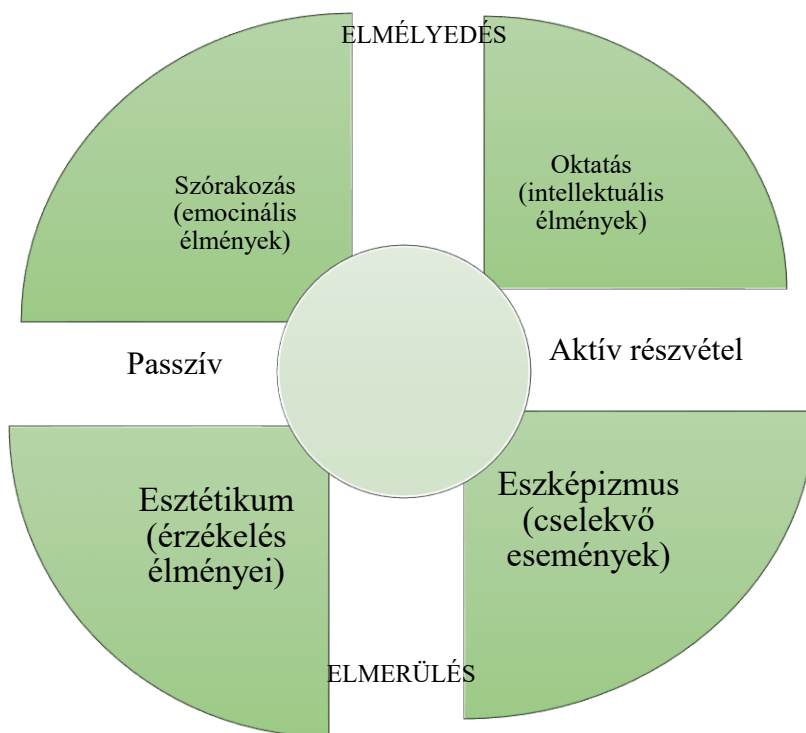
A falusi turizmusban dolgozó emberi erőforrás viselkedése, hozzáállása nagyon fontos tényező a termék megítélésében. A kölcsönös hatás itt domborodik ki leginkább. Ugyanakkor a turisták, látogatók viselkedése is befolyásolja, ezért nehéz a minőséget ellenőrizni. A desztinációk közötti erős verseny nagyban alakítja a turisztikai terméket. A különböző úti célok és szolgáltatók között, konkurenciaharc folyik, mindenki a jó hírnévért, elismerésért küzd. Fontos továbbá, hogy egy adott termék ne legyen másolható. A sikeres vonzerőt jellemzően hiába másolják le, az nem feltétlenül lesz sikeres más környezetben, más körülmények között. Vannak olyan tényezők, amit nem tudunk befolyásolni. Ilyenek például a természeti adottságok, a történelmi múlt, vagy a természetes gyógytényezők. Ezzel ellentétben az ember alkotta turisztikai termékeket át lehet ültetni úgy, hogy az adott falura, az adott szálláshelyre speciálisan jellemző hagyományokat elevenítjük fel velük. Az infrastruktúra fejleszthető és létrehozható tényező. A vonzerők adnak választ a legfontosabb kérdésre, arra, hogy miért jöjjön ide valaki? (Lengyel, 2004). A falusi turizmus ott kezdődik, ahol az igényes és minőségi szolgáltatást nyújtó, a vendég komfortigényét kielégítő szálláshely kialakítása véget ér!

A TURISZTIKAI TERMÉK ÉS AZ ÉLMÉNY

A falusi turisztikai termék olyan szolgáltatások összessége, amit a turisták a falun igénybe vesznek. Ezek a szolgáltatások erősítik a turisztikai vonzerőt, bővítik a befogadóképességet és ösztönzik a költés nagyságát – ezek alapfeltételeken kívüli szolgáltatások. A turisztikai termék lehet egy vagy több

szolgáltatás, illetve több fogyasztói szegmensen együttesen célzó szolgáltatáshalmaz is. Alkotóelemei lehetnek például egy látványosság, a gasztronómia, a szállás, vagy akár a vendégszeretet. A termék egyik legfőbb célja az élmény nyújtása, ami az utazás során szerzett tapasztalatban összegezzhető. (Kim, J.H et al. 2010)

A turizmusban, így a falusi turizmusban szerezhető élményeket négy kategóriába sorolhatjuk (Molnár & Remenyik, 2017). A leggyakoribbakban, amelyek a legtöbb embert szórakoztatják, a turista passzívan vesz részt. Ilyenek például a népzenei koncertek, a néptánc bemutatók, a népi színjátszók előadásai.

2. ábra. Az élmény négy területe

Forrás: saját szerkesztés Molnár & Remenyik 2017 alapján

Ebben az esetben a turisták kapcsolata az eseménnyel inkább elmélyedés, mint elmerülés. Az oktató jellegű események, rendezvények, mint pl. a lovaglás vagy a táncház, ahol néptánc tanítás is folyik, az már az aktív részvételt igénylik. A turisztikai élményt befolyásoló tényezők, amelyek a falusi turizmusban értelmezhetők (Michalkó & Rátz, 2005, Molnár & Remenyik, 2017):

- izgalom, kaland (lovaglás, lovaskocsis túra),
- új készségek, ismeretek (néptánc tanulás a helybéliekkel, kézműves foglalkozások, fonás, szövés, hímzés, csipkeverés turisztikai termék elkészítése),
- esztétikum (madármegfigyelés, egy kilátóból a táj megfigyelése, vizes élőhelyekben való gyönyörködés),
- társaság, együttlét (falusi portán a családdal élményszerzés, beszélgetés),
- kihívás (geocaching játékban való részvétel),
- egzotikum (egy városi turista számára teljesen más kultúrájú közösség megismerése),
- személyes részvétel (szüreten való jelenlét, helyi gasztronómiai termékek elkészítésében való részvétel: lekvár, kalács, rétes),
- boldogság (új emberek megismerése, származási helyhez való visszatérés),
- relaxáció (falusi portán, fürdődézsában pihenés),
- spontaneitás (utolsó pillanatban foglalás egy távoli faluban),
- menekülés a nyomás elől (egy autentikus falusi helyszínen eltöltött hétvége a csendben, nyugalomban),
- tudás (falusi tájházakban új információk, tények, tapasztalatok szerzése),

- szolgáltatás minősége (vendégház által kínált szolgáltatások)

Ez az összegzés is jól mutatja, hogy mennyi élményszerzést befolyásoló tényező létezik, ha egy-egy adott település szemszögéből vizsgálódunk.

A rendszerváltást követően több szerző Berényi I., Szabó G., Csizmadia L., Hanusz Á., több szakmai előadásában megfogalmazta a vidék felzárkóztatásának programját és benne a falusi turizmus szerepét. Ha ebből a megközelítésből vizsgáljuk a falusi turizmus szerepét, a következő céloknak kellett volna megvalósulniuk:

- a falvak népességmegtartó erejének növekedése,
- helyi közösségek kialakulása, erősödése,
- az agrárvállalkozások „helyi exportlehetőségének” bővülése, a megtermelt javak helyben fogyasztásának növekedése,
- a vidéki természeti környezet terheltségének csökkenése folyamatos kontrollja,
- a turista igényeihez alkalmazkodó falusi, térségi szolgáltatók szervezetének kiépülése,
- a falvak természeti erőforrásának, társadalmi-kulturális örökségének előtérbe helyezése,
- a mezőgazdasági művelés tovább éltetése, a vidéki tájkép megőrzése, fenntartható megtartásának biztosítása.

A FALUSI TURIZMUS ÉRTELMEZÉSE, MINT KOMPLEX TURISZTIKAI TERMÉK

Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban számos megfogalmazás született a falusi turizmus értelmezésére. Már a nevezéktanában is különbséget találunk, hiszen nem csupán a farm vagy agroturizmust foglalja magába. Több szerző szerint a természetközeli vakációzás lehetősége, a vidéki hangulat és a

szállásadás mellett olyan további szolgáltatások, mint amilyenek a fesztiválok, a rekreáció, a gasztronómia, a kézműves, vagy éppen mezőgazdasági termékek árusítása is a falusi turizmushoz sorolódik. A motivációik között tehát megjelenhet a természet- és emberközelség érzése, az eredetiség keresése, a lecsendesedés és a vidéki életmód, illetve kultúra megtapasztalása, a tanulás iránti vágy, az aktív tevékenység a szabadban, és egyre jellemzőbben mindezen élmények együttese. (Kulcsár, 2013) A komplex turisztikai termék gondolata már korábban megszületett, hiszen Csizmadia László, a FATOSZ egykori elnöke hasonló megállapításra jutott 2014-ben: *„A városon kívüli, helyi és regionális vonzerőkkel rendelkező, gondozott falusi, vidéki környezetben a belföldi és külföldi vendégek szabadidő-eltöltési szükségleteinek széles körű, kereskedelmi alapon történő kielégítése, és az ezt szervező helyi intézmények és szolgáltatók együttműködése.”* A falusi turizmus a falu összetett kínálatának a hasznosítása. Együtt kínálja a vidéki életkörülményekre, a helyi népszokásokra, a kultúrára és - ahol lehetőség van rá - a mezőgazdaságra alapuló programokat (Csizmadia, 2014). A falusi turizmus azonban nem egyenlő a falusi vendéglátással. A falusi turizmusban résztvevő turista igényli, hogy a házigazda által tapasztalatot szerezhessen a falusi életről, a saját konyhában készült, és akár a vendéglátója által termelt alapanyagokból készült ételt fogyasszon. Továbbá, hogy megismerhesse a helyi sajátosságokat, kulturális értékeket, tevékenységeket: sütés kemencében, kosárfonás, szövés. Az alapvető kínálati elemek között meg kell említeni a biztonság és a kényelem jelenlétét, hiszen falusi környezetben is elvárja a vendég a különböző alapszolgáltatások (bolt, gyógyszertár) meglétét. A keresleti oldalt vizsgálva tapasztaljuk, hogy a legnagyobb szegmenset kialakítók a városban lakó, kisgyermekes családok, akik olyan nyaralásra vágnak, amely a család minden tagjának hasznos időtöltést kínál (Michalkó, 2016). A falusi vendéglátásban tehát olyan szolgáltatások alakulnak ki, amik a csendes, falusias környezetben, de mégis az

infrastruktúrát nem mellőzve biztosítják a vendégek kiszolgálását. Az átlagos, szokásos programokon túl olyan tevékenységekbe kell bekapcsolni a vendégeket, amik csak az adott településen, illetve az adott vendégfogadóban találhatóak. Ezek a programok nemcsak bemutatásra szolgálnak, hanem az odautazók részt vehetnek, kipróbálhatják mindazokat a tevékenységeket, amikkel a háziak foglalkoznak, pl. szőlő- és földművelés, állattenyésztés, illetve ezekből adódó termékek feldolgozása (Fekete, 2016).

Sági Ernő Miklós „A falusi vendéglátás mestersége” című könyvecskéje 1934-ben jelent meg. Helytálló ma is és megfogadandó a megállapítás: *„Arra kell tehát törekedniünk, hogy a külföldiek útját hozzánk irányítsuk, utazási kedvüket hazánk iránt fokozzuk, természeti szépségeink, műkincseink, gazdag múzeumaink és népszokásaink iránt kíváncsiságukat felkeltsük. Ha ezután az idegeneket sikerült hazánkba hívni, csalogatni, fogadjuk őket szeretettel, halmozzuk el őket minden figyelemmel. Velük szemben legyünk kedvesek, szolgálatra készek, nemcsak azért, mert ezt kívánja tőlünk a nemzeti becsület, a híres vendégszeretet, hanem saját érdekünk is. A vendég ugyanis nem ingyen akar nálunk lenni. Mindent jó pénzen megfizet, a lakást, az ételmezt, a fáradtságunkat”* (Csizmadia, 2014).

A falusi turizmus egyik különlegessége, hogy erősíti az emberi kapcsolatokat. A vendég és a vendéglátó kölcsönösen hatnak egymásra. Mindenki profitál a természeti adottságokból, az épített örökség, a szokások, hagyományok megőrzéséből, fejlesztéséből. A falusi porták saját készítésű termékekkel kínálják a náluk tartózkodókat, akár kedvező áron értékesíthetik saját készítésű termékeiket. A rendezett, „tiszta udvar, rendes ház” táblával kiemelt porták emelik a színvonalat, harmonikusan, esztétikusan illeszkednek a környezetbe: ugyanakkor a friss levegő, a madarak csicssergése, a mezei virágok egyszerűsége, az adott település népzeneje, régi mestersége komplexen nagyszerű vonzerő a turisták számára. A falu lakói helyben maradnak, csökken az elvándorlás. Emelkedhet a vállalkozók száma, hiszen kiszolgáló egységek

jöhetnek létre, a házias termékeket helyben lehet értékesíteni. Ezek a pozitív hatások segíthetik a hátrányos helyzetű kis falvak lakóinak fennmaradását a foglalkoztatottság, jövedelemszerzés tekintetében, ugyanakkor meg kell találni a helyes egyensúlyt a vidéki életstílus és a fejlett infrastruktúra vonatkozásában – mindkét fél részéről (Hanusz, 2014).

Fontos kiemelni a társadalmi összetartozást. Sok településen akadnak kiaknázatlan, értéktelennek tűnő lehetőségek, amelynek feltárása, vonzóvá, piacképesé tétele csakis a helyi társadalom, a lakosság összefogásával valósítható meg. Ezért a falusi turizmus egy közösségi alkotás is (Michalkó, 2016).

Sajnos a megannyi pozitív hatás mellett jelen vannak a falusi turizmus hátrányai is. Hiszen, ha az ember bármilyen módon beleavatkozik a természet rendjébe, annak nemcsak pozitív hatásai lesznek. Elkerülhetetlen néhány negatív következmény. Az, hogy milyen módon veszélyezteti a fogadóterületet, több tényezőtől is függ, többek között a vendégek számától, a helyi környezet érzékenységétől, a tradíciók fontosságától (Szabó, 2012).

A tájegységnek, a kistérségnek, azaz a falu tágabb környezetének a vonzó programkínálata az egyik feltétele a sikeres falusi turizmusnak. Magyarországon a legtöbb falu bár rendelkezik látnivalóval, de csekély számban alakították turisztikai vonzerővé. Ha kevés a vonzerő, ami rendelkezésre áll és fejleszthető, lehetséges megoldásként egy adott kistérség falvai együtt, összefogva hatékonyabban valósíthatják meg térségfejlesztő elképzeléseiket. Több település együttesen alkothat teljes, összehangolt kínálatot a látogatóknak. Ezeket a programokat, elképzeléseket a falu adottságai, értékei figyelembevételével kell kialakítani. Általában közösségi jellegűek, hiszen bárki részt vehet létrehozásukban: magánszemélyek, civil szervezetek, intézmények, vállalkozások, pl. falusi vendégfogadók, iskolai drámakörök, népdalkörök tagjai is lehetnek. A település értékeire, illetve a népi

hagyományokra épülő programok többnyire csak közös erőfeszítéssel fejleszthetők és tehetők piacképesé (Kovács, 2003b).

A falusi turizmus kialakulásakor úgy működött, hogy a falusiak, akik egyébként is a mezőgazdaságban dolgoztak – és ebből nem volt számottevő jövedelmük – keresetüket kiegészítendő tevékenységként saját portájukon, a nem használt „tiszta” szobában városiakat fogadtak. Napjainkban nem kiegészítő tevékenységként, hanem fő jövedelemszerzés céljából foglalkoznak sokan a falusi turizmussal, vendégfogadással, remélve, hogy ezáltal mind ők, mind a falu profitálnak belőle. Ahogy azonban korszerűsödnek a települések, szinte el is veszítik azt a hangulatukat, ami miatt a vendégek korábban a faluba érkeztek. Már alig van olyan falusi vendégfogadó, akinél be lehet kapcsolódni az aktív pihenésbe, lehet tevékenykedni a konyhakertben, megnézni, megsimogatni, megetetni a háziállatokat „*manapság vannak olyan falvak, amelyek a funkciójukat elveszítették?*” (Hanusz, 2014).

A hagyományos falusi életforma lassú eltűnése indokoltá tette a falusi turizmus újragondolását, az új fejlesztések komplexebb, a nemzetközi trendeknek megfelelő fejleszthetőségének kidolgozását.

1. táblázat: Programok preferencia-sorrendje

Programpreferenciák	Online	Terepen	Összesen	Helyezés
Természetjárás, túrázás	544	387	931	1.
Környéki turisztikai látnivalók felkeresése	638	383	1021	2.
Ismerkedés a hagyományos háztáji teendőkkel (pl. szüret, befőzés)	802	460	1262	3.
Hagyományos programokon részvétel (pl. kézművesség, néptánc)	806	459	1265	4.
Fesztivállátogatás	814	547	1361	5.
Csendes passzív időtöltés (pl. olvasás, társas játékok)	916	536	1452	6.

Forrás: Kulcsár, 2013

Napjaink falusi turizmus kutatásainak eredménye arra enged következtetni, hogy a turisták legszívesebben a természeti értékek és a hozzájuk kapcsolódó programlehetőségek miatt választják a falusi turizmust és csak második helyen szerepel a tágabb környék látnivalóinak felkeresése (azon attrakciók megtekintése, melyek nem a faluban található, de onnan könnyen megközelíthetők) és harmadik helyre került a vidéki életmóddal, háztáji teendőkkel való ismerkedés (1. táblázat).

A falusi turizmus kezdeti időszakában, a 90-es években a falusi turizmus fogyasztók többsége a vidéki életmód, kultúra, természet és autentikus programok komplex megtapasztalása érdekében utazott hazánk valamely turisztikai desztinációjába. A táblázatban szemléltetett kutatás eredményei alapján a felsorolt preferenciák közül a válaszadók számára legfontosabbak a természeti értékek felfedezése, a friss levegőn való tartózkodás, a szép környezetben töltött pihenés. A Kulcsár (2013) által felépített elméleti falusi turizmus modellben a preferencia elemek átrangsorolása következtében a belső, esszenciális körbe került át a természetközponúság. A kiegészítő szolgáltatások körét a vidéki életmód, a kultúra és örökség jelenti. Értelmezésében a falusi turizmus olyan turizmusforma, amely a falusi környezetben úgy biztosít étkezési, szállás- és programkínálatot az odaérkező turistáknak, hogy a természeti környezethez kapcsolódó nyugodt pihenés, a szabadidős programok kialakítása és a sporttevékenységek gyakorlása mellett lehetőséget ad a tradicionális vidéki életmód és gazdálkodás személyes kapcsolatokon keresztül megtapasztalására, illetve a vidéki kultúra és örökség megismerésére (Kulcsár, 2013). Mindez azt bizonyítja, hogy a kínálati oldal egyre szegényesebb, mivel az örökségturisztikai emlékek és értékek egyre fognak, tehát ez is indokolja a falusi turizmus, mint termék transzformációját.

A FALUSI TURIZMUS ÚJRAGONDOLÁSÁT KIVÁLTÓ OKOK

- szakember és innovatív gondolat hiányában a települések egymás ötleteit másolják (kevés vidéken a szakember),
- a humán erőforrás képzése és a folyamatos továbbképzés hiánya,
- turisztikai fesztivál összemosása a falunappal és a vallási vagy nemzeti ünnepekkel,
- a falusi vendégfogadók marketingtevékenységének részleges hiánya, kevésbé hatékony marketing a megcélzott célcsoportok számára,
- a konkurencia gyorsabb és tervszerűbb fejlődése,
- gyenge térségi összefogás (széthúzás – rivalizálás),
- innovatív fejlesztések hiánya,
- a lakosság bizalomvesztése a turizmus vidékfejlesztési lehetőségeiben,
- a szolgáltatások folyamatos minőségi megújulási igényének hiánya,
- a turisztikai infrastruktúra fejlesztésének hiánya,
- a falusi turisztikai csomagok hiánya, igazi helyi termékek hiánya,
- a megüresedő falusi ingatlanok átalakításának és újra hasznosításának hiánya,
- a tematizált minőségi falusi szálláshely-fejlesztések hiánya,
- új infrastrukturális fejlesztések hiánya (úszómedence, játszó szoba, konditerem),
- a helyi termékek, mint ajándéktárgyak vagy értékesíthető élelmiszerek előállításának, forgalmazásának hiánya.

Minden bizonnyal vannak még további olyan indokok is, amelyek azt erősítenék, hogy a falusi turizmus kínálati vonzerőjét újra kell gondolni (Kovács, 2016). Gyakran lehet olvasni funkciót veszített magyar falvakról, amelyek nem egyik napról a másikra alakultak ki. Sok esetben a globalizálódó

világ a magyarázat, pedig, ha alaposabb vizsgálatot végzünk, nagyon sok esetben a források kedvezőtlen elosztása, és mindaz a korábban felsorolt sok tényező járult hozzá, amely a rövid távú gondolkodás, a kevésbé előre néző döntések eredménye. Büszkék voltunk, hogy a falu és a város különbsége eltűnt, pedig ez a szemlélet is közrejátszott abban, hogy a falusi hagyományok is a feledés homályába kerüljenek. Megszűnt a kalácska munka, megszűnt a közös értékteremtés öröme és megszűnt az összefogáson alapuló közösségi élet.

3. ábra. A falusi turizmus újra gondolt fejlesztési organogramja

Forrás: Hanusz, 2002

A FALUSI TURIZMUST ÉRINTŐ JELENLEGI JOGSZABÁLYI KÖRNYEZET

Rengeteg jogszabályi változás érinti a falusi turizmust, sokféle, gyakran eltérő értelmezéssel. A falusi szállásadásról, illetve a falusi és agroturisztikai szolgáltató tevékenységről szóló 136/2007. (VI.13) kormányrendelet hatályát vesztette a 239/2009. (X.20) kormányrendelet bevezetésekor. Az új rendelet alapján a fizető szálláshelynek és fizető vendéglátásnak nevezett szálláshelytípus „egyéb szálláshely”-nek minősül. A falusi szállásadás fogalma is szerepel a rendeletben: *Magyarország és egyes kiemelt térségeinek területrendezési tervéről szóló 2018. évi CXXXIX. törvény 1/3. mellékletében (a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet parti és partközeli településeinek jegyzéke) nem szereplő települések, valamint a természetes gyógytényezőkről szóló külön jogszabály alapján törzskönyvezett gyógyhelyek kivételével az 5000 fő alatti településeken, vagy a 100 fő/km² népsűrűség alatti területeken található olyan magánszálláshely vagy egyéb szálláshely, amelyet úgy alakítottak ki, hogy abban a falusi életkörülmények, a helyi vidéki szokások és kultúra, valamint a mezőgazdasági hagyományok komplex módon, adott esetben kapcsolódó szolgáltatásokkal együtt kerüljenek bemutatásra.* (net.jogtar.hu, 2022).

A jogszabály ugyan több tényezőt figyelembe vesz, a helyi specialitásokat és azokat a kivételeket, amelyek befolyásolják a logikus megvalósulást, azt nem (például az 5000 fő feletti lakosú település tanyás térségeiben kialakított falusi szállások helyzetét).

2006-ban az Európai Tanács elfogadta a vidékfejlesztésre vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokat a 2007-2013 közötti programozási időszakra. (ec.europa.eu, 2014) A stratégiai fejlesztések többek között a következők: a mezőgazdaság és az erdészeti ágazat versenyképességének javítása; a környezet és a vidék állapotának javítása; az életminőség javítása a vidéki területeken és a diverzifikáció ösztönzése; a foglalkoztatáshoz és a

diverzifikációhoz szükséges helyi kapacitások kiépítése; a programkészítés koherenciájának biztosítása.

A kormány által elfogadott Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 összefoglalja a jövőben várható kihívásokat és a jövőt meghatározó irányvonalakat. Legfőbb célja, hogy a turizmus hozzájárulása a GDP-hez közvetlen és közvetett módon 2030-ra 16%-ra növekedjen, továbbá Magyarország a turizmus versenyképességi világranglistáján a 49. helyről a 20. helyre lépjen előre. Tervek között szerepel, hogy a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma megduplázódjon és a Kisfaludy Szálláshelyfejlesztési Konstrukció keretében felújított szobák száma 30.000 legyen. A Magyar Turisztikai Ügynökség szakmai segítségével a terv szerint 2030-ig 500 program valósul meg, melynek anyagi forrása hozzátevélegesen 836 milliárd forint (MTÜ, 2021). Habár a falusi turizmus többször megjelenik, mint fejlesztési lehetőség, önálló termékként nem szerepel a tervzetben.

A Kisfaludy Turisztikai Fejlesztési Program hazánk eddigi legnagyobb turisztikai fejlesztési programja. Egyik fő célja, hogy Magyarország Közép-Európa turisztikai központjává váljon. A gazdaságilag fenntartható fejlesztési projektek által erősítik a térségi kínálatot és csökkentik az országon belüli szezonális egyenlőtlenségeket. A program Szálláshelyfejlesztési Konstrukciója által Magyarország panziói, szállodái újulnak meg 300 milliárd forint anyagi forrásból 14 év alatt, mindezt úgy, hogy üzemelésük gazdaságilag fenntartható legyen (mtu.gov.hu, n.a.).

A kistelepülések népességmegtartó és népességnövelő erejének, a fiatalok helyben maradásának erősítésének célja érdekében, a vidéki élet vonzóbbá tételéhez a Kormány a Magyar Falu Program keretében segíti a kistelepülések fejlesztését. A program hozzájárul a települések modernizálásához, elősegíti a felzárkóztatást: lehetőség van önkormányzatok és egyházak számára az

innovációk megvalósítására. A 150 milliárd forinttal támogatott program 2019-ben indult, megvalósítása folyamatos (pályáz.hu 2019). Az időközben kitört egészségügyi világjárvány, a szomszéd országban dúló háború, valamint az egész világot sújtó energiaválság a vidék átalakítását célzó lehetőségeket is korlátozta. Az események a falusi turizmus fejlődésére is hatással vannak és lelassult az a folyamat, amely a vidék gazdasági stabilitásához vezetne. A már megváltozott földtulajdonosi szerkezet, a falvak népességszám csökkenése és az elöregedés mind azt sürgeti, amit a falvak népességmegtartó erejét prognosztizáló kutatásaink is vizionálnak, hogy a hagyományokra épülő újra gondolt vidéki turizmus a megoldás.

ÖSSZEGZÉS, JAVASLATOK

A rendszerváltás óta egy emberöltőnyi idő telt el. Azok a lelkes falusi emberek, akik az 1990-es évek elején nagy lelkesedéssel fogadták a falusi turizmus kínáta lehetőségeket, mára megöregedtek vagy meghaltak. Generációváltás zajlott, a globalizációs folyamatok felgyorsultak, pozitív, de negatív hatásai is érvényesültek. A gazdaság folyamatos fejlődése, az életszínvonal emelkedése átalakította a vidéket, de közben a vidéket kedvelő turisták igénye is átalakult, átalakulóban van. A mai kutatási eredmények egyértelműen azt bizonyítják, hogy a falusi turizmust igénybe vevő turisták legfontosabb értékdimenziója a minőség. Ez valójában minden szolgáltatásra igaz. Nem ragaszkodnak a szálláshely autentikus kialakításához a funkcionális kialakítást fontosabbnak ítélik meg és előtérbe került a vendégfogadó személyisége és szakmai felkészülése. A falusi turizmus abban is különbözik a többi turisztikai formától, hogy megmaradt a kapcsolat a vendégfogadó lakosság és a turisták között, ahol hihetősen őrizik, ápolják és közvetítik a település tradícióit, hogy a néphagyomány, mint vonzerő is tovább éljen (kivételesen a trezor házak). Látványosan sokat fejlődtek a falvak, de hiába van a faluban óvoda, iskola,

templom, művelődési ház, könyvtár, orvosi rendelő, gyógyszertár, posta. Hiába szépíti a községet a Faluvédő Egyesület, nyeri a kiemelkedő, rangos szakmai díjakat, elismerik a hagyományőrző kórust, a citerazenekart, vagy a népi színjátszó kört, és az Értéktár összegyűjti a falu jelenét és múltját. Hiába kerül fel egy-egy népművészeti alkotás vagy néphagyomány az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti jegyzékére, ha az idősekkel kihalnak a hagyományok, lehetséges tovább vivői, a fiatalok pedig elvándorolnak. Feledésbe merülnek, észrevétlenül megszűnnek a különféle hagyományápoló összejövetelek, multságok, mindennapi tevékenységek és a helyben maradó fiatalok sem tanulják meg a hagyományokat. Eltűnőben van a régi világ hétköznapijainak és ünnepeinek rítusa. Mindez magyarázatot ad arra, hogy az értékdimenziók sorában a nyugodt pihenés lehetősége, és a megfelelő ár-érték arány szerepeljen, megelőzve az élményt a személyes interakciókon és programokon való részvételt. Amit a turista nem ismer, az nem is motiválja, tehát azok az időközben megszűnt értékdimenziók, amelyeket az autentikus környezet megtapasztalása jelentene eltűntek a kínálatból! Ahol még megtalálhatók ott sem váltak a kínálati csomag részévé.

Mindezek alapján talán magyarázatot is kapunk arra, hogy a kutatások miért helyezik napjainkban a sokadik helyre a hagyományápolást bemutató programokat. A hazai falusi turizmusban a nemzetközi tapasztalatokkal ellentétben kevés kreatív termékalkotás jelent meg, és nem tudunk komplex termékcsomaggal tájspecifikus kínálatot biztosítani. Napjainkban vannak kezdeményezések, de az autentikus hagyományápolás már nagyon elenyésző! A felgyorsult világban a falusi turizmus segíthet felfedezni és megújítani azokat a falusi hagyományokat, amelyek az összetartozás érzését előhozzák. Az egyszerű népdalok, néptáncok, népi hagyományok olyan gyökerek, amelyek nélkül minden elpusztul – az anyanyelvünkkel együtt – és olyan kiszolgáltatottságba kerül a vidéki lakosság, ahonnan nincs visszaút. Divattá

vált a globalizációt emlegetni és a változást a számlájára írni, de az egyetemes kultúra egyik feltétele az egyediség, amit csak a néphagyományok őriznek meg. Ha nincs megfelelően fejlett öntudata egy nemzetnek, el fog merülni a szürkeségben. A falusi turizmus hagyományőrző programjai keretében a résztvevők ráébrednek a vidéki, egyszerű emberek bölcsességére, mely tiszteletet ébreszt irántuk. A falusi turizmus, mint termék összetett, az előállításában közvetlenül résztvevők összefognak, de működésének feltétele, hogy a település egyéb szolgáltatói is együttműködjenek, a termék az értékláncban lévő összes szereplőt összekapcsolja. Közösséget épít és formál. Az elmúlt 30 év eredményei azt mutatják, hogy nem irányult kellő figyelem a falusi turizmus értékeire. A Covid járvány következtében különösen felértékelődött a természet közelsége, az egészséges életmód. A városi emberek figyelmét jobban ráirányította a vidékre, a falusi életformára, amely a természeti környezettel szimbiózist alkot, és amely saját maga termeli meg és állítja elő az élelmiszereket. A jelen primer kutatásai azt támasztják alá, hogy a természet közelség előtérbe került. Ez azzal magyarázható, hogy azok a vonzerők, amelyek igazán egyedivé tették a falusi turizmust lassan teljesen eltűnnek a kínálati palettáról (monokultúras növénytermesztés, állattenyésztés, népszokás, néphagyomány, népművészet stb.).

Azt a köztudatban meglévő szemléletet kell átalakítani, hogy a falusi szálláshely egyenlő a falusi turizmussal. Olyan támogatási rendszert kell kialakítani, hogy érdemes legyen a vidék évszázados hagyományaként megtermelt javakat helyben feldolgozni és a hozzá kapcsolódó hagyományokat turisztikai vonzerőként fejleszteni. Jó példa erre a „Tokaji aszú” problémája, amely a hagyományos oxidatív eljárással már nem állítható elő gazdaságosan. Mégis úgy ítéljük meg, hogy Tokaj-Hegyalja imázsát kialakító borkülönlegesség, amit a világon sehol nem tudtak hamisítani, a reduktív borkészítéssel nem váltható ki. Támogatás nélkül ma már

gazdaságosan nem készíthető. Fontos tehát, hogy a falusi szálláshely kialakítását támogató pályázati források mellett a terület vonzerőjét jelentő oxidatív borkészítés, mint turisztikai termék is támogatást kapjon, biztosítva ezzel a borturizmus és a borvidék fenntartható fejlődését. Az országnak több térségében található hasonló, egy-egy növénykultúra vagy állattenyésztési formula, amely fennmaradása nem csak a megélhetést biztosítja az ott élők számára, hanem a természet és a vidéki gazdálkodás iránt érdeklődők számára turisztikai vonzerőt jelenthet.

Ugyanilyen fontos lenne a reduktív borkezelés miatt megüresedő pincék turisztikai vagy gazdasági hasznosításán elgondolkodni vagy az elnéptelenedő falvak megüresedő és gyorsan romló állagú házainak újra hasznosításával megőrizni a falvak utcaképi arculatát. Ezek elmaradása visszafordíthatatlan fejlődési irányba viszi a falvakat, hiszen az újonnan épült falusi vendégházak is vendég nélkül maradhatnak, ha a falvak nem gondozott romos házai a település arculatát lerontják.

Fontos, hogy az újragondolást tettek kövessék és az elődeink által ránk hagyott természeti, szellemi, kulturális és épített örökségünket megőrizzük, vonzóvá tegyük, népszerűsítsük. Fontosnak ítéljük magunknak, és a más tájakról ideérkező turistáknak, a jövő nemzedékének – változatlan vendégszeretettel.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Berényi, I., 2000. Hungarian agriculture in transformation: spatial aspects. In: Kovács, Z. (ed.) *Hungary towards the 21st century - the human geography of transition. Geographical Research Institute of HAS*, Budapest. pp. 207–225.
2. Berényi, I., 2011. Mezőgazdaság. In: Kocsis K. & Schweitzer F. (eds.) *Magyarország térképeiben*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 148–160.
3. Brljak, Z., Kőműves, Zs., Vig, S. S., 2020. Vezetői és beszállítói vélemények a mezőgazdaság és a turizmus összekapcsolódásának lehetőségeiről Zala megyében, *Acta Agraria Kaposváriensis*, 24 (2), 108–122. <https://doi.org/10.31914/AAK.2447>

4. Butler, R. W., 1980. The Concept of a Tourism Area Cycle of Evolution: Implications of Resources Management, *The Canadian Geographer*, 24 (1), 6-12. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>
5. Csizmadia, L., 1998. FATOSZ Falusi és agroturizmus stratégiája (2011-2020) <https://falusiturizmus.eu/> (Letöltve: 2020. március 14.)
6. Csizmadia, L., 2001. Falusi (vidéki) turizmus menedzsment. *Comitatus*. 11. 9., 30–35.
7. Csizmadia, L., (ed.) 2014. *60 órás akkreditált falusi vendéglátó alapképzés (oktatási segédlet)*, Falusi és Agroturizmus Országos Szövetsége, n.p.
8. ec.europa.eu, 2014. Közösségi stratégiai iránymutatások. Elérhetőség: https://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/policy-in-action/rural-development-policy-overview/eu-strategic-approach/hu/eu-strategic-approach_hu.html (letöltés dátuma: 2022.06.20)
9. Fekete, M., 2016. Falusi Turizmus Nemzeti Tanúsító Védjegy – szükséges jó, vagy felesleges pénzkidobás? In: Bernschütz, M., Deés, Sz. & Kenéz, A. (eds.) *Marketing esettanulmányok* [online], Akadémiai Kiadó, Budapest. Elérhetőség: https://mersz.hu/hivatkozas/dj75me_174 (letöltve 2022 07.04)
10. Hanusz, Á., 2002. A falusi turizmus elméleti kérdései és fejlesztési lehetőségei Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Természettudományi Közlemények* 2. 127–138.
11. Hanusz, Á., 2014. Az átalakuló falusi turizmus útkeresése. In: Gál, A. & Kókai, S., (ed.) *Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára*, Bocskai István Római Katolikus Gimnázium és a Nyíregyházi Főiskola Turizmus-és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza – Szerencs, pp. 291-300.
12. Kim, J. H., McCormick, B. & Richie, J. B., 2010. Development of a scale to a measure of memorable tourism experiences, *Journal of Travel Research* [online], 51(1), 19-15. Elérhetőség: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0047287510385467> (letöltés dátuma: 2022 07.14)
13. Kovács, D., 2003a. *Falusi vendéglátás Magyarországon*, Agroiinform Kiadóház, Budapest.
14. Kovács, D., 2003b. *A falusi turizmus hagyományai*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
15. Kovács, D., 2016. Új jelenségek a falusi turizmusban Magyarországon. *The central european journal of regional development and tourism Deturope*, 8(1), 39-60. <https://doi.org/10.32725/det.2016.004>
16. Kulcsár, N., 2013. *Fogyasztói értékdimenziók vizsgálata a falusi turizmusban*, Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola. <https://doi.org/10.14267/phd.2013052>

17. Lengyel, M., 2004. *A turizmus általános elmélete*, Dr. Lengyel Márton és a Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest.
18. Pályáz.hu, 2019. Magyar Falu Program – önkormányzatok részére. Elérhetőség: <https://palyaz.hu/magyar-falu/> (letöltés dátuma: 2022.07.14)
19. Michalkó, G., 2016. *Turizmológia* [online], Akadémiai Kiadó, Budapest. Elérhetőség/hozzáférés: https://mersz.hu/dokumentum/dj59t_1/ (letöltés dátuma: 2022 06.20)
20. Michalkó, G. & Rázt, T., 2005. A kulturális turizmus élmény-gazdaságtani szempontjai. In: Enyedi, Gy. & Keresztély, K. (eds.) *A magyar városok kulturális gazdasága* [online], MTA Társadalomkutató központ, Budapest. Elérhetőség: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/ipar_es_gazdasagtortenet/A_magyar_varosok_kulturalis_gazgasaga/ (letöltés dátuma: 2022 07.05)
21. Molnár, Cs. & Remenyik, B., 2017. A falusi turizmus helyzete és fejlesztési lehetőségei. *Studia. Mundi Economica*, 4(5) 44-59. <https://doi.org/10.18531/studia.mundi.2017.04.05.44-59>
22. mtu.gov.hu, n.a. Kisfaludy Turisztikai Fejlesztési Program. Elérhetőség: <https://mtu.gov.hu/cikkek/kisfaludy-turisztikai-fejlesztési-program-91/> (letöltés dátuma: 2022.07.05)
23. MTÜ, 2021. Nemzeti Turizmusfejlesztési stratégia 2030. [online] Elérhetőség: https://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu_kiadvany_EPUB_297_x210mm%20-%20preview.pdf (letöltés dátuma: 2022 08.02)
24. net.jogtar.hu, 239/2009. (X. 20.) Korm. rendelet a szálláshely-szolgáltatási tevékenység folytatásának részletes feltételeiről és szálláshely-üzemeltetési engedély kiadásának rendjéről. Elérhetőség: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0900239.kor> (letöltés dátuma: 2022.05.08)
25. Puczkó, L., & Rázt, T., 2005. *A turizmus hatásai*. Budapest: Aula Kiadó
26. Szabó, G., 2009. *A falusi turizmus helyzete és gazdasági kérdései*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
27. Szabó, G., 2012. A hazai falusi turizmus helyzete és jövőképe. In: Hanusz Á. (szerk.): *A turizmus területei dimenziói*. Nyíregyháza

**KULTURÁLIS ÉRTÉKEK, ÉRZELMEK ÉS MOTIVÁLT
GONDOLKODÁS**

**CULTURAL VALUES, EMOTION AND MOTIVATED
COGNITION**

THUMA Orsolya

Kulcsszavak: *kulturális értékek, érzelmek, megosztott valóság, konzervatív beállítódás, rettegéskezelés elmélet, etnocentrikus fogyasztó*

Keywords: *cultural values, emotions, shared reality, terror management theory, ethnocentric consumers, conservatism*

JEL Code: D71

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.06>

ABSZTRAKT

A tanulmány körbejárja, hogy az érzelmek és az érzelmileg motivált gondolkodás hogyan teremti meg és tartja fenn egy közösségben a hagyományokat és a kulturális értékeket. Kitér az érzelmek és a gondolkodás, valamint a cselekvés kapcsolatára. Áttekinti a konzervatív gondolkodás érzelmi mozgatórugóit és következményeit. A bemutatott tanulmányok arra utalnak, hogy a konzervatív beállítódás, a kulturális értékek és hagyományok fokozott védelme a fenyegetettségre adott közösségi megküzdés egy formájának tekinthető, amelynek célja a szorongás csökkentése és a kontroll érzet megerősítése.

ABSTRACT

The review explores how emotions and motivated cognition creates and protects traditions, cultural values within the community. We discuss the interplay of emotions, cognition, and behaviour. We overview the experimental literature on conservatism, its emotional roots, and behavioural consequences. The discussed studies imply that conservative reactions can be regarded as a coping mechanism to decrease anxiety and increase perceived control within the community.

BEVEZETÉS

Az értelmező kéziszótár meghatározása szerint a kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége, a művelődésnek valamely területe, illetve valamely népnél, valamely korszakban való megnyilvánulása. Az érték valamilyen emberi tevékenység (erőfeszítés) tárgyi, illetve alanyi eredménye, amelynek objektív fontossága, illetve szubjektív jelentősége van az egyén és a közösség, illetve a társadalom számára (Gáspár, 1997). A kulturális örökség része lehet minden, amit az emberek értékesnek és jelentősnek tekintenek – például tudás, eszmék, hiedelmek, szimbólumok, természet értékek, ember által alkotott tárgyak, épületek. A kulturális örökség védelmével ezeket az értékeket őrizzük, megosztjuk és tovább adjuk az új nemzedéknek, megteremtve ezzel a kultúra és a közösség társas identitásának a folytonosságát. A kulturális értékekkel foglalkozhatunk lokálisan egy-egy település szintjén (Benkei-Kovács et al., 2021),

országos szinten például hazánkban a Hungarikumok gyűjteményében megjelenő nemzeti értékek esetén, de az emberiség kulturális örökségéről is beszélhetünk, amelyet például az UNESCO Világörökségi helyszínei képviselnek.

A racionális értékmegőrzésen túl az utóbbi időben felértékelődött a nemzeti hagyományok és értékek védelme, valamint általában is megfigyelhető egy eltolódás a konzervativizmus irányába nem csak Magyarországon, hanem a nemzetközi társadalmi-politikai színtéren egyaránt. A jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy feltárja, milyen pszichológiai tényezők – kognitív és érzelmi folyamatok – illetve szociálpszichológiai jelenségek, motívumok állnak a fokozott nemzeti és kulturális örökségvédelem mögött. Azt a feltételezést igyekszem alátámasztani, hogy a konzervatív gondolkodás a változatlan rend fenntartásával, a vallási és nemzeti értékek fokozott védelmével valójában a változásokkal és a valós vagy képzelt fenyegetettséggel együtt járó szorongás elkerülésére szolgál a csoport szintjén. A szorongáskezelés ezen formája leginkább a konzervatív beállítottságú személyekre jellemző, és habár rövid távon a kiszolgáltatottabb helyzetű csoportok számára megteremtheti a biztonságérzetet, hosszú távon a társadalom működését akár negatívan befolyásolhatja.

ÉRZELMEK AZ ÖRÖKSÉGGKUTATÁSBAN

A kulturális értékek megismerése nem csak tudatos racionális szinten történik, hanem befolyásolják a spontán és elvárt érzelmi reakciók is. Az érzelmek nem csupán alapvetően fontos jelzések az adaptív viselkedésszabályozásban (Tooby & Cosmides, 1990), hanem befolyásolják a figyelmünk működését, az emlékezeti folyamatokat, a társas kogníciót és a döntéseinket is (Adolphs & Damasio, 2001; Fredrickson, 2001; Forgas, 2013).

A kulturális örökség kutatás felismerte az érzelmi élmények feltérképezésének fontos szerepét (Smith & Campbell, 2015), hiszen a kulturális értékekhez nem csupán kognitív tartalmak (gondolatok, hiedelmek, történetek) kapcsolódnak, hanem hangulatok is, amelyek komplex érzelmi élményt ébresztenek a kultúra

fogyasztójában vagy egy örökségi helyszín látogatójában (Mayer et al., 2008). A pozitív és negatív érzelmek széles skálája kölcsönhatásban áll a látogató vagy fogyasztó kulturális értékekhez kötődő ismereteivel és hiedelmeivel, amelyek együtt alakítják az értékek megőrzésére vonatkozó attitűdjeit (Nyaupane & Timothy, 2009). A hagyományteremtés, a kulturális értékek megismerése és megőrzése jelentős mértékben függ tehát az érzelmi élménytől, amely hozzá kapcsolódik (Smith & Campbell, 2015).

A kulturális örökség „termékeinek” fogyasztásában elsősorban a pozitív, felemelő érzéseket keressük (Nawijn & Biran, 2019), de a kollektív veszteséggel együtt járó negatív érzelmek, mint például a gyász és a szomorúság, is lehet az élmény lényegi része, amely külön jelentőséget ad az átélés pillanatnak, mondjuk egy náci haláltábor meglátogatásakor (Oren et al., 2021). A kulturális helyszíneken, eseményeken és a kulturális értékekkel folytatott interakcióban többnyire el is várunk meghatározott érzelmi hozzáállást (Watson, 2016), például emelkedettséget, komolyságot vagy áhítatot egy vértanú emlékhelyen vagy egy templomi freskó előtt.

Fredrickson (1998) foglalkozott behatóan a pozitív érzelmek hatásával. Láss- gyarapíts (broaden-and-build) elmélete szerint a pozitív érzelmek – a negatívakhoz hasonlóan - evolúciósan adaptív szerepet töltenek be az életünkben. Amikor a szervezet biztonságban érzi magát, megnyílik, felfedez, gyarapodik és növekedik. Amikor kellemes érzéseket élünk át, egyben biztonságban érezzük magunkat, és ilyenkor a figyelem terjedelme nő, a gondolkodás rugalmasabbá válik, megnyílnak az élményeknek, az újdonságoknak. Pozitív érzelmek mellett szívesebben működünk együtt másokkal és hozzájárulnak az egészségünk fenntartásához, valamint a jóllétünkhöz (Lyubomirsky et al., 2005; Fredrickson, 2001).

Az intenzív pozitív érzelmek árnyoldala, hogy az információk feldolgozását felszínesebbé teszik, csökkentik a kritikus gondolkodás hatékonyságát és ennek következtében hiszékenyebbé válhatunk (Gruber et al., 2011). Tehát a túlzott

pozitivitás és a fokozott boldogságra törekvés az előnyök mellett kockázatokkal is jár.

A negatív érzelmek adaptív haszna Forgas (2013) kutatásai szerint, hogy kritikusabbá teszik a gondolkodásunkat, mély és tartós emlényt hagyunk, fokozhatják a motivációt (például a célok elérésében vagy a nehézségek leküzdésében), valamint hasznos szerepet játszanak a társas kapcsolatok sikeres működtetésében, mivel figyelmesebbé és empatikusabbá tesznek mások iránt. A büntudat és a szégyen például segít jobb emberré válni és tanulni a hibáinkból. Ugyanakkor az intenzív negatív érzelmek, ha elárasztanak, már inkább gátolják az alapos kognitív feldolgozást.

Az érzelmek tehát a kontextustól és intenzitásuktól függően segíthetnek, de gátolhatják is a mély feldolgozást és a komplex élményfeldolgozást.

TÁRGYAK ÉS ÉRZELMI ÉLMÉNYEK

A kulturális értékek, helyszínek, tárgyak által keltett komplex szubjektív érzelmi élmény Desmet és Hekkert (2007) szerint három fő összetevőből áll, amelyek tudatos alakításával az interakció élménye gondosan megtervezhető a kívánt célok érdekében. Az alábbi három összetevő az élmény leírására és mérésére egyaránt alkalmas:

1. Esztétikai élmény: a tárgy által keltett élvezet az észlelő rendszerünkben. Vegyük például a Karikó Orsolya által megálmodott „Huncut Szilva Herceg” tortát, amelyet Magyarország tortájának választottak 2022-ben. Esztétikai élményt adhat a torta kinézete, harmonikus formája, textúrája, színvilága, díszítése, komplex íz élménye.
2. A jelentés átélése: a tárgyhoz kötődő személyes vagy szimbolikus jelentés, jelentőség. Az ország tortája szimbolikusan Magyarországot reprezentálja, ezért különleges pátoz övezheti és felébresztheti a nemzeti öntudatot a fogyasztójában.

3. **Érzelmi élmény:** a tárgy által keltett érzelmi élmény. A megkóstolt torta kelthet kellemes érzelmi élményt, vagy akár intenzív gyönyört, amennyiben ízlik, szépnek tartjuk és a szemünkben értéket képvisel. De kelthet vegyes érzéseket, vagy akár negatívát is, ha például nagyon hasonlít egy olyan süteményre, amelytől korábban rosszul lettünk.

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÉS IDENTITÁS

Az érzelmek a kulturális identitás kialakításában és a viselkedés szabályozásában is jelentős szerepet játszanak. Az egyetemes alapérzelmeket nem számítva a társadalmi életünkben átélt érzelmek a közösségekben eltanult és elvárt viselkedési reakciók, vagyis a kultúra termékei (Mesquita et al., 2016).

A közösségekben az azonos gondolkodás, az egységes hiedelmek, a közösen gyakorolt rítusok, a gyakran ismételt identitásformáló történetek, azaz a közösség tagjai között az érzések, hiedelmek, vélemények észlelt hasonlósága csökkenti a stresszt és növeli a jóllétet (Higgins et al., 2021). A vélemény és hiedelem közösségek kialakítása legerősebben a konzervatív ideológiájú személyekre jellemző (Jost et al., 2018), akik a konformitást és a hagyományokat értékelik, valamint erősen motiváltak arra, hogy valóság értelmezésüket a hozzájuk hasonló gondolkodásúakkal megosszák, és az észlelt egységet fenntartsák. A kutatások azt mutatják, hogy hajlamosabbak eltúlozni a csoporton belüli véleményegyezést, valamint fokozottan jellemző rájuk, hogy a magukhoz hasonlóknak tekintett forrásoknak akár kritika nélkül hisznek és jellemzően homogén társas hálózatokat tartanak fenn (Jost et al., 2018).

Kulturális valóság teremtés a közösségben

Közmegegyezés eredménye, hogy egy csoport vagy egy nemzet mit tekint kulturális értéknek, beleértve a természeti értékeket, hungarikumokat, eseményeket, helyszíneket, tárgyakat, vagy az épített környezetet (Echterhoff et

al., 2009). A csoport tagjai a kommunikáció segítségével közösen alkotnak egy „valóság” értelmezést (Berger & Luckmann, 1998).

A valóságteremtés egyik hatékony eszköze, amikor egy állítás többszöri ismétlése az igazság illúzióját kelti a befogadóban. Kutatások igazolták, hogy minél többször találkozunk egy személy egy állítással, annál inkább hisz az igazságában (Hassan & Barber, 2017; Henderson et al., 2021). Az ismétlési hatást több területen tudatosan alkalmazzák a kívánt „valóság” értelmezés megteremtésére és fenntartására, például a politikai propagandában, a hamis hírek (fake news) terjesztésében és a reklámokban (Hassan & Barber, 2017). Amikor egy szubjektív véleményt többször elismételnek, és egyre többen hangoztatják, az eredetileg egyéni szubjektív hiedelmek, vélemények, ítéletek látszólag objektív valósággá válnak (Hardin & Higgins, 1996), amit „mindenki tud” és nem kérdőjelez meg az adott közösségen belül.

Higgins és társai (2021) szerint a folyamatot tulajdonképpen a szorongástól való szabadulás vágya motiválja. Véleményük szerint az ember alapvető igénye, hogy egyfelől szeretné a világot megérteni, másfelől társas lényként vágyik másokhoz kapcsolódni, egy közösség részévé válni, közös csoport identitást kialakítani. A világ értelmezése, a jó és a rossz közötti döntés soha nem egyértelmű, ami kényelmetlen bizonytalanságot szül. A bizonytalanság és a kiszámíthatatlanság szorongást ébreszt, amitől szabadulni szeretnénk. Ebből a megközelítésből a világ jelenségeinek összehangolt és egységes értelmezése – az egymással megosztott „valóság” (shared reality) felépítése és fenntartása – a megküzdés egy módja a közösség tagjai számára (Higgins et al., 2021). A közös „valóság” felépítése és fenntartása egyértelművé teszi, hogy mit gondoljunk a világ jelenségeiről, mit tekintünk fontosnak, miközben egy gondolközösség részévé tesz, ahol látszólag mindenki ugyanúgy gondolkozik, ugyanabban hisz.

A valós tényekből kiindulva hasonló gondolatokra racionálisan is eljuthatnak egy csoport tagjai, de nem mindig erről van szó, mert a megosztott valóságban a közösen vallott hiedelmek például lehetnek ellentmondásosak, irracionálisak,

hamisak vagy racionálisan igazolhatatlanok, mégis egységesen kritika nélkül hisznek benne a közösség tagjai. Erre példa az amerikai republikánusok (konzervatívok) keresztény alapú élet és gyermekvédelminek nevezett törekvései, amelynek céljából egyes államokban betiltották az abortuszt olyan esetekben is, ahol ezzel akár az anyák életét (és így a többi gyermekük létét) veszélyeztetik. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan küzdenek a fegyvertartás korlátozása ellen, miközben az Egyesült Államokban a gyermekhalandóság leggyakoribb oka, hogy fegyveres támadásban veszítik életüket.

Echterhoff és társai (2009) szerint a csoport túlélését segíti, ha ugyanazt tartják fontosnak, hasonlóan gondolkoznak, megosztják tudásukat és hiedelmeiket, mert így egységesen tud fellépni a csoport a nehéz helyzetekben, és kiszámítható lesz a csoporttagok döntése. A közös vélemények és hiedelmek szoros közösségérzést keltenek. Az összehangolt gondolkodás és hiedelem rendszert a hagyományok őrzésével, gondolatok és történetek ismétlésével, rítusokkal, megemlékezésekkel tartja fenn a közösség. Például, amikor egy közösség tagjai a templomban rendszeresen újra hallgatják a szent könyvek szövegeit és részt vesznek a hitük szerinti rítusokban, vagy megünnepelik a nemzeti ünnepeket és minden újabb generáció számára felidéznek a múlt fontos eseményeit.

KULTURÁLIS ÉRTÉKEK VÉDELME ÉS A RETTEGÉSKEZELÉS ELMÉLET

A kulturális értékek az ember halandóságának tudatából fakadó szorongás csökkentésére is alkalmasak lehetnek a közösség tagjai számára. Greenberg, Solomon és Pyszczynski (1997) alkotta meg a rettegéskezelés elméletet (terror management theory) annak a jelenségnek a leírására, amikor a halálra emlékeztető veszély és fenyegetettség jelei az emberi halandóság és az elmúlás gondolatát, valamint a hozzá kapcsolódó szorongást a tudatunk előterébe hozzák. Az elkerülhetetlen halál tudata és a vele való megküzdés az egyik alapvető egzisztenciális kihívás az ember számára (Yalom, 2004). Yalom (2004) a

halálszorongás leküzdésének több szimbolikus formáját tárgyalja, például amikor a biológiai utódjaink végtelen láncában „élünk” tovább, vagy a vallásos hitünk szerint örökké létezünk majd a túlvilágon, de hihetünk a természet örök körforgásában is, ahol valójában semmi sem szűnik meg, csak átalakul, illetve reményeink szerint tovább élhetünk alkotásaink maradandó hatásában az emberiség emlékezetében.

A rettegéselméletre alapuló kutatások rámutattak a közösségi megküzdés jelentőségére (Greenberg et al., 1997; Arndt & Vess, 2008). Pyszczynski és társai (2015) áttekintése szerint több száz tanulmány a világ számos országában igazolta, hogy az elkerülhetetlen halál tudatosulása – például a halálra utaló jelek, más kultúrák felől érkező fenyegetettség érzés - jelentősen befolyásolja az emberek gondolkodását, érzelmeit, késztetéseit és viselkedését. Az ilyen helyzetben megjelenő szorongás csökkentése érdekében az emberek erőteljesebben védik meg a kulturális világnézetük abszolút érvényességét és az annak megfelelő értékek szerinti életvitelen alapuló önbecsülésüket. Ez megnyilvánulhat a hitüket reprezentáló szimbólumok védelmében, a közös hitet védő karizmatikus vezetők támogatásában, a más hitűekkel szembeni előítéletekben, valamint a közösség világnézetét megkérdőjelezők elleni erőszakban, és az idegengyűlöletben.

Amikor az emberek szembesülnek múlandóságukkal, számos kutatás azt mutatja, hogy erőteljesebben védik a kulturális értékeiket, a világnézetüket, a vallásukat, a nemzetiségüket és jobban kedvelik azt a személyt, aki ezeket az értékeket felmagasztalja (Greenberg et al., 1997; Arndt & Vess, 2008). Az utóbbi években a terrorizmus fenyegetése, a Covid járvány, az állandó és gyors ütemű technológiai változások, a klímakrízis, a menekültek, bevándorlók megnövekedett száma mind fenyegetést és bizonytalanság érzetet szültek, amely hozzájárulhat a kiszámítható rend és biztonság utáni vágy erősödéséhez és a csoport világnézetének, kulturális értékeinek fokozott védelméhez.

Burke és társai (2013) meta-elemzésükben kimutatták, hogy amikor az emberek szembesülnek halandóságunkkal, a közösség értékei, a hagyományok őrzése növeli a biztonságérzetet és a közösség gondolkodásában eltolódás figyelhető meg a konzervativizmus irányába, felértékelődik a hagyományos értékek és a kulturális örökség megőrzése. A közösség értékeinek és világnézetének a megkérdőjelezése azért lehet fenyegető, mert felveti a lehetőségét annak, hogy a hitek, ideológiák, világnézetek önkényesek és esetleg tévesek, ezzel elvesz az a szilárd védőpajzs, ami a múlandóság és a jelentéktelenség érzés ellen védi az embert. A rettegeskezelés elméletben leírt folyamatok a közösség védekező reakcióját mutatják, amellyel a társas identitás szintjén igyekeznek egy csoport visszaállítani nemzeti identitásának, kultúrájának jelentőség tudatát és a világnézetünk megingathatatlan erősségét (Pyszczynski et al., 2015).

RENDSZERIGAZOLÁS ÉS JÓLLÉT

A kulturális értékek, hagyományok és a fennálló társadalmi rend védelme, azaz a konzervatív beállítottság, más vizsgálatok szerint is segíthet a rossz érzésektől szabadulni. Napier és társai (2020) nemzetközi összehasonlító eredményei szerint a konzervatív beállítottságúak magasabb pontszámot érnek el a szubjektív jóllét méréseken és az Élettel való elégedettség skálán, mint a liberálisok. A rendszerigazoló hiedelmek, amelyek együtt járnak a politikai konzervativizmussal, ilyen értelemben egyfajta palliatív szerepet tölthetnek be, megóvnak a kiszolgáltatottság szorongató érzésétől. Burton és társai (2015) a politikai irányultság és a Nagy ötös személyiségvonások közötti kapcsolat kutatásában magasabb neuroticizmus értéket mértek a liberális beállítottságúaknál a konzervatívokhoz képest. A konzervatív és a liberális beállítottságúak között megfigyelt különbség Napier és társai (2020) kutatásai szerint leginkább azzal magyarázható, hogy a konzervatívok inkább hisznek abban, hogy a társadalmi igazságtalanság elfogadható és legitim. Számos országban kaptak hasonló eredményeket, megerősítve, hogy a konzervatívok (jobboldaliak) elégedettebbek

a liberálisoknál (baloldaliaknál), továbbá az összefüggést elsősorban a társadalmi egyenlőtlenségeket és igazságtalanságokat legitimáló rendszerigazoló hiedelmek közvetítik és a vallásosság (Butz et al., 2017; Newman et al., 2019; Hunyady, 2018; Baron, 2020). A rendszerigazoló hiedelmek és a jóllét közötti kapcsolat erősebb az alacsony státuszú csoporttagok esetében a magasabb státuszúakkal összevetve (Hunyady, 2018). A rendszerigazolás csökkenti a diszkriminációt, az egyenlőtlenség és az igazságtalanság tudatos megélését – ami tulajdonképpen a tagadás egy formája – és ezzel növeli a hátrányos helyzetű személyek szubjektív jóllétét (Napier et al., 2020).

A rendszerigazoló hiedelmekkel jellemezhető személyek kevesebb negatív érzést és autonóm idegrendszeri aktivitást élnek át, amikor a társadalmi egyenlőtlenségekkel és igazságtalanságokkal szembesülnek, ami alátámasztja, hogy a konzervatív gondolkodásmód a rossz érzésekkel szembeni megküzdés egyik formája, amely a személy jóllétét szolgálja rövidtávon. Hosszútávon ugyanakkor gátolhatja a kedvező társadalmi változásokat (Napier et al., 2020). Egyrészt a konzervatív gondolkodásmód, amely a társadalmi különbségeket igazolja és ezzel fenntartja, egyben gátolja a valós problémákkal történő szembenézést és azok hatékony kezelését. Ez a hozzáállás tulajdonképpen a valódi társadalmi problémák tagadásaként értelmezhető, a klímaváltozást tagadó hiedelmekhez hasonlóan. Paradox módon miközben egyéni szinten a konzervatívok magasabb pontszámot érnek el a szubjektív jóllétmérésekben, mint a liberális beállítottságúak (Napier et al., 2020), a progresszív liberális demokráciákban összességében elégedettebb a lakosság az országos felméréseket összehasonlítva. Okulicz-Kozaryn és társai (2014) tanulmányukban 16 nyugat-európai ország 1970-2002 között gyűjtött adatainak elemzése alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a liberális berendezkedés és intézményrendszer a közjót segítő kormányzati intézkedések révén magasabb szubjektív jólléti pontszámokkal jár együtt. Ezzel párhuzamosan a konzervatívabb emberek egyéni szinten ebben a mintában is elégedettebbeknek mutatkoztak a liberálisokhoz képest, amely mögött a szorongáscsökkentő

rendszerigazoló hiedelmek hatását feltételezik. Ugyanezt a „szubjektív jóllét politikai paradoxonának” nevetett jelenséget figyelte meg Macchia és Plagnol (2019) egy 18 latin-amerikai országot összehasonlító elemzésében is.

KONTROLL KOMPENZÁCIÓ

Különösen szorongáskeltők általában azok a helyzetek, amelyeket nem tudunk irányítani. A kontroll kompenzáció elmélete szerint (Ponce de Leon & Kay, 2020), amikor az emberek úgy érzik, hogy kikerült a kezükből az irányítás, akkor a szorongató érzések miatt gyakran vallásos vagy politikai külső kontroll- vagy ideológiai rendszerekben keresik a megingott kontroll érzet, valamint a rend és a stabilitás visszaállítását. Jó érzést kelt, amikor úgy hisszük, hogy befolyásolni tudjuk az eseményeket, és alakítani a jelenünket, illetve a jövőnket. Kifejezetten kerüljük annak a stresszkeltő gondolatát, hogy a világ kiszámíthatatlan és bejósolhatatlan. Úgy tűnik, hogy a konzervatív személyek a liberálisabbakhoz képest jobban igénylik a rendet és a kontrollt, valamint kevésbé tolerálják a bizonytalanságot és a kétértelműséget (Eidelman et al., 2012; Jost et al., 2007). Amikor például válságok és fenyegető események miatt meging a személyes kontroll érzet, megfigyelhető, hogy megnő az Istenben való hit és a kormány támogatottsága (Kay et al., 2010), miközben általában elmozdulás figyelhető meg a konzervativizmus és a hagyományos társadalmi értékek irányába (Burke et al., 2013), amely a vágyott rend és stabilitás érzetét sugallja. A társadalmi-gazdasági bizonytalanság gyakran együtt jár azzal, hogy egy külső csoportot teszünk felelőssé, amelyet bűnbakként kezelünk (Napier et al., 2020), például a más vallásúakat, az eltérő politikai beállítottságúakat vagy az LMBT+ közösség tagjait. Ez szintén a szorongástól való szabadulás egy módja lehet, hiszen minden rossz a másiktól ered, így a saját csoportunkat továbbra is jónak láthatjuk, a saját felelősségünkkel nem kell szembe néznünk. Ezzel együtt gyakran megjelenik a saját csoport fokozott felértékelése és a belső csoporttal való azonosulás, az etnocentrikus beállítottság és a konformitás (Fritsche et al., 2011), amely az

összetartozás, a közös cselekvés és az erős kontroll érzetével jár együtt. Az etnocentrikus beállítottság megjelenik a hazai piac védelmében, a hazai termékek preferálásában, tehát a fogyasztói döntésekben is.

FOGYASZTÓI ETNOCENTRIZMUS

Az etnocentrizmus és a patrióta érzelmek hatással vannak a hazai és a külföldi termékek iránti fogyasztói attitűdökre is. A fogyasztói etnocentrizmus a hazai termékek felsőbbrendűségéről szóló meggyőződések és a hazai termékek fogyasztásának erkölcsi alapú preferálását jelenti (Shimp et al., 1995; Papadopoulos et al., 1990).

Malota (2003) szakirodalmi áttekintése azt mutatja, hogy a fogyasztói etnocentrizmus pozitívan korrelál a patriotizmussal és a konzervativizmussal, a más kultúrákra való nyitottsággal viszont éppen ellentétes, negatív irányú az együtt járás. Több áttekintett kutatás azt mutatta, hogy az idősebbekre, az alacsonyabb végzettségűekre, valamint az alacsonyabb társadalmi osztályok tagjaira jellemző inkább az etnocentrikus fogyasztói attitűd, bár az összefüggést nem minden vizsgálat támasztotta alá.

Papadopoulos és Heslop (1993) kutatási eredményei azt mutatták, hogy a magyarok inkább a külföldi termékeket preferálták a rendszerváltás idején, miközben a hazai termékeket gyenge minőségűnek tartották.

Mucha és társai (2020) újabb vizsgálata szerint a hazai termékek megítélése megváltozott. A magyar fogyasztók a hazai termékeket jó ízűnek, jó minőségűnek és megbízható eredetűnek tartják. Más kutatásokhoz hasonlóan (Malota, 2003; Papadopoulos et al., 1990) Mucha és társai (2020) kimutatták, hogy a lakóhely és a végzettség szignifikáns hatást gyakorol az etnocentrikus fogyasztók arányára. Magyarországon a falvak lakóinak 38 %-a bizonyult etnocentrikus fogyasztónak, míg Budapesten az arányuk mindössze 18 %. Ha a legkevesbé etnocentrikus fogyasztók eloszlását nézzük hazánkban, akkor ebben Budapest vezet 48 %-os aránnyal, míg falun csak 21 %-uk él. Eredményeik szerint az alacsonyabb

végzettséggel rendelkezők között magasabb az etnocentrikus fogyasztók aránya – a diplomások 27 %-ára, a nyolc általános vagy alacsonyabb végzettséggel rendelkezők 54 %-ára jellemző az etnocentrikus fogyasztói attitűd (Mucha et al., 2020). Úgy tűnik, hogy az érzelmi biztonságot sugalló etnocentrizmus a fogyasztók oldalán is azokra jellemzőbb, akik objektíve kevesebb kontrollal rendelkeznek.

KOGNITÍV ERŐFESZÍTÉS ÉS KONZERVATÍV IDEOLÓGIA

A konzervatív gondolkodást nem csak a változás, a kiszámíthatatlanság és a kontroll hiány miatti szorongás elkerülése motiválja, hanem a kognitív erőforrások szűkösségével is összefügg. Eidelman és társai (2012) azt figyelték meg kísérlet sorozatukban, hogy amikor lecsökkennek vagy korlátozottak a gondolkodásra fordítható kognitív erőforrások például alkohol hatása alatt, fokozott kognitív terhelés mellett vagy szoros időkényszer helyzetben, akkor a kísérleti személyek gondolkodása konzervatívabbá vált. Kruglanski (2005) egyértelmű kapcsolatot talált a konzervatív gondolkodás és a magas kognitív lezárás igény között. A kognitív lezárás igény egy kontinuumként képzelhető el, ahol az alacsony lezárási igény, vagy másképpen a korai lezárás kerülése azt jelenti, hogy a személy elhalasztja a döntést mindaddig, amíg elegendő új információt tudott feldolgozni, hogy megalapozottnak érezze a döntését. Előnye az alaposabb, komplex információfeldolgozás, hátránya, hogy lassabban születik döntés. Ez inkább a liberális beállítottságúakra és azokra jellemző, akik komplexen szeretnek gondolkodni, valamint az alapos megismerés és gondolkodás érdekében kognitív erőfeszítést tesznek. A kontinuum másik végén áll a korai lezárás igénye, ami arra motiválja a személyt, hogy néhány kiugró, azonnal hozzáférhető inger alapján hozzon gyors döntés, és ezzel hamar lezárja a gondolkodási folyamatot. Előnye a gyors döntés, hátránya az alapos feldolgozás hiánya. A magas kognitív lezárási igény együtt jár a konzervativizmussal mellett a tekintélyelvűséggel, a militáns beállítottsággal (Kruglanski, 2005), a nacionalizmussal és a vallásossággal

(Chirumbolo et al., 2004), valamint a konformitással és a hagyományok tiszteletével (Calogero et al., 2009).

ÉLETKOR, KOGNITÍV ÉS ÉRZELMI FELDOLGOZÁS

A konzervatívabb gondolkodási mintázat az életkorral is együtt jár. Cornelis és társai (2009) kimutatták belga és lengyel mintán, hogy az idősebbeknél megfigyelhető eltolódás a konzervatív gondolkodás irányába részben az új élményekre való nyitottság csökkenésével és a korai lezárási igény növekedésével függ össze. Carstensen (2006) kutatásai szerint az előttünk álló idő tudata erősen befolyásolja a motivációs rendszerünket. Idős korban nem csak a biológiai öregedés miatt változnak meg a mozgásos és kognitív képességeink, hanem a beszűkült időtávlat miatt a fiatalokra jellemző jövő orientáció helyett a jelenben megélt jóllét biztosítása motiválja a gondolkodást és a viselkedést. Az idősebbek összességében kevésbé nyitottak az új élményekre, inkább csak azokkal az emberekkel és tevékenységekkel foglalkoznak, amelyek valóban boldoggá teszik őket. A jó érzések fokozott keresése együtt jár azzal, hogy a pozitív tartalmú üzenetekre figyelnek jobban, kevésbé fogékonyak a negatív üzenetekre, és a kritikus gondolkodásra kevesebb erőfeszítést fordítanak. Mindez befolyásolhatóbbá is teszi az idősebb személyeket.

Williams és Drolet (2005) kutatásaikban azt figyelték meg, hogy az információk feldolgozása az életkorral megváltozik. Az idősebbek a racionális észérvek és tények helyett inkább az érzelmi tartalomra figyelnek, ezért rájuk erősebben hat a szeretetet, az összetartozást és a gondoskodást hangsúlyozó információ. E mellett fokozottan jellemző a fiatalokhoz képest, hogy az idősebbek aktívan kerülnek a rossz érzéseket. Mivel a negatív érzések kritikusabbá tesznek (Forgas, 2013), ami alaposabb feldolgozásra sarkall, az idősebbek fogékonyabbak az érzelmi manipulációkra, mert kevésbé tudnak az érzelmi befolyásolásnak ellenállni a racionális gondolkodásra támaszkodva. Gaeth és Heath (1987) kutatásában például azt figyelte meg, hogy az érzelmileg manipuláló, félrevezető hirdetésekre

az idősebb személyek fogékonyabbak voltak, mint a fiatalok. Ez fogékonyabbá teheti őket a politikai propaganda vagy az érzelmi manipulációt tartalmazó üzenetek kritika nélküli elfogadására.

Ezzel szemben a fiatalokra jellemzőbb az idősekhez képest, hogy a racionális tartalomra figyelnek jobban és az információkat kritikusanabban dolgozzák fel (Williams & Drolet, 2005). Kultúrafogyasztásukban is megjelenik, hogy összességében jobban kedvelik az idősekhez képest az intenzív újszerű élményeket (Mogilner et al., 2010). Korábban idézett pszichológiai kutatások feltárták, hogy ha ismételten hallunk egy állítást, a tartalmát igazabbnak véljük (Dechêne et al., 2009; Henderson et al., 2021). Skurnik és társai (2005) kimutatták, hogy ez a hatás az idősebb személyek esetében még erőteljesebben érvényesül.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A kulturális örökség megőrzése, a hagyományok és a nemzeti értéket jelző szimbólumok fontos szerepet játszanak a közösség jóllétének, kultúrájának és csoportidentitásának fenntartásában. Összességében a kulturális értékek védelme, a hagyományok őrzésének és a fennálló rend védelmének a motivációja az idősebb és a konzervatív beállítottságú emberekre fokozottan jellemző. Az áttekintett tanulmányok azt mutatják, hogy a konzervatív attitűdök nem feltétlenül a valódi értékek őrzéséről szólnak, hanem inkább a változás elkerüléséről, amely veszteségekkel és kockázatokkal járhat. A fő motiváció a konzervatívokra jellemző rendszerigazolás mögött a szorongás elkerülése, ami palliatív gyógyító funkciót is betölthet a közösség életében. A konzervatív beállítottságú személyek a fentebb idézett kutatások szerint elégedettebbnek vallják magukat az önkitöltős szubjektív jóllétet mérő teszteken, de az eredmények hitelességével kapcsolatban felmerültek kétségek.

Wojcik és társai (2015) felvetették annak a lehetőségét, hogy a konzervatívok valójában nem elégedettebbek, mint a liberálisok, csupán az önbeszámolóikban elégedettebbnek vallják magukat. Kutatási eredményeik azt mutatták, hogy

objektívebb mércéként a közösségi média platformokra feltöltött fotókat elemezve, a liberális személyek (pl. a *New York Times* alkalmazottainak) fényképein gyakrabban látszik valódi mosoly, mint a konzervatív *Wall Street Journal* dolgozóinak a fényképein a szakmai LinkedIn profiljaikban.

A konzervatív gondolkodás mögött az érzelmi motivációk és az énvédelem mellett felsejlik az alapos információfeldolgozás és a komplex, kritikus gondolkodás hiánya. A korai kognitív zárás, amely felszínes, egyszempontú gyors döntésekben nyilvánul meg, a konzervatív személyekre jellemzőbb.

A konzervatív gondolkodásnak társadalmi szinten számos hátulütője lehet. Megnehezítheti a valós társadalmi feszültségekkel a szembenézést, akadályba kerülhet a rugalmas társadalmi alkalmazkodásnak és fejlődésnek. A rend nevében a konzervatív ideológia elutasítja a másságot, a sokszínűség elfogadása helyett inkább kirekesztő és ellenségességet szít a kisebbségi csoportok és az idegenek iránt. A konzervatív gondolkodásmód kerüli a komplex feldolgozást, így a korai zárás végül alacsonyabb színvonalú megértéssel és döntésekkel járhat együtt. A rend, a hagyományok és a nemzet védelmének politikai programja végül a közösség számára kevésbé élhető társadalmi rendet és kevésbé elégedett polgárokat eredményezhet, ami hosszútávon a gazdasági és társadalmi fejlődés ellen hathat. Érdekes kutatási kérdés lenne, hogy a klímakrízis kezelésében a konzervatív gondolkodásmód fentebb tárgyalt jellemzői mennyiben segítik, illetve gátolják a természeti értékek védelmét, valamint a krízissel együtt járó társadalmi problémák tudatosítását vagy tagadását és hatékony kezelését.

IRODALOMJEGYZÉK:

1. Adolphs, R., & Damasio, A. R., 2001. The interaction of affect and cognition: A neurobiological perspective. In: Forgas, J. P. (ed.) *Handbook of affect and social cognition*, pp. 27–49. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
2. Arndt, J. & Vess, M., 2008. Tales from Existential Oceans: Terror Management Theory and How the Awareness of Our Mortality Affects Us All, *Social and Personality Psychology Compass*, 2(2), 909–928. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00079.x>

3. Baron, J., 2020. Religion, cognitive style, and rational thinking. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 64-68. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.12.015>
4. Benkei-Kovács, B., Farkas, J., Keszei, B., Hédi, Cs., Hübner, A., Popcsa, A. & Thuma, O., 2021. Inhabitants' reaction and attachment to local values, A case study of three Hungarian towns, *Kulturális Szemle*, 8(2), 27-43.
5. Burke, B. L., Kosloff, S. & Landau, M. J., 2013. Death Goes to the Polls: A Meta-Analysis of Mortality Salience Effects on Political Attitudes, *Political Psychology*, 34(2), 183-200. <http://www.jstor.org/stable/23481741>
6. Burton, C. M., Plaks, J. E. & Peterson, J. B., 2015. Why do conservatives report being happier than liberals? The contribution of neuroticism, *Journal of Social and Political Psychology*, 3(1) 89-102. <https://doi.org/10.5964/jssp.v3i1.117>
7. Butz, S., Kieslich, P. J. & Bless, H., 2017. Why are conservatives happier than liberals? Comparing different explanations based on system justification, multiple group membership, and positive adjustment, *European Journal of Social Psychology*, 47(3), 362-372. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2283>
8. Calogero, R. M., Bardi, A. & Sutton, R. M., 2009. A need for basis values: Associations between the need for cognitive closure and value priorities. *Personality and Individual Differences*, 46, 154-159. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.09.019>
9. Carstensen, L. L., 2006. The influence of a sense of time on human development, *Science*, 312(5782), 1913-1915. <https://doi.org/10.1126/science.1127488>
10. Chirumbolo, A., Areni, A. & Sensales, G., 2004. Need for cognitive closure and politics: Voting, political attitudes and attributional style. *International Journal of Psychology*, 39(4), 245-253. <https://doi.org/10.1080/00207590444000005>
11. Cornelis, I., Hiel, A. V., Roets, A. & Kossowska, M., 2009. Age Differences in Conservatism: Evidence on the Mediating Effects of Personality and Cognitive Style, *Personality*, 77(1), 51-88. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00538.x>
12. Dechêne, A., Stahl, C., Hansen, J. & Wänke, M., 2009. The Truth About the Truth: A Meta-Analytic Review of the Truth Effect, *Personality and Social Psychology Review*, 14(2), 238-257. <https://doi.org/10.1177/1088868309352251>
13. Desmet, P. M. A., & Hekkert, P., 2007. Framework of Product Experience. *International Journal of Design*, 1(1), 13-23.
14. Echterhoff, G., Higgins, E. T. & Levine, J. M., 2009. Experiencing commonality with others' inner states about the world, *Perspectives on Psychological Science*, 4(5), 496-521.
15. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2009.01161.x>
16. Eidelman, S., Crandall, C. S., Goodman, J. A. & Blanchar, J. C., 2012. Low-effort thought promotes political conservatism, *Personality and Social Psychological Bulletin*, 38(6), 808-820. <https://doi.org/10.1177/0146167212439213>
17. Forgas, J. P., 2013. Don't Worry, Be Sad! On the Cognitive, Motivational, and Interpersonal Benefits of Negative Mood, *Current Directions in Psychological Science*, 22(3), 225-232. <https://doi.org/10.1177/09637214124744>

18. Fredrickson, B. L., 2001. The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56(3), 218–226. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.56.3.218>
19. Fredrickson, B. L., 1998. What Good Are Positive Emotions? *Review of General Psychology*, 2(3), 300–319. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.300>
20. Gáspár, L., 1997. Nevelélmélet, OKKER, Bp.
21. Greenberg, J., Solomon, T. & Pyszczynski, S., 1997. Terror Management Theory of Self-Esteem and Cultural Worldviews: Empirical Assessments and Conceptual Refinements, *Advancements in Experimental Socialpsychology*, 29, 61-139.
22. Hardin, C. D. & Higgins, E. T., 1996. Shared reality: How social verification makes the subjective objective. In: Sorrentino, R. M. & Higgins, E. T. (eds.), *Handbook of motivation and cognition*, Vol. 3. The interpersonal context, pp. 28–84. The Guilford Press.
23. Henderson, E. L., Simons, D. J. & Barr, D. J., 2021. The Trajectory of Truth: A Longitudinal Study of the Illusory Truth Effect, *Journal of Cognition*, 4(1), 1-23. <https://doi.org/10.5334/joc.161>
24. Higgins, E. T., Rossignac-Milon, M. & Echterhoff, G., 2021. Shared Reality: From Sharing-Is-Believing to Merging Minds, *Current Directions in Psychological Science*, 30(2), 103-110. <https://doi.org/10.1177/0963721421992>
25. Hunyady, Gy., 2018. Rendszerigazolás és rendszerkritika, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73(2), 269-298. <https://doi.org/10.1556/0016.2018.004>
26. Jost, J. T., van der Linden, S., Panagopoulos, C. & Hardin, C. D., 2018. Ideological asymmetries in conformity, desire for shared reality, and the spread of misinformation, *Current Opinion in Psychology*, 23, 77-83. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.01.003>
27. Jost, T., Napier, J. L., Thorisdottir, H, Gosling, S. D., Palfai, T. P. & Ostafin, B., 2007. Are needs to manage uncertainty and threat associated with political conservatism or ideological extremity?, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(7), <https://doi.org/10.1177/0146167207301028>
28. Kay, A. C., Shepherd S., Blatz C. W., Chua S. N. & Galinsky, A. D., 2010. For God (or) country: the hydraulic relation between government instability and belief in religious sources of control, *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(5), 725-739. <https://doi.org/10.1037/a0021140>
29. Kruglanski, A. W., 2005. *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
30. Lyubomirsky, S., King, L. & Diener, E., 2005. The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?, *Psychological Bulletin*, 131(6), 803-855. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
31. Macchia, L. & Plagnol, A. C., 2019. The Subjective Well-Being Political Paradox: Evidence from Latin America. In: Rojas, M. (ed.) *The Economics of Happiness*. Springer, Chambridge. https://doi.org/10.1007/978-3-030-15835-4_16

32. Malota, E., 2003. A fogyasztói etnocentrizmus. In: Hunyady, Gy. & Székely, M. (eds.) *Gazdaságpszichológia*, Osiris, Budapest. pp. 297-303.
33. Mesquita, B., Boiger, M. & De Leersnyder, J., 2016. The cultural construction of emotions, *Current Opinion in Psychology*, 8, 31-36. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.09.015>.
34. Mogilner, C., Kamvar, S. D. & Aaker, J., 2010. The shifting meaning of happiness, *Social Psychological and Personality Science*, 2(4), 395-402. <https://doi.org/10.1177/1948550610393987>
35. Mucha, L., Kovács, I., Oravecz, T. & Totth, G., 2020. Az etnocentrizmus szerepe a vásárlói döntésekben, *Gazdálkodás*, 64(1), 35-54.
36. Napier, J. L., Bettinsoli, M. L. & Suppes, A., 2020. The palliative function of system-justifying ideologies, *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 129-134.
37. Nawijn, J., & Biran, A., 2019. Negative emotions in tourism: A meaningful analysis. *Current Issues in Tourism*, 22(19), 2386–2398. <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1451495>
38. Newman, D. B., Schwarz, N., Graham, J. & Stone, A. A., 2019. Conservatives report greater meaning in life than liberals, *Social Psychological and Personality Science*, 10(4), 494-503. <https://doi.org/10.1177/1948550618768241>
39. Okulicz-Kozaryn, A., Holmes, O., & Avery, D. R., 2014. The subjective well-being political paradox: Happy welfare states and unhappy liberals. *Journal of Applied Psychology*, 99(6), 1300–1308. <https://doi.org/10.1037/a0037654>
40. Oren, G., Shani, A. & Poria, Y., 2021. Dialectical emotions in a dark heritage site: A study at the Auschwitz Death Camp, *Tourism Management*, 82, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104194>
41. Papadopoulos, N. & Heslop L. A., 1993. (Szerk) *Product-Country Images, Impact and Role in International Marketing*, Rutledge, New York.
42. Papadopoulos, N., Heslop, L. A. & Beracs, J., 1990. National Stereotypes and Product Evaluations in a Socialist Country, *International Marketing Review*, 7.
43. Ponce de Leon, R. & Kay, A. C., 2020. Political ideology and compensatory control mechanisms, *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 112-117. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2020.02.013>
44. Pyszczynski, T., Solomon, S. & Greenberg, J., 2015. Chapter One – Thirty Years of Terror Management Theory From Genesis to Revelation, *Advances in Experimental Social Psychology*, 52, 1-70. <https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2015.03.001>
45. Shimp, T. A., Sharma, S. & Shin, J., 1995. Consumer Ethnocentrism: A Test of Antecedents and Moderators, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 23(1), 26-37. <https://doi.org/10.1007/BF02894609>
46. Skurnik, I. Yoon, C., Park, D. C. & Schwarz, N., 2005. How Warnings about False Claims Become Recommendations, *Journal of Consumer Research*, 31(4), 713-724. <https://doi.org/10.1086/426605>

47. Smith, L. & Campbell, G., 2015. The elephant in the room: Heritage, affect and emotion In: Logan, W., Nic Craith, M. & Kockel, U. *A Companion to Heritage Studies*. Wiley-Balckwell. <https://doi.org/10.1002/9781118486634.ch30>
48. Tooby, J. & Cosmides, L., 1990. The past explains the present: Emotional adaptations and the structure of ancestral environments, *Ethology and Sociobiology*, 11(4–5), 375-424. [https://doi.org/10.1016/0162-3095\(90\)90017-Z](https://doi.org/10.1016/0162-3095(90)90017-Z)
49. Watson, S., 2016. Why do emotions matter in museums and heritage sites? Chapter 4, In: van Boxtel, C., Grever, M. & Klein, S. (eds.) *Sensitive Pasts: Questioning Heritage in Education* pp. 75-91.
50. Williams, P. & Drolet, A., 2005. Age-Related Differences in Responses to Emotional Advertisements, *Journal of Consumer Research*, 32(3), 343-354. <https://doi.org/10.1086/497545>
51. Wojcik, S. P., Hovasapian, A., Graham, J., Motyl, M. & Ditto, P. H., 2015. Conservatives report, but liberals display, greater happiness, *Science*, 347(6227), 1243-1246. <https://doi.org/10.1126/science.1260817>
52. Yalom, I. D., 2004. *Egzisztenciális pszichoterápia*, Animula, Budapest.

**AZ ÉRTÉKTÁRI MUNKA PEDAGÓGIA VONATKOZÁSAI
ÉS JÓ GYAKORLATA**

**THE EDUCATIONAL ASPECTS AND BEST PRACTICES
FROM THE COMMUNITY WORK ON LOCAL
VALUES**

VÁCZINÉ TAKÁCS Edit – BENKEI-KOVÁCS Balázs

Kulcsszavak: *helyi értékek, hungarikumok, közösségi tanulás, informális tanulás, tanulási
típológia*

Keywords: *local values, Hungaricums, community learning, informal learning, typology of
learning*

JEL kódok: *Z10; Z30*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2023.KSZ.01.07>

ABSZTRAKT

A helyi értéktárak számon tartása, az értékek gyűjtése és életben tartása alapvetően közösség szervezői–köz művelődési feladatkör, melyhez a Nemzeti Művelődési Intézet szakmai háttértámogatást nyújt a 2012. évi hungaricum törvény szabályozása alapján.

Tanulmányunkban a területen megvalósult jógyakorlatok közül tartalomelemző módszerekkel veszünk górcső alá fél tucat jógyakorlatot, fogalmi elemzésünket ezek részletes bemutatására építjük. Fő célunk, hogy az esetpéldák sajátosságait elemezve egy általános érvényű tanulási klasztert állíthassunk fel, amelyben elkülöníthetően kirajzolódnak a lakosság körében megjelenő tanulási típusok az értéktári munka és az értékközvetítő gyakorlatok tükrében.

Elméleti háttérként feldolgozásra kerülnek az értékörzésnek, továbbá az informális és nem formális tanulás fogalmi hátterei. Az értéktári munkához kapcsolódó funkciók és feladatok, valamint a közösségépítés mellett a helyi értékek kulturális gazdaságfejlesztő lehetőségei külön figyelmet kapnak.

Tematikus vizsgálatunk eredményeként a kulturális tanulás típusainak gazdagításához kívánunk hozzájárulni.

ABSTRACT

The preservation of local values, the collection of them, and the process of making them live in communities are belonging to the sphere of the community culture, in the work of the cultural community organizers. That task is seconded in the life of the professionals of the field in Hungary by the National Institute of Culture (NMI), following the prescription of the 2012 law on Hungaricums.

In our study, we are analyzing the best practices realized in the field of the value preservation, with qualitative method: we are highlighting the learning characteristics of value collection practices, based on the detailed examination of a limited sample. Our main goal is to identify such learning patterns within that field, which can be generalized, describing the different ways of cultural learning which accompany the inhabitants while meeting and collecting local values or transferring or acquiring customs.

We are giving as theoretical background the fundamental principles, definitions and methodologies from the field of value collection, as well the concepts of informal and non-formal learning. The functions and tasks, which should be accomplished in the community work on local values, and also the potential effects for economic development of cultural values, receiving a special emphasis in the paper.

As results of our small scaled qualitative study, we are proposing new clusters, for enriching the field of study of the cultural learning.

BEVEZETŐ

A helyi értékek, szellemi és kulturális örökségek gyűjtése és a kollektív tudatba való integrálása rendkívül átalakult hazánkban az elmúlt két évtized során. Az értékvesztett társadalom képét, amelyet nagyon jól jellemeztek a 90-es évek kapitalista szellemiségében Charles Handy közgazdász *Üres esőkabát és Ébésző szellem* című könyvei, felváltotta egy értékőrző, közösségépítő és -orientált szellemiség. Hazánkban jelenleg már négy különböző szervezet foglalkozik a lokális értékek gyűjtésével, kanonizációjával és megőrzésével, amelyek közül egyedül az UNESCO Világörökség gyűjtemény volt jelen a 90-es években. Azóta Magyarországon 2005-ben megjelent az UNESCO Szellemi Örökség Központja, 2012-ben a hungarikum törvény által létrehozták a Hungarikum Bizottságot, valamint az épített nemzeti örökségeink megóvása területén 2013 óta működik a Nemzeti Örökség Intézete (NÖRI) azzal a céllal, hogy a nemzeti emlékezet és emlékezés számára intézményes kereteket biztosítson.

Umberto Eco *A lista mámore* című könyvében elhatárolja a gyakorlati célt szolgáló és a lezárt listákat. Az intézményesített örökségi és értéklisákat olyan gyakorlati listáknak tekinthetjük ebből a szempontból, amelyek nyitottak, és „egységet biztosítanak olyan dolgok együttesének, amelyek bármilyen eltérőek legyenek is egymástól, egyazon kontextuális nyomásnak engedelmesskednek: az a tény, hogy egyazon projekt tárgyai, valamiképpen rokonítja őket egymással” (Eco, 2009:116).

Az értéktáraink burjánzása mellett nagy kérdés, hogy milyen eszközeink állnak rendelkezésre azért, hogy a számon tartott értékek élővé és megfoghatóvá váljanak a lakosok számára, ne csupán egy listán szerepeljenek, hanem személyes kötődés alakuljon ki irántuk, amely erősíti helyi identitásukat.

Az egyik – és nem egyetlen – ilyen kötődés azon közösségi és informális tanulási formákon keresztül ragadható meg, amely révén a lakosok megismerik és újra alkotják a helyi értékeket és tradíciókat. A tanulmányunkban arra teszünk kísérletet egy elméleti–terminológiai megalapozást követően, hogy ezeket a különböző jógyakorlatok alapján feltárt tanulási formákat osztályozzuk. Vizsgálatunk során a hungarikumok értékpiramisának legalsó szintjén elhelyezkedő települési értékekhez kötődő lakossági mechanizmusokra és viszonyulásokra fókuszálunk.

A KUTATÁS CÉLJA, KÉRDÉSEI ÉS MÓDSZERE

A kutatás célja, hogy az értéktári tevékenység kapcsán megragadható, különböző tanulási formákat osztályozza és különítse el sajátosságaik alapján különböző csoportokba.

Kutatási kérdéseink, amelyekre a vizsgálatunkban választ szerettünk volna kapni a következők voltak. 1. Milyen célzatú tanulási formák azonosíthatóak az értéktári munka kapcsán? 2. Mely lakossági célcsoport érintett leginkább a hagyományőrzéssel összekapcsolódó tanulási tevékenység által? 3. A nem formális vagy az informális tanulási mechanizmusok uralkodóak-e inkább a közösségi tanulás ezen dimenziójában?

Tanulmányunk kutatómódszertani szempontból a szekunder adatelemzésre épülő tematikus tartalomelemzések közé tartozik (Coe, 2017). Az elemzett esetpéldák meghatározása vegyes logikát követett kiválasztása nem kvótás mintavételen alapult, és nem reprezentatív, mivel nem feltételezzük, hogy a kiválasztott esetek attribútumaik eloszlása alapján lefedik a teljes alapsokaság jellemzőit. Mintavételi módszerünk inkább a kényelmi mintavétel és a szakértői

szempontok alapján szűrt kiválasztás körébe tartozik (Babbie, 2008): olyan települések kerültek az elemzés körébe, amelyekről a szakirodalmi forrásokból tudtuk, hogy sikeres értékőrző munka kapcsolódik hozzájuk.

A települési szintű jogyakorlatok két meghatározott corpus elemzését követően kerültek kiválasztásra (Horváth, 2018; Klesiz-Dóri, 2018), a kiválasztott alapsokaságon belül közel 60 település gyakorlatát tekintettük át. Közülük választottunk ki végül célzottan 6 jogyakorlatot (10 %), melyek kiválasztásánál, kijelölésénél szempont volt egyrészt, hogy az értékfeltáró jogyakorlatok mind településszintű hatást gyakoroljanak, másrészt, hogy az ország különböző régióit képviseljék, illetve hogy az esetpéldák között a kulturális gazdaságfejlesztési funkciók is megjelenjenek. Az elemzett esetpéldáknak hangsúlyozottan nem célja a reprezentativitás, a fő célkitűzés a különféle tanulási formák azonosítása és elhatárolása volt számunkra.

Az eredmények összegzését tartalmazó táblázatot néhány ponton a kialakított klaszterek sajátosságaihoz igazítva más forrásokból gyűjtött adatokkal, információkkal is kiegészítettük, részben korábbi empirikus vizsgálati eredményeink alapján (Horváth, 2021; Farkas et al., 2021).

A VIZSGÁLT TERÜLET FOGALMI TÉRKÉPE

A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény önálló értékfogalmat nem tartalmaz, a nemzeti érték fogalmát jeleníti meg. Kimondja, hogy a nemzeti tudat erősítése érdekében a magyarság értékeit össze kell gyűjteni; az értékeket ápolni, védelmezni és támogatni kell, és átfogó értéktárban kell összesíteni őket. (2012. évi XXX. tv.) A szabályozás egyik fő motivációja „ráirányítani a közösségek figyelmét a helyi hagyományokra/értékekre, ugyanakkor visszahelyezni a hagyomány őrzésének, ápolásának feladatát a helyi közösségek szintjére”. (Vajda, 2016:44)

A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve (2016) a nemzeti érték fogalmának meghatározása kapcsán hangsúlyozza, hogy a törvény fő vezérvonala

nem a szigorú szabályozás, hanem a felelősségteljes szabadság, hiszen az egyes közösségek döntéskörébe helyezi azt, hogy mi kerüljön a helyi és megyei értéktárakba. A szabad döntésben a közösség iránt érzett felelősség játszik legnagyobb szerepet. Ezért válhat egy település számára az értékek feltárása, tudatosítása, őrzése lehetőséggé és küldetéssé, hiszen a helyi közösségek kezdeményező- és aktív cselekvőképességének kialakításához, erősödéséhez járulhatnak hozzá (Arapovics, 2016).

Szőke-Milinte (2005) az értékformálás, értékőrzés, értékközvetítés lehetséges rendszerét bemutató tanulmányában abból indult ki, hogy az emberi közösségben létező értékek irányadó, sőt szabályozó működéssel bírnak, létezésük éppen ezért egyidős a társadalommal. A közösen elfogadott értékek az emberi és társadalmi fejlődés alapfeltételei. Definiálják az emberek kapcsolatát, magatartását egymáshoz, a különböző közösségekben meghatározó viszonyulásokat. „Az értékeknek polivalens funkciójuk van: szervezik, tagolják múltunkat, jelenünket, jövőnket, orientálnak bennünket, szabályozzák a tevékenységünket, magatartásunkat, kifejezik társadalmi hovatartozásunkat, énünket, biztosítják, hogy a velük való azonosulás következtében valahová tartozónak érezzük magunkat.” (Szőke-Milinte, 2005:4) Minden egyes településnek, közösségnek vannak megőrzésre méltó értékei.

A továbbiakban a nemzeti értéktárakhoz kapcsolódó munkafolyamat közül a különböző tanulási folyamatok szempontjából jelentőssé váló értékfeltárást és értékőrzést tekintjük át. Arapovics Mária és Vercseg Ilona Közösségfejlesztés módszertani útmutató című kötetét (2017) alapul véve járjuk körül a helyi értéktárak funkcionálását napjainkban is lehetővé tevő két alapvető részfolyamatot jelölő fogalmat. Mindkét tevékenység széleskörű, helyi összefogáson alapuló közösségi feladat, melyek a helyi társadalmak fő erőforrásai, hiszen a jelentős közösség szervező erővel bíró értékek érdekében történnek. Fogalmi meghatározásaink fő jellemzője a célorientáltság, azaz mi és miért, milyen reális elvárással történik az adott cselekvés által.

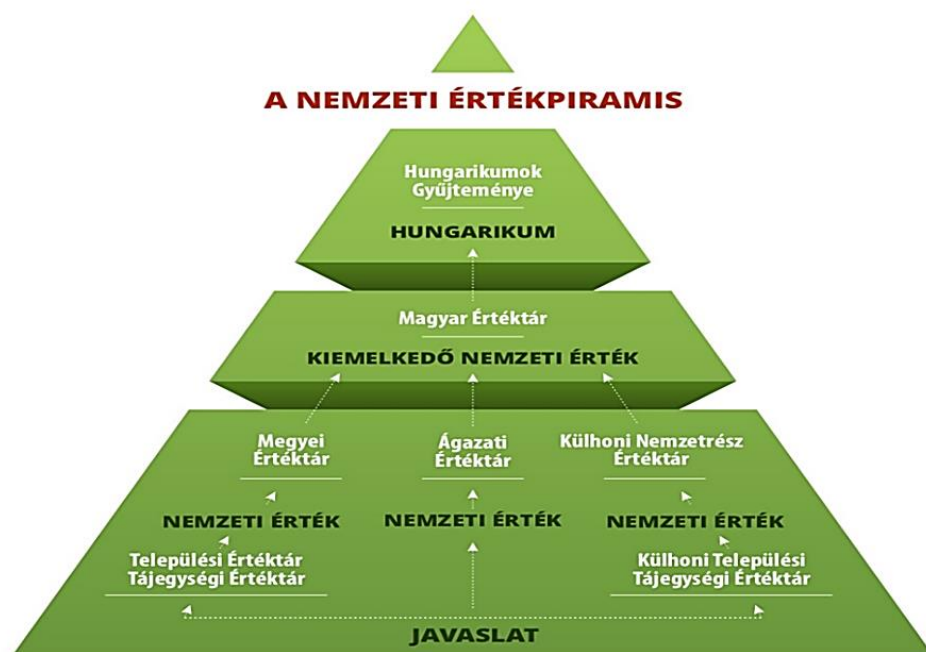
„Az értékfeltárás adott település közössége(i) által meghatározott értékek felismerését és dokumentálását, azok rendszerezését, szakszerű feldolgozását és közzétételét szolgálja. A folyamat a közös munkára és a közös döntéshozatalra épül, amely nagyban hozzájárul a kollektív élmény és identitás érzéseinek kialakításához, erősítéséhez és az elköteleződéshez.” (Arapovics & Vercseg, 2017:44) Maga az értékfeltáró munka a szűkebb–tágabb közösség önmagára találásához, identitásának megtalálásához, adott esetben erősítéséhez vezet. Az értékfeltárás folyamatának megvannak azok a pontjai, amelyek a törvényi szabályozás következtében nem megkerülhetők, de a módszertan általánosítását a helyi sajátosságok teszik lehetetlenné, hiszen a folyamat során kulcsfontosságú a helyi hagyományok pontos ismerete és ápolása. Ennél a lépésnél elkerülhetetlenül kiemelt figyelmet kell fordítani a lakosság bevonására.

Az értékőrzés elsődleges célja a helyi értékek meghatározása, dokumentálása és közzététele. „E tevékenységek együttesen – megfelelő módszertani környezetben – a helyben meglévő és kihasználatlan erőforrásokra építő, társadalmi összefogáson alapuló, fenntartható helyi társadalmi- és gazdaságfejlesztést generálhatnak.” (Arapovics & Vercseg, 2017:44)

Az utóbbi évek helyi értékek szerepéről megjelent tanulmányaiban szerepet kaptak (pl. Lovas-Kiss, 2013) korunk kívánalmának, a posztmodern, információs társadalom értékrendváltozásának szempontjai. A helyi értékek feltárása és őrzése nyilvánvalóan nem végcél, kisközösségek szintjén is tapasztalható, hogy a társadalom megtartó erejének egyik eszköze. Fel kell hívni arra is a figyelmet, hogy téves következtetés lenne azt állítani, hogy a helyi értékekre való figyelemfelhívás a 21. századi fogyasztói kultúra ellenében hatnának. A helyi, a nemzeti értékek, a hungarikumok „sohasem a múlttól, hanem mindig az értékeket meghatározó jelenünkről szólnak, még akkor is, ha leginkább a múltban létrejött vagy jelentős múlttal rendelkező jelenségekben vagy tárgyokban nyilvánulnak meg” (Lovas-Kiss, 2013). Ezért is fontos célkitűzése az értékőrzés céljából megvalósuló helyi

kezdeményezéseknek, hogy az értékek átadására nyitott közösségeket kövacsoljanak, melyek nemcsak őrzik, de élük is ezeket az értékeket.

A NEMZETI MŰVELŐDÉSI INTÉZET ÉRTÉKFELTÁRÓ TEVÉKENYSÉGE

1. ábra. A nemzeti értékpiramis

Forrás: NMI, 2016:9.

A már említett hungarikum törvény 2012-ben megalapozta a hazai értékgyűjtés keretrendszerét és a hazai értékek hierarchiáját a települési értékektől a hungarikumokig, melyek mind meghatározott helyvel rendelkeznek a Nemzeti Értékpiramisban (1. ábra). A törvény szakmai hozadéka volt a nemzeti értékek felterjesztési mechanizmusainak a kialakítása, melyben kiemelt szerepet kap a Hungarikum Bizottság, melyek a legfelső szintű értékeknek, a hungarikumoknak a szűkebb körű listáját gondozzák, amelyek közé a „magyarság

csúcsteljesítményei” kerülhetnek be, melyre méltán büszke egész nemzetünk. (2012. évi XXX. törvény).

A Nemzeti Művelődési Intézet (a továbbiakban NMI) hálózatának a jogszabályok kiemelt szerepet biztosítanak a települési és a megyei értéktárak és bizottságok munkájában (NMI, 2016,22.). „Az NMI területi feladatellátásában meghatározó eszköz a „cselekvés” kultúrájának kialakítása és erősítése, melynek révén hozzájárul: a lokális társadalomfejlesztéshez, a településfejlesztéshez, a gazdaságfejlesztéshez, az önfoglalkoztatás elősegítéséhez, a munkanélküliség csökkentéséhez, a települések népességmegtartó képességének erősödéséhez, az egészségügyi állapot javításához (fizikai, lelki), a generációk közötti „távolságok” csökkentéséhez, a helyi és a nemzeti identitástudat megerősödéséhez. A Nemzeti Művelődési Intézet szerepvállalása azért különösen hatékony a hungarikum törvény végrehajtásában, mert tevékenysége bázisát a cselekvő közösségek – s azok létrejöttének, működésének támogatása – jelentik, s általuk mélyebben, a helyi társadalom szövetébe ágyazva valósítja meg az értéktárakat, -megőrzést és -átadást.” (NMI, 2016:26.)

Az NMI az értékek átörökítésében is komoly szerepet játszik (www.aszakkor.hu), valamint folyamatosan gyűjti és megosztja a területen működő jógyakorlatokat a szakmai közösséggel (NMI, 2016; Horváth, 2018). A Kulturális Szemle szakfolyóiratban, melyet az NMI a közművelődés számára egy szakmai-elméleti tudásbázis kialakításának céljával ad ki, is rendszeresen jelennek meg tanulmányok a hungarikumok és helyi értékek gyűjtése, fejlesztése és kutatása kapcsán (többek között Bánkútiné Mihalcsik, 2020; Dohorné Kostyál, 2021; Bozsó et al., 2020.)

AZ ÉRTÉKTÁRRAL KAPCSOLATOS FELADATOK ÉS AZ ÉRTÉKTÁRAK FUNKCIÓI

Farkas et al. (2021) több településre kiterjedő átfogó kutatásukban közművelődési szakemberek bevonásával sikeresen azonosították az értéktárakkal kapcsolatos funkciókat és feladatokat. Az értéktárak kapcsán a kutatásukban funkcionális

szempontból az adott településen élők helyi identitásának erősítését, másodsorban az értékek közösségépítő szerepét, legvégül pedig egyfajta kulturális gazdaságfejlesztő, katalizátor jellegét emelték ki (Farkas et al., 2021:66-67).

A kutatás hangsúlyozza, hogy az értéktárak elsődlegesen az identitás szempontjából meghatározóak, egy helyi mi-tudat kialakulásának lehetnek az alapjai. „Az identitás erősítése, a lokálpatriotizmus, az összetartozás élmény, a városhoz kötődés megalapozását segítik az értékek.” (Uo. 66)

2. ábra. Az értéktári munkához kapcsolódó feladatok

Forrás: Farkas et al., 2021:68.

A közösségépítő funkció azonban nem mindenkit ér el azonos mértékben, bizonyos emberek, csoportok számára, akik sajátosan érdeklődnek egy-egy érték iránt, azokkal napi kapcsolatba kerülnek tanulás vagy kreatív alkotási folyamatok révén kiemelt hatással van. Erre építve dolgozta ki az NMI az ASzakkör.hu elnevezésű képzési programját, ahol kreatív művészeti műhelymunka keretében van lehetőség a tradicionális gyöngyfűzés, csipkeverés, vesszőfonás, tojásfestés stb. hagyományainak elsajátítására csoportos közösségi tanulás keretében vagy online módon egyéni tanulással. (www.aszakkor.hu)

A települési értéktári munka kapcsán 4 ellátandó feladatot azonosított Farkas és munkacsoportja (2. ábra).

Az értéktári munka első lépése minden településen az értékek gyűjtése és felterjesztése, amelyet a második, kanonizációs szakasz követ a helyi Értéktár Bizottságok munkája révén, amelyek bizonyos településeken civil értékőrökkel egészülnek ki. A már listázott helyi értékek gyűjteményét különböző kommunikációs csatornákon tudatosítják a helyi lakosokkal a közművelődési és az értéktári munkákba bevont egyéb kulturális szakemberek. A negyedik feladatkör a legmunkaigényesebb, ugyanakkor a leginkább erősíti a lakosok helyi identitását: olyan programok, tanulási alkalmakkal összekötött rendezvények ezek, melyek a hagyományos lokális értékeket újra életre keltik, és személyes, élményszerű kötődés kialakítását biztosítják a lakosok és az érdeklődők részére (Farkas et al., 2021:68-70). „Az értékek helyi szinten megjelenő népszerűsége mögött bizonyos esetekben a közművelődési szakemberek aktivizáló tevékenysége áll, amellyel ideális esetben akár több generációt is képes párhuzamosan megszólítani. Azokon a településeken, ahol ez az aktivizáló munka kevésbé intenzív, inkább adminisztratív jellegű jelenleg az értéktári munka, ez az élményszerűség kevésbé jelenik meg.” (Farkas et al., 2021:71)

Tanulmányunkban azokat a jó példákat vesszük majd górcső alá, ahol helyi értékeknek az „életre keltése” valamilyen formájú jól megragadható informális vagy nem formális tanulással párosul.

AZ INFORMÁLIS ÉS NEM FORMÁLIS TANULÁS FOGALMI ELKÜLÖNÍTÉSE

Az informális és nem formális tanulás fogalmának elkülönítése a formális tanulási eseményektől a 20. század elején indult el az angolszász szakirodalomban, amelyről a korabeli pedagógiai lexikonok is tanúskodnak. A fogalmi paradigmaváltásnak első jelentős számon tartott teoretikusa Malcolm Knowles, aki az 1950-es években vizsgálta az egyetemi hallgatóknak elsősorban a kulturális jellegű nem formális és informális tanulási tevékenységeit, azokat megpróbálva típusokban sorolni (Knowles, 1950). (Knowles ugyan mindkét tanulási típusal

foglalkozott elemzésében, de a két terminus technikus közül még csupán az informális tanulás fogalmát használta.)

Az oktatáspolitikai kis késéssel szintén nagy érdeklődéssel fordult a három fogalom irányába, és ez az érdeklődés különösen intenzívvé vált az Európai Unió szakpolitikájában, az Egész Életen át tartó Memorandum szellemiségében. A Memorandumban a validációnak, az előzetes tudások beszámításának, mint oktatáspolitikai eszköznek a tükrében reménykeltőnek tűnt, hogy hamarosan a nem formális és informális tanulási eredmények is beszámíthatóak lesznek az élethosszig tartó karrier és tanulási utakba (Benkei-Kovács, 2013).

Az informális fejlődéstörténetét, elméleti és szakpolitikai értelmezéseit és programszerű felhasználási módozatait is figyelembe véve készített Stéber és Kereszty (2015) alapos összefoglalót.

Számunkra a fogalmak elkülönítése fontos a helyi értékek kapcsán megjelenő kulturális jellegű tanulási események vizsgálatakor, és annak látjuk feltétlenül szükségét, hogy az informális és nem formális fogalmait világosan elkülönítsük egymástól.

A formális oktatással szemben, amely rendszerint az iskolarendszerű vagy iskolai végzettséggel záruló képzések halmazát takarja, a nem formális és az informális tanulás értelmezési köre sokkal szélesebb, és elhatárolásuk is többféle logikát követhet (Stéber-Kereszty, 2015).

Hazánkban Komenczi Bertalan elsők között adott számot szakmai körökben az Európai Bizottság memorandumáról, az egész életre kiterjedő tanulásról. Tanulmányában világos módon különítette el a formális, nem formális és informális tanulás fogalmi hármását (Komenczi, 2001). A formális tanulás alatt azt a tanulási típust értette, amely „hagyományos oktatási rendszer keretein belül történik erre a célra létrehozott intézményekben, pontosan definiált időbeosztásban, előre meghatározott tanulási tartalmakkal és szabályozott belépési, kilépési és a rendszeren belüli továbbhaladási feltételekkel. A formális

tanulás szakaszait a részvételt és a követelmények teljesítését igazoló államilag elismert bizonyítványok zárják.” (Komenczi, 2001:125).

A nem formális tanulás ezzel szemben „az oktatási rendszer fő áramán kívül történik, és nem mindig jellemző rá a részvétel végbizonyítvánnyal történő elismerése. Ide tartoznak a munkaerőpiaci tréningek, szakmai továbbképzések, civil szervezetek, pártok, művészeti és sportegyesületek szervezésében történő képzések, tanfolyamok (Komenczi, 2001:125.).

Az informális tanulást pedig egyfajta járulékos tevékenységként határozza meg a Memorandum, amely „a mindennapi élet természetes velejárója, az egyén életének valamennyi színterén zajlik, így a formális és a nem formális tanulás során is. A tanulásnak ez a formája nem szükségszerűen tudatos, illetve szándékos, az elsajátított tudás gyakran nem elismert tevékenységek ’melléktermékeként’ alakul ki. Aki ilyen módon tanul, gyakran észre sem veszi, hogy tanul, hogy megszerzett valamilyen tudást vagy kompetenciát (Komenczi, 2001:126).

Később a fogalmaknak az uniós értelmezése kis mértékben átalakult, részben az előzetes tudás validációjával is összekapcsolódva (Benkei-Kovács, 2013), azonban alapjaiban ma is ezek a meghatározások érvényesek a neveléstudomány területén. A Kozma Tamás által vezetett, a tanulás hazai regionális aspektusait vizsgáló kutatás világosan rámutatott már korábban tudományos formában és összegző jelleggel a magyar régiókban zajló tanulási tevékenységek típusaira (Kozma, 2015): a kutatási eredmények kiemelik, hogy a formális tanulás hiányát sok esetben intenzívebb nem formális és informális tanulási tevékenységek jelenléte kompenzálja. A kulturális tanulás elemzése a Kozma-féle kutatáson belül Juhász Erika munkája, aki kiemeli, hogy a kulturális tanulás egyszerre valósul meg a nem formális és az informális tanulás területein (Kozma, 2016:74.). A kulturális tanulás felfogásukban ugyanakkor jellemzően intézményi keretek között jön létre, ezért elemzésüknek során is elsősorban a közművelődés intézményi oldaláról közelítik meg a terület bemutatását (Uo.).

JÓGYAKORLATOK AZ ÉRTÉKTÁRAKHOZ KÖTŐDŐ PEDAGÓGIAI MUNKA ÉS INFORMÁLIS TANULÁS KAPCSÁN

A szomolyai recehímzés hagyományának továbbadása

A szomolyai recehímzés hagyományának életben tartása kiváló példája a közösségi értékalapú tanulásnak, amelyet egy meghatározó lokális presztízsszemély irányított és vezetett sikerre. Kozma Tamás és Forray R. Katalin a Tanuló régiók – tanuló városok – a LeaRn kutatást az OTKA K-101867 projektszámmal támogatta – kutatása eredményeképpen elkészült számos tanulmányukban kiemelik azon meghatározó helyi aktorok szerepét, akik az intézményeken belül vagy azok mellett összekovácsolják egy ügy mellett a helyi lakosokat, motivációt biztosítva és lehetőséget teremtve a közösség fejlődése számára. „A szervezést ellátó, illetve ellátni képes intézményeken belül és ezeken kívül találtunk olyan személyeket, akik a vizsgált település egészét vagy lakóinak jelentős részét képesek aktivizálni, olyan tevékenységekre sarkalni, amelyek ösztönzik a fejlődést. Bemutatott példáinkban ilyen szerepet láthatnak el külföldi beköltözők, a katolikus plébános, református egyház, gimnáziumigazgató, sikeres vállalkozó és mások. Ezeknek a kulcsszemélyeknek – akiket Nemes és Varga találóan helyi hősöknek nevezett – döntő szerepük van a közösségeknek tanuló közösséggé való formálásában. A tanuló közösségek képesek arra, hogy megállítsák és megfordítsák a stagnálást lakóhelyükön.” (Forray, 2016:218)

Szomolya esetében a recehímzést feltámasztását elősegítő központi szereplő a helyi polgármester volt. A ma is használatos halászhálók ősi készítési módjához hasonló, de díszítő funkciójú csomózott rece csipke a reneszánsz korban terjedt el. Európában az akkor kialakuló „művészi csipkék” első próbálkozásai közé tartozott (Horváth, 2018:42). A recehímzés technikájával számos használati és dísz tárgy készült régebben (az öltözködés mellett asztal- és ágyneműkön, terítőként és egyéb lakásdíszítő termékként is megjelent). A recehímzés a 19-század és 20 század fordulóján jelent meg a településen, és nagy népszerűségnek örvendett a század közepéig. „A rece készítése nagy figyelmet, türelmet igényel,

sokáig tart. Az asszonyok elhelyezkedésével a munkaerőpiacon, 1a recekészítés is érthető módon kisebb intenzitással folyt, majd abbamaradt.” (Horváth, 2018:43) A recehímzés hagyománya – mint kulturális alapú gazdaságfejlesztés (Csáth, 2018) és értékőrzés egységes példajaként is szolgálhat számunkra. A rece háziszőttes készítésének kulturális örökségét 2015-ben már csak az idősebbek ismerték Szomolyán, és kevesen művelték. A helyi érték feltámasztása egy „helyi hős” (Forray, 2016) közbelépése révén valósult meg: a városvezető a közmunkaprogramot felhasználva elveszni látszó tudást összekötve az idősebb nyugdíjas és a középkorú és fiatal generációba tartozó közmunkásokat. A tudásátadás mester – tanítványi viszony keretében valósult meg, és hozadékként Szomolyán 2 év alatt 300 újabb recehímzés készült, melyek közül a legjobban sikerültekből kiállítást is rendeztek, illetve az új generációs hímzők megpróbálták a hímzést modernizálni, 21. századivá tenni (Horváth, 2018:44).

A balatonboglári mászka

Balatonbogláron egyesületi kezdeményezésre (*Helyiérték Gondolkodók és Alkotók Regionális Egyesülete*) hozták létre a „Boglári mászka” értékekre épülő kulturális programot. A fejlesztés középpontjában, hasonlóan Szomolyához, eredetileg kulturális alapú gazdaságfejlesztési szándék állt: a helyi értékeknek a turistákkal való élményszerű megismertetése révén (felfedezéssel tanulás) szerették volna a turisztikai szezont meghosszabbítani (Kleisz-Dóri, 2018:134-135).

A koncepció alapján kulturális séták keretében az idelátogatóknak szórakoztató és informális tanulási eseményekkel összekapcsolódó programot igyekeztek összeállítani: a kiválasztott 40 lokális helyszín (kiállítóhelyek, történelmi emlékek, helytörténeti jelentőségű látnivalók, kis alkotóműhelyek és más nevezetességek) kerültek fel a város érték-erőforrástérképére. A módszertani probléma az értékek kiválasztását követően az volt, hogy hogyan tudják a meglévő értékeket minél érdekessé tenni a turisták számára, és mivel motiválhatók az emberek a helyszínek felkeresésére (Kleisz-Dóri, 2018:135-136).

Erre egy összetett választ adtak a fejlesztésben résztvevők: a program fő célcsoportjaiként az idelátogató családokat jelölték meg, akik a strandolásra kevésbé alkalmas időszakokban (nyáron rossz idő vagy elő- és utószezonban tett boglári látogatás esetén) szerették volna aktív és egyben kulturális jellegű kikapcsolódással tölteni az idejüket. Ehhez gamifikációs eszköztárat (vetélkedő-típusú kérdések és 6 infotékában elérhető mászkalapok) és a digitalizációt használták fel. A kulturális séták („Mászák”) keretében felkeresett értékpontokon egységes arculatú info-táblákat is kihelyeztek, amelyekről QR kóddal leolvasható módon további információk álltak az érdeklődők rendelkezése (ezt egy informatikai fejlesztés is kísérte). Ezen információk birtokában a kulturális kvízkérdések megválaszolhatóak voltak. Az összes értékpontot felkereső látogatók egy helyi terméket kaptak ajándékba, a mászkalapokat helyesen kitöltők között pedig minden hónapban egy olyan családi társasjátékot is kisorsoltak, amely szintén a helyi értékek köré épült (Kleisz-Dóri, 2018:136-137)

A furtai értéktarisznya

A furtai értéktarisznya programsorozat kiemelt célja a helyi értékek népszerűsítése, a gyermekek lokálpatriotizmusának kialakítása, erősítése és erősítése volt. A pályázati programon keresztül megvalósított fejlesztés 3 ütemben zajlott, a Hungarikum Bizottság és a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával 2015 és 2017 között (Horváth, 2018:66).

A Bihari Múzeum helyi szakemberei múzeumpedagógiai módszertanra építve két általános iskolás korcsoport számára foglalkoztató füzeteket dolgoztak ki Furtai Barangoló I. és II. címen. Ezek segítségével a gyerekek játékos formákban (rejtvényekkel, rajzolással, vetélkedőkkel) szerezhettek ismereteket a település helytörténetéről, helyi értékeiről, népszokásairól, hagyományairól. A családon belüli szokások és hagyományok átadásának erősítése céljából pedig értékfeltáró feladatokat adtak a tanulóknak, melynek célja szellemi és tárgyi emlékek gyűjtése volt. Az alsó tagozatos tanulók számára rajzversenyt, a felsőbb éveseknek

fotópályázatot hirdettek. Az értékgyűjtés végén az eredményekből kiállítást szerveztek, és a legjobbak díjazták (Horváth, 2018:67).

A pályázat második üteme a biharság népességének tradicionális életformáját (a pásztorkodást) állította a középpontjába (Furtai Érték Tárisznya II. – A pásztorok és lelkipásztorok). Az ismeretek kipróbálására külső helyszínen „akadályverseny”-t szerveztek (Juhász 7 próba). A diákokat ezúttal az idős generációkkal való interjúk készítésébe vonták be, amelynek eredményeképpen megszületett a Furtai Értéknaptár. A projektbe bekapcsolódó szakkörös diákokat értéktarisznyával (furtai hímzéses pólóval, pendrive-val és naptárral) jutalmazták (Horváth, 2018:67).

A furtai értéktarisznya programsorozat megalkotása egy intézményi szintű közösségi összefogás eredménye, melyben a helyi civilek (Juhász Erzsébet Hagyományőrző Egyesület és a Furtai Értéktár Bizottság), az önkormányzati intézmények (Bessenyei György Általános Iskola, Furta Község Önkormányzata és a Bihari Múzeum) közösen próbálták elérni a hagyományok élményszerű továbbadását a fiatalabb generáció számára (Horváth, 2018:66-68).

A gyulai Diákérték Feltáró Klub

Három város együttműködésével és a gyulai Erkel Ferenc Gimnáziummal közreműködve 2015-ben jött létre a helyi értékek feltárása célját kitűző középiskolás csoport, a Diákérték Feltáró Klub (Horváth, 2018:29). Ez a kezdeményezés sikeres példája annak az általánosnak tekinthető, egyre hangsúlyosabb igénynek, hogy az ifjúsági közösségeket meg kell nyerni az egy-egy településen folyó értékfeltáró programok ügyének.

Gyula, Diósgyőr és Nagyvárad kooperációja olyan aktív, agilis fiatalokra épített, akik az értékfeltáró munka során a könyvtár és a levéltár, valamint a múzeum szakembereit keresték fel. Az értékfeltárás során mindvégig biztosított volt a szakértői segítség. A gyűjtőmunka során az érdeklődő diákok a különböző intézményi raktárak kincsei között végeztek kutatást, majd az aktív, önálló

gyűjtések során előkerült képek, szövegek a széleskörű népszerűsítés céljából végül az úgynevezett „értéktári füzetekbe” kerültek. Magát az értékváltó munkát alapos és sokszínű értékismertető programsorozat előzte meg: a három város várait bejáró kirándulások, városismertető séták, műemlékeket ismertető programok, közösségépítő rendezvények, előadások, hagyománytisztelő játékok és vetélkedők, múzeumpedagógiai foglalkozások során ismertették meg a résztvevő tanulókkal a helyi értékeket. Egy vándor fotókiállítás megvalósítását zenés előadásokkal egybekötve kiemelt programként kezelték. A különböző szakemberek erős támogatói háttért biztosítottak a közös munka során, tanárok, történészek járultak hozzá a különböző korokról, várakról, értékekről szóló, tanítási időben megvalósuló, rendhagyó órák és nyári múzeumpedagógiai foglalkozások (kézműves, zenei, gasztronómiai témájú) minőségi megvalósulásához (Horváth, 2018:29-30).

A különböző gyűjtőmunkák során összegyűlt és feldolgozott digitális szövegek és fotók egy 2016-ban létrehozott, önálló, kifejezetten gyulai értékeket népszerűsítő honlapra (<http://gyulaiertekek.hu>) kerültek fel. A portálon a 16 jóváhagyott gyulai érték bemutatása mellett aktuális programtájékoztató, linkgyűjtemény is található (Horváth, 2018:31). További kutatásokat lehetővé tévő, hasznos értéke a honlapnak, hogy a gyulai értékeken túl megyei értékekről és hungarikumokról is színes és hasznos információkhoz juttatja az érdeklődőket.

Értéktári kiadványok és pályázati programok Mórahalmon

Mórahalmon a települési értéktár munkájába különböző, már aktívan működő civil szervezeteken (Szép Kör Környezetvédelmi és Városszépészeti Egyesület, Mórahalom Közoktatásáért Közalapítvány) keresztül vonták be a lakosságot, ugyanis e szervezetek a pályázati tevékenységük megvalósítása révén sikeresen vonzották a tevékenységükbe a fiatal korosztályt, az általános és középiskolás diákokat és velük együtt az őket patronáló pedagógusokat is (Horváth, 2018:49). A Mórahalmi Települési Értéktár a fentebb említett közalapítvánnyal és a helyi

iskolával (Móra Ferenc Általános Iskola, Szakképző Iskola és Kollégium) együttműködve olyan rendszeres programokat szervezett a diákok és pedagógusaik számára, melyek témái és módszerei figyelembe vették az eltérő életkori sajátosságokat. Három különböző korosztály számára készültek foglalkoztató füzetek, melyek a hungarikum mozgalom és a Települési Értéktár működésével kapcsolatos elméleti információkat és azokat feldolgozó feladatokat tartalmaztak. Ezekből a kiadványokból az iskola diákjai ingyenesen kaptak (Horváth, 2018:50).

A programok egyediségét az a mintaértékű felismerés adta, hogy kiemelten foglalkozott a tanulók pedagógusainak továbbképzésével, például a programsorozat bevezetője egy kifejezetten számukra szervezett rendezvény volt, ahol nélkülözhetetlen információkat kaphattak az értéktárak működéséről. Mindennek alapvető indoka az a meglátás, hogy ők azok, akik a mindennapok során, nevelő munkájuk révén indirekt módon is értékeket közvetítenek, ezért a helyi értékekhez fűződő attitűdjük alapvetően meghatározza a jövő generáció proaktív viszonyulását a hagyományokhoz.

A Mórahalmi Települési Értéktár első ízben 2014-ben egy széles körben érdeklődésre számító pályázatot hirdetett meg a város lakosai körében. Az „*Ismerjük meg együtt Mórahalom legendáit*” kezdeményezés a településhez kötődő legendák felkutatása és megismertetése céljával indult útjára. A nyertes pályamunkák a térségi újságban jelentek meg. A pályázat a következő évben ismét meghirdetésre került, immár az iskolások körében.

Mórahalmon 2014-ben értékőrök képzése is megvalósult: a végzett értékőrök az elméleti oktatás során tanult friss ismereteiket a településen végzett felmérések során hasznosíthatták.

A tiszánánai cselekvő fiatalok

Tiszánánán indult el a „*Mi is Érték vagyunk – Ifjúsági értékőr mozgalom generálása Heves megyében*” elnevezésű projekt, mely az ifjúsági korosztályt megcélozva tudatosan

vonta be őket az értékőrzés aktív folyamatába, hiszen nélkülük az értékek továbbörökítése lehetetlen (Horváth, 2018:77). Továbbá az utánpótlás kinevelésének lehetőségével élve, a település önkéntes ifjúsági csoportjainak tevékenységét kiaknázva gyűjtötték össze a helyi értékeket.

A projektbe jelentkező középiskolás és egyetemista fiatalok először is egy leltárba gyűjtötték, mi mindent is tartanak értéknek. Az értékleltár összeállítása során volt lehetőségük arra, hogy felfedezzék, a közvetlen környezetükben számos, még felfedezésre váró érték rejtőzik. Első lépésként a falu értékeinek fényképes dokumentálását, az épített és természeti értékek archiválását tűzték ki határozott céljukként. Az intenzív, időt és energiát igénylő munkafolyamat az „*Értékőr Táborban*” teljesebben ki, ahol kisfilmek készítése mellett már az addigi dokumentumok feldolgozása is megkezdődhetett. Azóta több pótolhatatlan interjú készítették a település megbecsült lakóival, filmen rögzítettek kézműves és gasztronómiai helyi jellegzetességeket, alapot szolgáltatva egy felkutatott nánai ízek receptgyűjtemény számára (Horváth, 2018:77-78).

Amellett, hogy a fiatalok példamutatóan dolgoznak az értékek felkutatásán, a település közösségi életének aktív részét is képezik, és az értékek interneten, kiállításokon való nyilvánossá tételével igyekeznek másokat is bevonni a közösségükbe, illetve ennek érdekében kapcsolatokat építenek ki különböző ifjúsági szervezetekkel (Horváth, 2018:79). Az értékek kutatásának módszerei közül leginkább az erős személyes relációk, az együttélés, az egy helyről származás okozta bizalom vezet a mélyebb és személyesebb információátadáshoz. A fiatal nánai értékőrök a lakosság összetartozásának és települési identitásának erősítését érik el az összegyűjtött közös értékek felmutatásával. A közösség a megelevenedő értékek által erősödik. Ezt a tapasztalatukat más települések (pl. Nagyréde, Szurdokpuszpöki) helyi fiataljaival is megosztották már, a kapcsolatépítés szakmai találkozókra is folytatódik (Horváth, 2018:80).

Az ifjú értékőrök tevékenységét a város vezetése is elismerte, sőt a Tiszanánai Értéktár Bizottságban is helyet biztosítottak egyikőjüknek (Horváth, 2018:77).

EREDMÉNYEK: A TANULÁSI MINTÁZATOK VÁLTOZATOSSÁGA

A feltárt esetpéldák eredményeképpen lehetségessé vált az eltérő, települési–közösségi szinten megvalósult tanulási mintázatok azonosítása (1. táblázat). A tematikus tartomelemzésre épülő klaszterek kialakítását követően olyan településeket is besoroltunk az egyes típusokba, amelyekben egyéb forrásokból tájékozódva (Horváth, 2012; Farkas et al., 2021) tudtuk, hogy hasonló jogyakorlatot követnek. A kulturális alapú gazdaságfejlesztéssel összekapcsolódva a közösségi tanulás két formában fedezhető fel a tipológiában. Egyrészt abban az esetben, amikor a helyi érték a turisták számára válhat egyfajta újabb vonzerővé a közművelődési akciótervek révén (ez esetünkben kizárólag a balatonboglári geoacatching alapú fejlesztés). Másrészt előfordul több helyen az országban, hogy egy tradicionális–hagyományos helyi érték, amely kereskedelmi termékként is értelmezhető (pl. a szomolyai fekete cseresznye vagy rekehímzés, illetve a törökkoppányi fehérhímzés) válik egy tanulási folyamat révén újra a helyi gazdaság részévé.

1. táblázat. Az értéktári munkához társuló tanulási formák

A tanulás célja	Célcsoport	Informális / nem formális	Esetpéldák helyszínei
Az értékek felfedezése a városba látogatás során	Turisták, minden korosztály, elsősorban családok	Informális	Balatonboglár
Az értékek megismertetése, a lokálpatriotizmus erősítése	Helyi óvodás és általános iskolás gyerekek	Nem formális	Furta, Vác, Göd
Kulturális gazdaságfejlesztés – kompetenciafejlesztés	Munkanélküliek Idős mesterek (Szakértői)	Nem formális	Szomolya, Törökkoppány
Az értékek megismertetése, a lokálpatriotizmus erősítése	Helyi középiskolások	Nem formális	Gyula
Az értékek felkutatása, felfedezése, megismertetése	Helyi pedagógusok (Szakértői) Minden korosztály (Lakossági)	Nem formális	Mórahalom, Soltszentimre
Az értékek felkutatása, közösségépítés	Helyi középiskolások és egyetemisták	Nem formális	Tiszanána

Forrás: Saját összeállítás Horváth (2018) és Kleisz-Dóri (2018) alapján

A fennmaradó négy azonosított tanulási típus esetében a fő célja a közösségi tanulás, amelyet valamely helyi intézmény is támogat szervezett formában, ezért mind a nem formális tanulás kategóriájába sorolhatóak, az értékfeltárás, közösségépítés és értékőrzés tematikájához kötődik erősebb fókusszal a különböző életkorú helyi lakosokat más-más pedagógiai-módszertani eszközökkel megszólítva.

Kutatási kérdéseinkre az alábbi válaszokat kaptuk: 1. A közművelődésben az értéktári munka során megjelenő tanulási célok köthetőek az értékek felfedezéséhez, a lokálpatriotizmus erősítéséhez, egymás megismeréséhez, a közösségépítéshez és a kulturális célú gazdaságfejlesztéshez. 2. A lakossági csoportok széles körét bevonják a közösségszervező kollégák az értéktári munka kapcsán a tanulási folyamatokba: mind a különböző generációk, mind a helyi lakosok és a turisták is érintettek. 3. A közösségi tanulás ezen formái között a nem formális tanulási mechanizmusok túlsúlya tapasztalható.

ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Tanulmányunkban törekedtünk arra, hogy a helyi értéktárak kapcsán megvalósuló nem formális és informális tanulási tevékenységekről egy átfogó és általánosítható képet adjunk.

Az eredményként azonosított tipológiából az értékőrzés szempontjából jól kirajzolódik három meghatározó tendencia a megjelenő tanulási formák kapcsán: Egyrészt azt látjuk, hogy a helyi értékek továbbadása és megőrzése körüli kezdeményezések leggyakrabban egy jól meghatározott helyi célcsoport számára nyújtanak fejlődési lehetőséget, akik leginkább az ifjúsági célcsoportból, az idősek köréből vagy a családosok körül kerülnek ki, településenként változó arányban. Másrészt az értékőrzés jógyakorlatainak megoszlását tekintve az informális – nem formális tanulás mérlegének a nyelve egyértelműen a nem formális tanulás irányába billen. A fejlesztéseket megvalósító közművelődési intézmények

legtöbbször olyan projekteket menedzseltek, amelyek részvételük nélkül nem vagy kevésbé fenntarthatóak. Harmadízben fontos kiemelnünk, hogy a kulturális gazdaságfejlesztéshez kötődő jógyakorlatok aránya még kifejezetten alacsony, pedig a helyi értékekre építve akár világmárkák is kiépíthetők megfelelőstratégia segítségével (lásd a spanyol Desigual ruhamárka tradicionális motívumai), és komoly erőforrást is jelenthetnének a lokális gazdaság számára, biztosítva a szellemi–kulturális tőkének a gazdasági tőkévé való konverziója által.

Javaslatként megfogalmazhatjuk, hogy az értéktári munka kapcsán a szakemberek növeljék azoknak a kezdeményezésnek az arányát, amelyek az önálló, informális tanulást fenntartható módon lehetővé teszik, az alapító intézmény közreműködésétől függetlenül, illetve törekedjenek minél intenzívebben kiaknázni a kulturális gazdaságfejlesztésben rejlő lehetőséget, amelyek egy tudásintenzív társadalomban nem csupán a helyi lakosok szellemi–kulturális, hanem gazdasági gyarapodáshoz is hozzájárulnak.

A kutatás eredményeinek felhasználása az oktatásban a Közösségszervezés BA alapszak egyetemi képzés szakmai alapozó és szakirányos kurzusainál (mint például a Közösségi nevelés és a Közművelődés alapjai, valamint a Civil és vallási közösségek kultúraközvetítő szerepe) javasolt. Az esetpéldákból leszűrt tanulságok és következtetések segíthetnek differenciálni a területen a hallgatók látásmódját, bemutatva olyan projektalapú kezdeményezéseket, amelyekhez hasonlókat szakmai munkájuk során a közeljövőben maguk is megvalósíthatnak.

IRODALOMJEGYZÉK

1. 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200030.tv> [Hozzáférés dátuma: 2023.01.15.].
2. 324/2020. (VII.1.) Korm. rendelet a magyar nemzeti értékek és hungarikumok gondozásáról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2000324.kor> [Hozzáférés dátuma: 2023.01.15.].
3. Arapovics, M., 2016. A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. *Kulturális Szemle*, 3(2), 36-53.

4. Arapovics, M. & Vercseg I., 2017. *Közösségfejlesztés módszertani útmutató*. Budapest: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., Országos Széchényi Könyvtár.
5. Babbie, E., 2008. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
6. Bánkutiné Mihalcsik, M., 2020. *Érték és közösség – Helyi kézműves alkotóközösségek és helyi értéktárak szerepe, egymásra hatása a Balaton-felvidéki kistélepiüléseken*. 6(4), 22-31.
7. Benkei-Kovács, B., 2013. *Az előzetes tudás elismerési rendszereinek komparatív andragógiai vizsgálata*. Budapest: ELTE Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány.
8. Coe, Robert. et al., 2017. *Research methods and methodologies in education*. London: Sage edition.
9. Csath, M., 2018. A kultúra, mint társadalmi tőke és versenyképességi tényező. *Kulturális Gazdaságfejlesztés*, 23(3), 4-9.
10. Dohorné Kostyál, Zs., 2021. Értékgyűjtés a közösségekben. *Kulturális Szemle*, 7(2), 44-52.
11. Eco, U., 2009. *A lista mámore*. Budapest: Európa Kiadó.
12. N.a. 2016. *Értékekre hangolódva – A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve*, Budapest: Nemzeti Művelődési Intézet. <https://nmi.hu/wp-content/uploads/2019/10/E%CC%81rte%CC%81kekre-hangolo%CC%81dva-egyben.pdf>
13. Farkas, É., 2019. Az értéktárak működésének jogi szabályozása, szerepük az átörökítésben és a közösségépítésben. *Kulturális Szemle*, 2, 76-83.
14. Farkas, J., Benkei-Kovács, B. & Vácziné Takács, E. (ed.), 2021. *Helyi értékek nyomában. A települési értéktárak és a kulturális örökség vizsgálata Fót, Göd és Vác viszonylatában*. Budapest: BGE KVIK.
15. Forray, R., K. & Kozma, T., 2013. Közösségi tanulás és társadalmi átalakulás: két alföldi "tanuló város" példája. *Iskolakultúra*, 23(10), 3-21.
16. Forray, R., K., 2016. A művelődési városközpontoktól a tanuló közösségekig. *Educatio*, 2, 210-219.
17. Handy, Ch., 2008. (fordítás – eredeti angol nyelvű kiadás 1995) *Üres esőkabát - Egyén, iizlet, társadalom*, Budapest: Manager Kiadó.
18. Horváth, Zs., 2018. *Minden értéknek legyen közössége*. Budapest: Nemzeti Művelődési Intézet.
19. Kleisz, T. & Dóri, É., 2018. *A közösségfejlesztés alapjai a közművelődésben*. Budapest: Nemzeti Művelődési Intézet.
20. Knowles, M., 1950. *Informal Adult Education*. New York: Association Press.
21. Komenczi, B., 2001. Az Európai Bizottság memoranduma az egész életre kiterjedő tanulásról. *Új Pedagógiai Szemle*, 51(6), 122-132.
22. Kozma, T. et al., 2015. *Tanuló régiók Magyarországon – Az elmélettől a valóságig*. Debrecen: CHERD.
23. Kozma, T. et al., 2016. *Learning regions in Hungary – From theory to reality*. Brno: Tribun EU Kiadó.
24. Lovas-Kiss, A., 2013. *A helyi értékek és hungarikumok azonosításának jellemzői a 21. századi lokális kultúrákban*. Debrecen.
25. Radnainé Fogarasi, K. (ed.), 2014. *Terekbe írt múlt*. Budapest: Nemzeti Örökség Intézet.
26. Stéber, A. & Kereszty, O., 2015. Az informális tanulás értelmezései a XXI. században. *Új Pedagógiai Szemle*, 65(9-10), 30-44.

27. Szóke-Milinte, E., 2005. Az értékátadás elmélete és gyakorlata. *Magiszter* 3(1), 3-12.
28. Vajda, A., 2016. Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai. *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.

ISSN 2630-886X

18 57

BGE